

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KÜRESEL SİSTEMDE ÇOK KUTUPLULUK VE
ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elyar ABDULLAH

2501171204

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman

Prof. Dr. Sadık ÜNAY

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ELYAR ABDULLAH Numarası : 2501171204
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : PROF. DR. SADIK ÜNAY
Tez Savunma Tarihi : 24.06.2019 Saati : 15.00
Tez Başlığı : KÜRESEL SİSTEMDE ÇOK-KUTUPLULUK VE ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SADIK ÜNAY		KABUL
2- DOÇ. DR. MUHARREM HİLMİ ÖZEV		KABUL
3- DOÇ. DR. CAN CEYLAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BERDAL ARAL		
2- DOÇ. DR. EDİP ASAF BEKAROĞLU		

ÖZ

KÜRESEL SİSTEMDE ÇOK KUTUPLULUK VE ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ

Elyar ABDULLAH

Bu çalışma Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel sistemde çok kutupluluk tartışmaları bağlamında Şangay İşbirliği Örgütü'nü incelemektedir. Soğuk Savaş döneminde Doğu Bloku ve SSCB'nin çöküşünün ardından, ABD'nin tek süper güç olarak kaldığı yeni dünya düzeni ve küresel sistem formları anlatılarak çok kutupluluk sisteminden bahsedilecektir. Bu teorik çerçevede Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) örnek bir kurum olarak ele alınacaktır. Bu çalışma kapsamında, Rusya ve Çin'in değişen dünya şartlarına uyumu, ŞİÖ'nün kurulması sırasındaki ilişkilerinin içeriği ve örgüte üyelik kriterleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şangay İşbirliği Örgütü, Orta Asya bölgesinde zengin doğal kaynaklara sahip olan güçlü devletlerin oluşturduğu bir birliktir. Bu bakımdan örgüt önemli bir jeopolitik ve stratejik bütünlüğü temsil etmektedir. Çalışmada son olarak, Türkiye'nin ŞİÖ'ye tam üye olma ihtimali değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kutuplaşma, Rusya Federasyonu, ÇHC, Çok Kutupluluk, ŞİÖ, Soğuk Savaş, Orta Asya.

ABSTRACT

MULTI-POLARITY IN THE GLOBAL SYSTEM AND SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Elyar ABDULLAH

This study examines the Shanghai Cooperation Organization in the context of multi-polarity debates in the global system in the post-Cold War period. Following the collapse of the Eastern Bloc and the USSR in the Cold War, the new world order and the global system forms, in which the US remains the only super power, will be described and the multi-polarity system will be discussed. In this theoretical framework, the Shanghai Cooperation Organization (SCO) will be taken as an exemplary institution. Within the scope of this study, it was tried to evaluate the adaptation of Russia and China to the changing world system conditions, the content of their bilateral relations in the establishment of the SCO and the criteria of membership to this organization. The Shanghai Cooperation Organization is a union of strong states with rich natural resources in the Central Asian region. In this respect, the organization represents an important geopolitical and strategic entity. Finally, the study will evaluate the possibility for Turkey to become a full member of the SCO.

Key Words: Regional Polarization, Russian Federation, PRC, Multi-polarity, SCO, Cold War, Central Asia.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada genel olarak küresel sistemde mevcut olan sistem çeşitlerinden bahsedilecek; güç dengesi sisteminden başlanarak günümüzde teorisyenler tarafından tartışılan çok kutupluluk sistemi ele alınacaktır. Yine çok-kutupluluk bağlamında Şangay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşu ve gelişimi ile gözlemci ve diyalog ortaklarından bahsedilecektir. Ayrıca bu örgütün bir “güvenlik topluluğu” olarak nitelendirilmesinin doğru olup olmadığı tartışılacak ve örgütte mevcut üye ülkeler ile Türkiye arasındaki ticari ve siyasi ilişkiler ele alınacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, küresel sistem çeşitlerinden bahsedilerek tek kutuplu sistemin çökmesiyle oluşan çok kutuplu sistemin özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Şangay İşbirliği Örgütü'nün kuruluşuna giden süreç incelenmiş, ardından örgütün kurulması, fonksiyonları ile Rusya ve Çin'in Orta Asya ve örgütle ilgili algılamaları analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde örgütün kurumsal organları ve zirveleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise örgütün geleceği ile gözlemci ve diyalog ortaklarından söz edilerek, gelecekte yeni üye alımlarından bahsedilmiştir.

Son bölümde ise Türkiye ve ŞİÖ arasındaki üyelik ilişkilerine değinilecek ve bu üyelik gerçekleşirse, Türkiye için avantaj ve dezavantaj üretebilecek yönlerine yanıt bulunmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecinin sancılı geçmesi Gümrük Birliği Anlaşması'nı tartışılır hale getirmiştir. Bu durumda Türkiye'nin bu seçeneğe alternatif olarak değerlendirilebilecek olan ŞİÖ üyeliğinin dış ticaret hacmi üzerinde yaratacağı etki ülkenin uluslararası iktisat politikasına ışık tutması açısından ele alınacaktır.

Bu çalışmam süresince bilgi ve tecrübelerinin yanı sıra göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı değerli tez danışmanım **Prof. Dr. Sadık ÜNAY** hocama teşekkür ederim. Ayrıca misafirperverliği ve güler yüzü ile çalışmamı destekleyerek, savunma jürimde yer alarak beni onurlandıran hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İSTANBUL-2019

Elyar ABDULLAH

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SİSTEM

1.1 Güç Dengesi Sistemi	10
1.2 İki Kutuplu Sistem	14
1.2.1. İki kutuplu sistem ve diğer sistemlerle karşılaştırması	23
1.3 Tek Kutuplu Sistem	24
1.3.1 Tek kutuplu sisteme teorik bakış	28
1.4 Çok Kutuplu Sistem	31
1.5 Şangay İşbirliği Örgütü Ve Çok-Kutupluluk	34
1.6 Çok Kutuplu Yeni Dünya Düzeni	35
1.7 Bir Güvenlik Topluluğu Olarak ŞİÖ	37
1.8 Çok Kutuplu Sistemde Yükselen Güçler	42

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN TARİHİ

2.1. Şangay Beşlisinin Kuruluşu ve Gelişimi	50
2.2. Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne	54
2.3. Şangay İşbirliği Örgütü'nün Kuruluşu ve Gelişimi	55
2.4. Bölge Ülkelerini Örgütü Kurmaya Sevk Eden Süreç	60
2.5 Örgütün Kuruluşunda Rus-Çin Yakınlaşmasının Sebepleri	62
2.6 Şangay İşbirliği Örgütü'nün İçeriği ve Önemi	69
2.7. Şangay İşbirliği Örgütü'nün Faaliyetleri	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÖRGÜTÜN KURUMSAL YAPISI ve ZİRVELERİ

3.1 Şangay İşbirliği Örgütü'nün Organları	73
3.2 Şangay Beşlisi Zirveleri	76
3.3 Şangay İşbirliği Örgütü Zirveleri	78

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ GELECEĞİ

4.1. Örgüte Üye Olan Ülkeler İçin Örgütün Anlamı	97
4.2. Gözlemci Üyeler ve Diyalog Ortakları.....	102
4.3. Örgütün Diğer Örgütlerle İşbirliği.....	106

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NE BAKIŞI

5.1. Türkiye’nin Örgüte Tam Üye Olma Hedefi	111
5. 2 Türkiye’nin Diyalog Ortaklığından Tam Üyeliğe Geçme İsteği.....	116
5.3. Türkiye’nin ŞİÖ Üyeliğinin Avantajları ve Dezavantajları	117
5.4. Örgüt Üyeleri İle Türkiye Arasındaki Ticari İlişkiler	120
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	129

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1. ABD ve SSCB Arasındaki İki Kutupluluk Ölçümü.....	20
Tablo 1. 2. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrası Genel Durum.....	30
Tablo 2. 1. Orta Asya Ülkelerinin Dış Politika Uygulamaları.....	60
Tablo 4. 1. Şangay İşbirliği Örgütü'nde Ülkelerin Statüleri.....	102
Tablo 5. 1. Türkiye'nin ŞİÖ Ülkeleri ile Dış Ticareti.....	119
Tablo 5. 2. Türkiye'nin AB Ülkeleri İle Dış Ticareti.....	121
Tablo 5. 3. Türkiye'nin ŞİÖ Ülkeleri İle Dış Ticareti.....	122
Tablo 5. 4. Türkiye-ŞİÖ Dış Ticaret Hacmi.....	123
Tablo 5. 5. ŞİÖ Ülkelerinin Ticaret Ortaklıkları.....	124

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
ASEAN	: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
ICAO	: Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
WTO	: World Trade Organization

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında parçalanması sonucu Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgelerinde bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Orta Asya bölgesinde Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile Güney Kafkasya bölgesinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1990'lı yılların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu uluslararası sistem iki kutuplu bir yapıdan, ABD'nin süper güç olacağı tek kutuplu bir düzene kaymış ve bu kaymanın dünya'ya getirdiği sonuçlar tüm dünyayı ilgilendirdiği kadar Orta Asya bölgesi için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 2008'deki küresel ekonomik krizden sonra ise dünya sistemi çok-kutuplu bir yapıya geçmiştir. Bu çalışmada, kurulan yeni dünya düzeninde önde gelen ülkelerin yerlerinin ne olacağı, bu ülkelerin tek-kutuplu sistemde ABD'yi tek hegemon güç olarak kabullenmelerinin mümkün olup olmayacağı ve çok-kutupluluk bağlamında Şangay İşbirliği Örgütü'nün rolünün ne olacağı sorularına cevap aramaya çalışacağız.

Bugün Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan ve önemli bir noktası olan Orta Asya bölgesi, önemli bir bölgeye tarihte Persler hâkim olmuştur. Daha sonra ise bu bölgede Kazak, Kırgız, Özbek ve Uygur Türklerinin yayılması sonucu bölge **Türkistan** olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ayrıca Orta Asya bölgesinin zengin doğal kaynakları olan jeopolitik ve stratejik bir bölge olması sonucu enerji kaynaklarında Rusya ve ABD öncelikli iki güç olarak öne çıkarken, Çin son zamanlarda ekonomik olarak önemli ölçüde mesafe kaydederek dünyadaki güç dengesine etki edebilecek seviyeye gelmiştir.

Yeni dönemde öne çıkan güçlerin bölgesel bütünleşme konusunu zorlayacakları ve bir ülkenin tek başına hareket ederek yoluna devam etmesinin pek mümkün olmayacağı görülmektedir. Bir tarafta ABD'nin bölgeyle ilgilenmesi, diğer taraftan Çin ve Rusya Federasyonu'nun bölgede yükselen güç olmaları diğer Orta Asya Devletlerini de etkilemekte ve onları bölgesel bütünleşmeye zorlamaktadır. Bölgedeki ülkelerin ortak güvenlik çıkarlarını ve politikalarını bölgesel bütünleşme çabalarını etkinleştiren bir başka önemli unsur olarak görebiliriz.

Tezin birinci bölümünde uluslararası düzende tarihte ortaya çıkan sistem türlerinden bahsedilecektir. Bu bölümde iki kutuplu sistemden başlayıp çok kutuplu sisteme kadar olan sistemlerden bahsedilecektir. Sırasıyla incelendiğinde iki kutuplu sistemin ortaya çıkış tarihi ele alınacak ve bunun sonucunda bu sistemin diğer sistem türleri ile karşılaştırması yapıldıktan sonra iki kutuplu sistemin sona erip tek kutuplu sistemin ortaya çıktığı dönemden bahsedilecektir. Bu bölümün ikinci kısmında ise tek kutuplu sistem sürecinden bahsedilirken, bu sistemi benimseyen görüşlerden teorik altyapı kısmında bahsedilecektir.

Sonraki kısımda çok kutuplu sistemden bahsedebilmemiz için var olan tek kutuplu sistemin sarsılış dönemi ve bu sistemi savunan görüşlerden bahsetmek gerekmektedir. Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasındaki bir neden de güvenlik konusu olduğu için son kısımda güvenlik konsepti açıklanarak, Karl Deutsch tarafından ortaya atılan *güvenlik topluluğu* teriminden söz edilecektir. Özellikle güvenliğe yapılan vurgu nedeniyle örgütün oluşmasını, Karl Deutsch'un "*güvenlik topluluğu*" kuramı bağlamında ele alarak açıklamak mümkündür.

Deutsch'un yaklaşımında bütünleşme girişimlerinin özünde güvenlik kaygısından kaynaklandığından bahsedilmekte ve güvenlik alanında ortak hareket eden devletler arasında daha sonra ekonomik bütünleşmeler de oluşacağı vurgulanmaktadır. Deutsch, bu bağlamda çoğulcu ve amalgam güvenlik topluluklarından söz etmektedir. Bu çalışmada ŞİÖ'nün bu sınıflandırmada çoğulcu güvenlik topluluğuna daha yakın bir pozisyonda yer aldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca bu bölümde çok kutuplu dünya düzeninde yükselen güçler olarak nitelendirilen BRICS ülkeleri, Rusya, Çin, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinden de bahsedilmektedir.

Tezin ikinci bölümü ise Şangay İşbirliği Örgütü'nün tarihine odaklanmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında örgütün ortaya çıkmasına ilk aşama olan Şangay Beşlisinden bahsedilecektir. Bu kısımda Şangay Beşlisinin ortaya çıkışı ve gelişme gösterdiği zaman periyotlarından söz edilecektir. Örgüt öncelikle Asya bölgesinde olmak üzere uluslararası platformda terör ve ayrılıkçılık ile mücadele etmek ve sınır problemlerini çözmek için güçlü bir uluslararası örgüt olarak düşünülmüştür. Daha sonra Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne geçişin

nedenleri, ŞİÖ'nün kuruluşu ve gelişiminden bahsedilecektir. Bu bölümde bölge üye ülkelerinin bu örgütü kurma niyetleri açıklanacaktır. Burada Rusya ve Çin arasında sınır çatışmalarının çözümü, bölge hakimiyeti ve ekonomik çıkarlardan dolayı yakınlaşma sebeplerine değinilecektir. Son olarak da örgütün içeriği, önemi ve yürüttüğü faaliyetlerden bahsedilecektir.

Tezin üçüncü bölümünde ise ŞİÖ'nün organları, kurumsal yapısı ve kurulduğu günden bu yana her yıl örgüt üye liderleri tarafından gerçekleştirilen zirvelerinden bahsedilecektir. Yılda bir kere olmak üzere gerçekleşen zirvelerde alınan kararlar analiz edilerek yorumlanacaktır. Bu analizlerde örgütün kurulmasından bugüne kadar olan sürede örgütün neleri elde etmeyi başardığı veya başaramadığı anlatılacaktır.

Tezin dördüncü bölümünde Şangay İşbirliği Örgütü'nün geleceğinden bahsedilmektedir. Bu bölümün ilk kısmında Rusya, Çin ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için örgütün var olma nedenlerinden ve anlamlarından söz edilecektir. Sırasıyla örgütün var olan gözlemci üye ülkeleri ve diyalog ortaklarından bahsedilerek örgütün diğer örgütlerle ilişkileri de ele alınacaktır.

Tezin son bölümü ise ŞİÖ ve Türkiye arasındaki ilişkiler ile ilgilidir. Bu bölümde Türkiye'nin bu örgüte üye olma hedefleri, tam üye olma yolundaki zorlukları, üye olunmasının muhtemel fayda ve riskleri üzerine yorumlar yapılacaktır. Bu örgüte üye olunmasının, örgütün asıl üyeleri tarafından algılanması üzerinde durulacaktır. Buna ek olarak örgütün yapısı ile Türkiye'nin diyalog ortaklığı yaptığı bu örgütle ilişkisi incelenecek ve Türkiye'nin olası ŞİÖ üyeliğinin dış ticarete ne gibi etkiler doğurabileceği araştırılacaktır. Ayrıca bu bölümün son kısmında örgüte üye olan ülkeler ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler ele alınacaktır.

Bu çalışmamızda Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Risk Yönetimi ve Kontrol Genel Müdürlüğü, Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (GTB) gibi kurumların resmi kaynaklarından alınan veriler kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SİSTEM

Uluslararası sistem, temel öğelerinin ulusal sınırlar ile birbirlerinden ayrılan ve aralarında çeşitli ilişkiler bulunan devletlerin oluşturduğu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapı sonucunda uluslararası sistemin yapısını belirleyen birkaç temel faktör bulunmaktadır. Bu faktörlere örnek olarak *aktörler arasındaki güç dağılımı* verilebilir. Uluslararası sistemdeki büyük ölçekteki devletler arasındaki ilişkileri düzene sokan yapı aktörler arasındaki güç dağılımına bakılarak açıklanmaya çalışılmaktadır.¹ Uluslararası sistemin yapı çeşitlerine *iki kutupluluk, çok kutupluluk ve tek kutupluluk* gibi sistemler örnek verilebilir.

Uluslararası sistem farklı yazarlar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Bazılarından bahsedecek olursak, **John W. Burton, Michael W. Doyle, Joseph S. Nye, Robert O. Keohane** gibi liberal teorisyenler uluslararası sistemin içindeki örgütlerin konum ve yapılarını analiz etmişlerdir. Bunun yanında çokuluslu şirketler, sivil toplum örgütleri gibi devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemdeki faaliyetlerini açıklamaya çalışarak, uluslararası toplum, dünya toplumu gibi kavramlar ile birlikte uluslararası sistemi güç kavramı etrafında tanımlamışlardır.²

Neorealist bir yazar olan Waltz 1970'li yılların sonunda klasik realizmi geliştirerek, neo-realizm yaklaşımını inşa etmiş ve *uluslararası sistemin devletler, etkileşim ağları ve yapıdan oluştuğunu* söylemiştir. Yani neo-realizme göre uluslararası sistemin yapısı anarşik olmakla birlikte temel aktörleri hukuk ve egemenlik bakımından eşit devletlerdir. Bu yapıda aktörler olarak değerlendirdiğimiz devletler güvenliklerini sağlamak için kendi kaderlerine bırakılmışlardır. Neo-realistler klasik realistlerden farklı olarak aktörlerin öncelikli hedeflerinin güvenlik hedeflerini sağlamak olduğunu, asıl hedeflerinin ise güce sahip olmak olduğunu savunmaktadırlar.³ Buna karşı *Holsti* ise “uluslararası sistemi kabileler, şehir devletleri, ulus devletler gibi bağımsız siyasal varlıkların toplamı” olarak

¹ Hans Binnendijk, “Back to Bipolarity”, *The Washington Quarterly*, Cilt 22, Sayı 4, 1999, ss 3-19.

² Wolfram F. Hanrieder, “The International System Bipolar or Multibloc”, *The Journal Of Conflict Resolution*, 9, 1965, s. 265.

³ Kenneth N. Waltz, “The Stability of Bipolar World”, 1964, s. 357.

tanımlamıştır. Ayrıca Holsti uluslararası sistemi siyasal birimlerin bağımsız bir bütünü olarak değerlendirmektedir.⁴

İngiliz Okulu'nun teorisyenleri olan *Hedley Bull* ve *Adam Watson*'a göre uluslararası sistem “*bir grup bağımsız siyasal topluluğun davranışı olarak, diğerlerinin hesaplamalarında önemli bir etken anlayışıyla oluşturulan bir sistem*” olarak tanımlanabilir. Hedley Bull'un söylediği gibi uluslararası sistem devletler arasındaki güç politikaları ile ilgili olduğundan dolayı tamamen devlet merkezli ve genelde pozitivist bir epistemoloji olarak tanımlanır. İngiliz Okulu realizmden aldığı unsurlar ve liberalizmin sentezinden oluşmaktadır.⁵ Realistlere göre uluslararası sistem anarşik olarak tanımlanır ve devletlerin uluslararası siyasette farklı ulusal çıkarlarının olması ve uluslararası alanda tek bir egemen güç olmaması sebebiyle sürekli bir çatışma olduğu vurgulanır. Realistlerde anarşi, güç siyaseti, ulusal çıkar ve savaş kavramları bu açıdan önemlidir.

Liberal bir teorisyen olan *Richard Rosecrance* “*uluslararası sistemi bozucu girdilerden, düzenleyici mekanizmalardan ve çevresel kısıtlayıcılardan meydana gelen bir yapı*” olarak tanımlamıştır. Rosecrance 1740-1960 arası Avrupa tarihini ayrı ayrı tarihsel dönemlere ayırarak incelenmiş; bu sistemleri de kendi aralarında dengeli/dengesiz veya istikrarlı/istikrarsız sistemler şeklinde ikiye ayırmıştır. Uluslararası sistemin yapısını belirlemede aktörlerin sisteme etkisi ve sistemi şekillendirmedeki rolü çok önemlidir. Bu yüzden uluslararası sistemin istikrarlı veya istikrarsız bir görünüm arz etmesi uluslararası aktörlerin ilişkisine bağlıdır. Bu sistemde devletler bozucu unsurlardır. Burada devletler daha çok kaynağı elinde bulunduruyorsa ve sistemde aktör sayısı fazla ise bozucu, yani istikrarsız bir sistem oluşur; bunun aksine daha az kaynağı ellerinde tutuyorlarsa ve aktör sayısı az ise daha düzenli ve istikrarlı bir sistem oluşur. Düzenleyici mekanizmalara örnek olarak ise *Avrupa Uyumu* ve *Milletler Cemiyeti* gibi çok taraflı yapılardan bahsedebiliriz. Çevresel kısıtlamalar ise, siyaseti şartlandıran ve sonuçları etkileyen fiziki kısıtlamalardır. Bunlara örnek olarak sömürgeci devletlerin sömürdüğü toprak

⁴ Kenneth N. Waltz, H. Quester George, “**Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**”, Çev: Onulduran Ersin, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1982, ss. 55-76.

⁵ Adam Watson, “**Hedley Bull, State Systems, and International Studies**”, *Review of International Studies*, Cilt 13, Sayı 2, 1987, s. 82-96.

miktarı gösterilebilir. Sonuçta çizilen çerçevede uluslararası sistemde tek kutupluluk veya çok kutupluluk düzeni meydana gelmektedir.

Rosecrance, anarşik sistemde uluslararası sistemin üç sistemsel yapıdan oluştuğunu ifade ederek; bunları merkezi koalisyonların mevcut olduğu sistem (1815-1822), güç dengesi sistemi, caydırıcılık sistemi (1945'ten 1989'a kadar) şeklinde ayırmaya çalışmıştır. Ayrıca Rosecrance uluslararası sistemde istikrarı sağlamak adına “*Büyük Güçler Ahengi*” (*Concert of Powers*)⁶ adlı eserinde ABD, Avrupa Birliği, Çin, Japonya, Rusya Federasyonu gibi devletlerin uluslararası sistemde işbirliği yapmasına dayanan birliktelik üzerinde durmuştur. Rosecrance uluslararası sistemdeki değişimleri yönetici elitler ve karar vericilerin müdahalelerini de göz önünde bulundurarak “*Action and Reaction in World Politics*” adlı eserinde incelemektedir. Burada elitlerin ve karar alıcıların dış politikayı veya uluslararası sistemi şekillendirmedeki rolünün önemli olduğunu vurgulamaktadır. Adı geçen eserde analiz ettiği tarihsel dönemleri “*Yönelim*” (*Direction*), “*Kontrol*” (*Control*), “*Kaynaklar*” (*Resources*), “*Kapasite*” (*Capacity*) şeklinde dört temel unsura dayanarak açıklamaya çalışmıştır.⁷

Holsti uluslararası sistem içindeki ilişkileri, sınırları, güç dağılımını dikkate alarak beş tür uluslararası sistem formu ortaya koymuştur. Bunlar gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, hiyerarşik sistem, güç dengesi sistemi ve çok kutuplu sistem olarak sınıflandırılmıştır. *Morton Kaplan* ise uluslararası sistemin örgütlenme durumlarını ve sayılarını dikkate alarak altı sınıfa ayırmıştır. Bunlar sırasıyla güç dengesi sistemleri, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, hiyerarşik sistem, evrensel sistem ve birim veto sistemleri olarak karşımıza çıkmaktadır. *Rosecrance* uluslararası sistemi tarihsel bir yaklaşımla devletlerin sayıları, yapıları, örgütlenme biçimleri ve ilişkilerini dikkat alarak tek kutuplu, çok kutuplu ve iki çok kutuplu (bi-multipolar) sistem olarak sınıflandırmıştır.

Uluslararası ilişkiler sisteminin gelişimini *Rosecrance* 4 ana döneme ayırmıştır. Birinci döneme *Birinci Dünya Savaşı öncesinde* 19. Yüzyıldan 1914 yılına kadar Avrupa İmparatorlukları hakimiyetleri gösterilebilir. Sistemler teorisinde

⁶ Richard Rosecrance, “A New Concert of Powers”, Foreign Affairs, Florida, 1992, ss. 48-57.

⁷ Richard Rosecrance, “Action and Reaction in World Politics”, Boston, 1963, s.35.

bu dönem ‘*Güç Dengesi*’ sistemi olarak adlandırılmaktadır. İkinci dönem ise *Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Dünya Savaşı’na* kadar olan süreyi kapsamaktadır. Üçüncü dönemde *Soğuk Savaş* olarak adlandırılan, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki soğuk ilişkiler neticesinde oluşan iki kutuplu dünya sistemi görülmektedir. Son ana dönemde ise *Soğuk Savaş’ın* çökmesiyle birlikte iki kutuplu dünya sistemi ortadan kalkmış ve çok kutuplu dünya sistemi ortaya çıkmaya başlamıştır.⁸ Vestfalya Barış Antlaşmalarından⁹ II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönem ‘*Güç Dengesi*’ kavramı ile izah edilirken, II. Dünya Savaşı sonundan itibaren ise kendi içerisinde de değişim geçiren bir güvenlik anlayışına sahip olan iki kutuplu dünya düzenine geçilmiştir.

Çift kutuplu yapı, güç dağılımının iki devlet lehine eşitsiz olduğu durumu ifade ederken, çok kutuplu sistem yapılarında ise ikiden fazla devletin güç dağılımında avantajlı konumlarının bulunduğu bir sistem ifade edilmektedir.¹⁰ Tek kutuplu yapı ise, bir devletin kültürel, ekonomik ve askeri nüfuzunun diğer aktörler karşısındaki üstünlük durumunu ifade etmektedir. Tek kutuplu yapıda sistemde var olan güç dağılımı bağlamında devletlerin eşitsizliğinden bahsedilmektedir.

Uluslararası sistemi nitelendirmek için uluslararası sistemin yapısının; uluslararası sistemin yapısının belirlenmesi için de, güçlü devletlerin sayısı ile aralarındaki güç dağılımının bilinmesi gerekmektedir. Eğer tek bir devlet, uluslararası sistemdeki gücü elinde bulunduruyor ve bu sayede devletler arasındaki ilişkileri düzenliyor ise, bu sisteme **tek kutupluluk** denilmektedir. Ancak tek kutuplulukta, gücü elinde bulunduran güçlü devlet, ya egemen bir güç haline gelecektir, ya da diğer bölgesel güçlere kolayca hareket edebilecekleri bir ilişki düzeni sağlayacaktır.

Diğer bir anlamıyla ise egemen güç elinde bulundurduğu askeri, ekonomik, kültürel vb. güç unsurlarının yardımıyla devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen

⁸ Richard Rosecrance, “*Action and Reaction in World Politics*”, 1963, ss.254-263.

⁹ **Vestfalya antlaşmaları** 30 yıl savaşları sonucu barış anlaşması olarak imzalanan ve birden çok anlaşmayı içeren metinlerdir. Sonra da genel olarak metaforik olarak ulus devletler sisteminin başlangıcı olarak kabul görmüş ve bugün var olan uluslararası sistemin Vestfalya ile başladığı düşünülmüştür.

¹⁰ Morton Kaplan, “*Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems*”, 1962, s. 742.

kuralları, normları tanımlayabilir ve tanımladığı kuralların diğer devletler tarafından uyulmasına zorlayabilir. Bu durumda yeterli kapasiteye ve iradeye sahip olan tek güçlü devlet, egemen güç haline gelmiş olmaktadır. Ancak bu güce veya iradeye sahip olamayan süper güç, diğer bölgesel devletlerin davranış kalıplarını özgürce, bireysel ve ortaklaşa belirlemelerine imkân tanımak zorunda kalabilir.¹¹

Çok kutuplu bir dünya sistemini savunan diğer görüş ise, sistemdeki belirsizliği devletlerin hareket kabiliyetlerini arttıran bir faktör olarak görmekte ve bu durumda savaş ihtimalinin düşük seviyede olacağını öne sürmektedir. Büyük güçlerin sayısının fazla olduğu bu çok kutuplu yapı, sistemdeki diğer aktörlere bir esneklik kazandırarak, gergin iki kutuplu sisteme oranla daha istikrarlı olacaktır. İzleyen bölümlerde görüleceği üzere, *Waltz* belirsizliğin istikrara olumsuz etki yapacağını ileri sürerken, *Deutsch ve Singer* bu belirsizliğin istikrar üreteceğini ileri sürmektedir. *Waltz* sistem birimlerindeki dağılımının sistem yapısındaki değişmelerle değişeceğini söylemiştir.

Bunun yanı sıra *Waltz* iki kutuplu ve çok kutuplu sistemleri birbirinden ayırarak, iki kutuplu sistemin daha dengeli olduğunu ve çok kutuplu bir sistemden barış ve güvenlik bağlamında daha garantili olduğunu savunmuştur. Ayrıca uluslararası anarşi kavramı, özel olarak devlet ve güç politikaları üzerine yoğunlaşmıştır. Neo-realist teori, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarının davranışlarını büyük ölçüde belirlediği düşüncesini desteklemektedir. *Waltz*'in neo-realist teorisine göre uluslararası ilişkilerin temel özelliği, anarşinin merkezi olmayan yapısı ve devletlerin güç mücadelesidir. *Waltz*, devletlerin temel endişelerinin güvenlik ve hayatta kalmak olduğunu kabul etmiştir. Ayrıca büyük güçlerin uyuşmazlıklarının doğurduğu en büyük problemin savaş olduğunu, bu güçlerin en büyük görevinin ise barış ve güvenlik olduğunu söylemiştir.¹²

Waltz bir öngörü olarak Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan tek kutuplu sistemin çok fazla ayakta kalamayacağını, tek bir süper gücün hâkim olduğu bir sistemde diğer devletlerin süper gücü dengeleme yoluna gideceğini savunmuştur.

¹¹ Thomas J. Volgy, Alison Bailin, “*International Politics and State Strength*”, Boulder, Lynne Rienner, 2003, s. 15.

¹² Kenneth N. Waltz, “*The Stability of Bipolar World*”, 1964, ss. 257-282.

Fakat *Waltz*'ın iddiasının aksine 1991-2008 yılları arasında Amerika'nın hâkim olduğu tek kutuplu sistemin devam etmesi ve bu sistemde büyük çapta bir savaş meydana gelmemiş olması görece küresel istikrarın sağlandığının bir göstergesi olarak görülebilir. Aynı şekilde *Waltz*'ın güvenliğe dayalı güç dengesi yaklaşımına gelen eleştirilere baktığımızda devletler her durumda yükselen gücü dengelemeyeceği için, böyle bir durumda güçlünün peşine takılma eğiliminin öne çıkacağı iddia edilmiştir. Kazanma içgüdüğü ile hareket eden aktörler için, güçlünün peşine takılıp kardan pay elde etmek makul bir davranıştır.

Waltz'ın tek kutuplu yapıda istikrarı açıklayamaması karşısında *Wohlforth*, istikrar teorisi perspektifinden konuya açıklık getirmeye çalışmıştır. Bu yaklaşıma göre devletler büyük gücü dengeleme yoluna gitmezler, gidemezler. Dünya sisteminde bulunan tek büyük gücün karşısına çıkmak hem tehlikeli, hem de maliyetli bir davranıştır. Bu nedenle diğer devletler büyük gücün peşinden giderler. Uluslararası sistemde devletleri dengeleme yerine peşine takılma daha makul bir davranıştır.

Kutupların sayısına bağlı olarak istikrarı ele alan teorisyenlerin ortaya tatmin edici düzeyde bulguları koyamaması ve ortaya konan hipotezlerin test edilememesi üzerinden eleştiriler yapılmaktadır. İstikrarın açıklanması için aktörlerin güç dağılımına bağlı olarak belirlenen kutupluluğun tek başına yeterli olmadığını ileri süren *Bueno de Mesquita*, sistemlerin istikrar üzerindeki etkilerini, bloklar arasında oluşan gerginlik düzeyi ile ölçmektedir. Gerginliği ölçmek için formüller kullanan *Mesquita*, gerginliğin arttığı durumlarda savaş ihtimalinin arttığını öne sürmektedir.

Ted Hopf, uluslararası ilişkilerde istikrarı açıklamakta kutupluluk literatürüne oranla saldırı-savunma dengesi yaklaşımının daha başarılı olduğunu öne sürmektedir. *Ted Hopf*'a göre Soğuk Savaş dönemi yaşanan istikrar sistemin çift kutuplu yapısından değil, nükleer silahların caydırıcı yönde yaptığı etkiden kaynaklanmaktadır. Benzer bir eleştiri de *Edward D. Mansfield* tarafından ortaya konularak, istatistiki veriler ışığında, sistemdeki yoğunlaşma düzeyi ölçülmekte ve yoğunlaşmanın istikrar üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.¹³

¹³ Kenneth N. Waltz, *"The Stability of Bipolar World"*, 1964, ss. 380-397.

Schweller *Balance of power* ve *Balance of threat* eserine eleştiri yaparak *çıkarcı dengesi (balance of interest)* teorisini ortaya koymuş ve devletleri aslan, kuzu, çakal ve kurt olacak şekilde kategorize etmiştir. Schweller sistemin başında bulunan aslanın statüko yanlısı olacağını, bundan dolayı da dengeleme yapacağını, diğer aktörlerin ise çıkarını sağlamak için onun peşine takılma eğiliminde olduklarını ileri sürmektedir. Schweller'e göre statükocular daha güçlüyse sistemde istikrar olacak, revizyonistler güçlüyse de sistem değişime uğrayacaktır.

İki kutuplu bir sistemde ise iki büyük gücün olması, güçleri göreceli olarak eşit olan aktörler arasında çıkacak bir anlaşmazlığın savaşa dönüşme ihtimalini arttırmaktadır. Waltz'un iddiasının aksine Soğuk Savaş Döneminde yaşanan istikrar, gücün eşitliğini kullanılması halinde bozabilecek nükleer silahlar sayesinde sağlamıştır. Güç dağılımının eşit olduğu bir durumda istediğini elde etmek isteyen aktör kazanma ihtimalinin yüksek olduğunu düşünür, bu da savaş ihtimalinin artmasına sebep olur.

Çok kutuplu sistemlerin kriz anlarında iki farklı kampa bölünmeleri, iki kutuplu yapıya benzer bir yapı ortaya çıkartmaktadır. Bundan dolayı iki kutuplu yapıyı de ele aldığımızda da birbirlerine zıt biçimde konumlanmış iki farklı kampın olduğu görülecektir. Her ne kadar çok kutuplu yapıların güç dağılımındaki eşitlik dolayısıyla gergin kamplara sebebiyet vereceği bilinse de, iki kutuplu yapı kamplardaki gerginliğin artması sonucu savaş ihtimalinin ortaya çıkması için bir zemin hazırlayabilir.

Bu noktadan hareketle sistem içerisinde sisteme etki edecek güç sayısı ne kadar artarsa, devletlerin çıkarlarının çatışması ve bunun sonucu olarak kamplaşma ihtimalinin o kadar artacağını söyleyebiliriz. Dolayısıyla kutupluluk ile savaş ihtimali arasında doğrusal bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

1.1 Güç Dengesi Sistemi

Güç dengesi kavramı uluslararası ilişkiler literatüründe çok farklı anlamlar taşısa da uluslararası sistemi tanımlamak için kullanıldığında, kavram daha çok sistem içindeki güç dağılımı durumuna ve dengeleme politikasına ilişkindir. **Balance**

of power olarak adlandırılan güç dengesi sistemi olgusunun mantığı çok kutuplu sistemde tek bir süper gücün sonsuza kadar var olamayacağı üzerine kuruludur. Yani bu demek oluyor ki, eğer bir devlet çok güçlenirse, diğer devletler kendilerini korumak amacıyla bir araya gelip onu sınırlayabilirler. 1955 yılında güç dengesi konusundaki ilk çalışmayı yapan *Ernst B. Haas* olmuştur. Haas'tan on yıl önce *Waltz*, güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki en eski kavramlardan biri olduğunu, 2005 yılında ise *Levy ve Thompson*, güç dengesi kavramının uluslararası ilişkilerdeki **“kutsal” (venerable)** kavramlardan biri olduğunu, 2007 yılında *Wohlforth* güç dengesinin uluslararası ilişkilerdeki en etkili yaklaşım olduğunu ileri sürmüştür.

Güç dengesi sistemi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan klasik güç dengesi sisteminden esinlenmekle birlikte, asıl geçmişi 16. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Güç dengesi sistemi bir kaç ana ülkenin benzer bir güce sahip olduğu ve bu güçlerini ittifaklar yoluyla aşağı yukarı dengelediği belli periyotlarda oluşur. Bu sistemde devletler bağımsızlıklarını garanti altına alma amacıyla kendilerinden daha zayıf olarak bilinen devletlere yaklaşmayı öngörmektedirler. Bunun neticesinde daha güçlü devlete yapılan yardımlar sonucu kendi bağımsızlıklarını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalma endişesi içindedirler. Devletler kendilerinden güçlü olan devletleri kendilerine saldırmama şartıyla dengelemek üzere kendilerinden daha az güçlü başka devletlerle ittifaklar yapmaktadırlar.

Güç dengesi sistemi modelinde eğer A ülkesi B ülkesi tarafından tehdit edildiğini hissederse, B'yi caydıracağı umuduyla C ülkesiyle bir ittifak kurar. Daha sonra bunların hepsi D ülkesinin gittikçe artan gücüne karşı kendilerini korumak için bir ittifak oluşturabilir. Bu yol her zaman işe yaramamış olsa da, tarih boyunca savaşların vahşetini ve sayısını sınırlandırmaya yardım etmiştir. Teorisyenler bir güç dengesi sisteminin çalışmasının bir ortak kültürü, bakış açısını ve sistemi çökertmemeye dair bir sadakati paylaşan en az beş ana oyuncu gerektirdiğini söylemektedirler.¹⁴

Morgenthau ve *Waltz* gücün birbirine yakın üç devlet ile güç dengesi sisteminin devam edebileceğini belirtmektedirler. *Deutsch* ve *Singer* ise küresel

¹⁴ Nye, J. S. & Welch, D. A. **“Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak”**, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, ss.79-91.

sistemde devlet sayısı artsa da sistemin çalışacağını belirtirken, aynı şekilde K. J. Holsti de “çok sayıda devlet” ifadesini kullanmıştır. Güç dengesi sistemi tam egemen ve güç unsurları birbirine yakın en az üç büyük devlet arasında kendini gösteren bir sistem türü olarak Avrupa’da ortaya çıkmıştır. 1950-1960’lı yılların en önde gelen realist düşünürü olan ve çalışmaları realizm akımının temelini oluşturan *Morgenthau*, güç dengesinin dört anlam taşıyabileceğini belirterek, güç dağılımının bir hareket tarzı olduğunu, uluslararası alanda devletin başlıca güç olduğunu ve uluslararası ilişkilerde ana etken olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

Morgenthau’ya göre küresel sistemde barışın sağlanması için ülkeler tarafından oluşturulan bir güç dengesi şarttır. *Morgenthau*, güç dengesi teorisini sistemin anarşik olma prensibi üzerine oturtmuştur ve güç dengesini devletler için kaçınılmaz bir son olarak görür. *Morgenthau*’dan farklı olarak *Waltz*’a göre dünya genelindeki güç yapısındaki değişikliklerle ortaya çıkan denge, güç dengesi olarak görülmektedir. *Waltz* güç dengesi sistemini devletlerin barış yolunun ikinci çözümü olarak görmektedir. Çünkü ilk hedef karşındaki riske sokacak devleti risk almadan ortadan kaldırmaktır. Bunu uygulamak zor olduğundan dolayı devletler güç dengesi oluşturmayı kabul etmektedir ve denge oluşturmanın en basit yolu da güçlenen bir devleti desteklemektir.¹⁶

Paul Schroeder ise güç dengesi sisteminde temel amacın barışı korumak değil, aksine küresel sistemde mevcut olan bağımsızlığı korumak olduğunu savunmakta ve asıl amacın hegemonya olduğunu söylemektedir. *Schroeder* sistemde zayıf olan devletlerin bağımsızlıkları büyük güçlerin çıkarları ve barışı uğruna kurban edilirken, büyük çaplı devletlerin bağımsızlıklarının barışı korumaya dayandığını vurgulamış ve bu dengenin oluşması içinde tampon vazifesini görecek küçük devletlere ihtiyaç olduğunu önemle kaydetmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi devletlerin güçlerinin denge eşitliğini sürdürebilmesi için, iki temel kritere ihtiyaç görülmektedir. Birinci temel kriter saldırganlara karşı dış dengeleme oluşması

¹⁵ Brown, C. & Ainley, K. “*Uluslararası İlişkileri Anlamak*”, Yayın Odası, 2008, s. 74.

¹⁶ Yılmaz, S. “*Uluslararası İlişkilerde Güç ve Güç Dengesi Evrimi*”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, 2008, s. 67.

neticesinde ittifak oluşumu ve ikinci temel kriter ise iç kaynaklarını seferber edilmesi vazifesiyle kendi askeri gücünü kurmaktır.¹⁷

Ayrıca, diğer teorisyenler gibi *Schroeder* de güç dengesi altında oluşturulan politikalarının daha çok savaş çıkarma ihtimali olduğunu açıkça vurgulamıştır. Bu bakımdan *Schroeder*, 18. yüzyıl döneminin dengeleme davranışlarının eşitlik, sınırlandırılmış savaş ve aktörlerin bağımsızlığını üretmediğini varsayarak, bunun yerine sistem çatışması, hegemonya ve dengesizlik ürettiğini öne sürmektedir.¹⁸

Güç dengesinin istikrarlı olabilmesi için, ortaya atılan başka bir görüş *Zinnes'e* aittir. *Zinnes* güç dengesi sisteminde, petrol, doğalgaz vb. kaynakların sistem içindeki devletlerarasında dikkatli bir biçimde dağıtılması gerektiğini vurgulayarak, böylece hiçbir devlet arasında kaynak üstünlüğü olmayacağını ve bu şekilde güç dengesi sağlandığı için istikrarın devam edeceğini vurgulamıştır.¹⁹

Morton A. Kaplan güç dengesi sistemi yaklaşımını 18. ve 19. yüzyılda yaşanan klasik güç dengesi sisteminden yola çıkarak geliştirmiş ve bunun uluslararası toplumsal bir sistem olarak Fransa, Almanya, İtalya gibi ulusal aktörleri içerdiğini vurgulamıştır.²⁰ *Kaplan'a* göre uluslararası güç dengesi sistemi, sistemin karakteristik davranış özelliklerine karşılık gelen altı temel kurala göre yönetilmektedir:

- 1- Savaş yerine müzakere kabiliyetlerini arttırarak hareket etmeye yönelmek,
- 2- Müzakere kabiliyetleri ancak çıkmaza girdiğinde savaşmayı tercih etmek,
- 3- Aktörü ortadan kaldırmak yerine savaşı durdurmak,
- 4- Sistem içinde üstünlük elde etmek isteyen aktör ya da herhangi bir koalisyona engel olmak.
- 5- Aktörlerin örgütsel kuruluşlara üye olmalarını engellemek.

¹⁷ Schroeder, P. W. *“Balance of Power and Political Equilibrium: A Response”*, The International History Review, 16(4), 1994, s. 249.

¹⁸ Schroeder, P. W. *“The Nineteenth Century System: Balance of Power or Political Equilibrium”*, Review of International Studies, 15(2), 1989, ss. 78-85.

¹⁹ Özdemir, H. *“Uluslararası İlişkilerde Güç”*, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(3), 2008, s. 239.

²⁰ Kaplan, M. A. *“Theoretical Analysis of The “Balance of Power”*, Behavioral Science, 5(3), 1960, ss. 194-207.

6- Aktörlerin tekrar sisteme girmelerine izin vermek.²¹

Quincy Wright, güç dengesini '*statik*' ve '*dinamik*' olmak üzere iki gruba ayırarak açıklamıştır. **Statik güç dengesi**, birbiriyle ilişki içinde olan bağımsız idarelerin var olmaya devam etmesinden sorumlu olan bir durum olarak bilinirken, **dinamik güç dengesi** ise yönetimlerin bu durumu devam ettirmek için benimsedikleri politikaları tanımlamaktadır.

Immanuel Wallerstein, dünya sisteminde merkez, çevre ve yarı-çevre olarak sınıflandırdığı devletler arasındaki ilişkilerde güç kavramını öne çıkarmış ve güç kavramı ile hiyerarşiyi ilişkilendirmiştir. Çevre devletler hiyerarşik sistemin en altında, merkez devletler ise en üstünde yer almaktadır. Güç dengesi sisteminde, tek bir devletin sisteme hâkim olması ve istediği gibi davranmasına izin verilmediği, merkez devletler güçlerini artırmaya devam ederler. Wallerstein'a göre, bir devletin sistemde hâkimiyet sağlamasının en etkin yolu hegemonya oluşturmaktır. Hegemonik güç ise, tanım olarak sistemde oyunun kurallarını belirleyen, dünya ekonomisine üretim, ticaret ve ekonomi açısından hâkim olması yanında hedefine en az düzeyde askeri güç kullanımıyla ulaşan güç olarak tanımlanmıştır. Ancak kısa zaman sonra hegemon devlete ekonomik kapasitesini artıran diğer merkez devletler tarafından meydan okunacak ve hegemonya devlet gücünü kaybetmeye başlayacaktır. Hiyerarşi ve güç dengesi sistemi arasındaki fark burada görülmektedir.²²

1.2 İki Kutuplu Sistem

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra ortaya çıkan **iki kutuplu sistem**, 1991 yılında Doğu Bloğunun dağılmasına kadar devam eden dönemdir. Bir tarafta ABD önderliğindeki Batı Bloku ile diğer tarafta Sovyetler Birliği liderliğindeki Doğu Bloku arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik mücadeleye dayanan bir dönem olmuştur. Bir başka ifadeyle anlatacak olursak, II. Dünya Savaşından sonra gücün ABD ve SSCB arasındaki yeni dağılımı ile kurulmuştur. II. Dünya Savaşı'nın

²¹ Tayyar Arı, "*Uluslararası İlişkiler Teorisi*", İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, ss. 519-528

²² Kaplan, M. A. "*Balance of Power, Bipolarity and Other Models of International Systems*", The American Political Science Review, 1957, s. 37.

ardından uluslararası sistemdeki değişimler “*iki kutuplu sistem*” bağlamında değerlendirilmiştir.²³

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası ilişkilerde oldukça köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelikle tarih boyunca güç dengesinin merkezi konumunda bulunan Avrupa devletleri savaş sonrası büyük yıkıntılar yaşamış, büyük maddi ve manevi zarara uğramışlardır. Diğer taraftan, savaş sonrası Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği’nin “*Süper Güçler*” olarak ortaya çıkmasıyla birlikte artık uluslararası siyasetin eskisi gibi olmayacağını sinyalleri baştan verilmiştir. Yeni silahların oldukça ileri teknolojiler kullanılarak geliştirilmeye başlanması ve dünyanın birçok ülkesinde meydana gelen bağımsızlık hareketlerinin Avrupa İmparatorluklarına karşı tutumlarının patlak vermesi II. Dünya Savaşı’nın etkilerinin yadsınamayacak kadar fazla olduğunu göstermiştir.

Avrupa’nın savaş sonrası güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, uluslararası sistem ABD ve Sovyetler Birliği’nin çevresinde “*iki kutuplu*” bir nitelik kazanmıştır. Savaş sonrasında 1980’lerin sonuna kadar olan sürede uluslararası ilişkilerin tarihi, iki karşıt ideolojiye bağlanmıştır. ABD’nin kapitalist, Sovyetler Birliği’nin ise komünist sistemleri uluslararası arenada en güçlü konumda olmak için gösterdikleri çaba ve güç yarışı ile dünya düzenini etkilemiştir. Savaştan darbe alarak çıkmış olan ve yıkılmış durumdaki Avrupa devletleri bu iki süper gücün etrafında kendi ideolojik görüşlerine ve çıkarlarına göre konumlanmışlardır. Bu da ortaya iki kutuplu bir uluslararası sistemi çıkarmıştır. Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönem, daha önce benzeri görülmemiş bir durum olarak etkisini uzun yıllar boyunca hissettirmiştir.

Kutupluluk, uluslararası sisteme kaç blok ya da devlet kümesinin etki yaptığı anlamında kullanılan bir terimdir. Bu dönemde ise büyük ve orta büyüklükteki devletlerin hemen hemen hepsi iki blok içinde toplanmıştır. İki kutuplu sistemin, uluslararası hukuk ve kurallara tam uyularak yönetimi veya düzenlenmesinin çok zor olması nedeniyle bütün devletler bir araya gelseler bile, her iki kampa etkide bulunamaz durumda idiler. Resmi olmayan düzenleyiciler olarak iki blok, birbirlerini denetlerken, karşı tarafın gücünü güçle dengelemeye çalıştılar. İki kutuplu sistemin

²³ Eric Hobsbawm, “*Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*”, İstanbul, 2003, s. 277.

avantajı, bozucu davranış ve bu davranışın yol açtığı sonuçların kolaylıkla görülüp tedbir alınabilmesidir. İşte İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem iki kutuplu sistemi tüm nitelikleriyle anlamamızı sağlamıştır. Bu dönemdeki gelişmeler de bu çerçeveye içinde değerlendirilmiştir.

Soğuk Savaş²⁴ Doğu Bloku içindeki ülkeler ile Batı İttifakı arasında 1947 yılından 1991 yılına kadar devam etmiş olan uluslararası siyasi ve askeri gerginliktir. “*Soğuk Savaş*” deyiimi ilk kez, 1947 yılında ABD’li *Bernard Baruch* tarafından kullanılmıştır. Soğuk Savaş’ın genel özellikleri olarak propaganda, casusluk, nükleer güç, uzay savaşları, kapitalizm ve komünizm karşıtlığı olarak gösterilmiştir.

II. Dünya Savaşından sonra Orta Doğu ve Güneydoğu Avrupa’da SSCB’nin etkinliği artmaya başlamış ve SSCB bu bölgede konumlanan ülkeleri kendi tarafına çekmeyi ve onları kendi şemsiyesi altına almayı başarmıştır. Doğu tarafında meydana gelen SSCB etkisi sebebiyle rahatsızlık duyan ABD, başta Batı Avrupa olmak üzere Sovyet yanlısı komünist partilerin iktidara gelmemesi için, çeşitli girişimlerde bulunmuştur. ABD *Marshall Planı*²⁵ ile savaş sonrası çok zor durumda bulunan Batı Avrupa ülkelerine, aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan gibi savaşta yer almayan ülkelere de yardımda bulunmuştur. Bu sayede Batı Avrupa ülkeleri ABD’nin etkisi ve nüfuzu altına girmiştir. Stalin önderliğindeki SSCB ise, 1947 yılında Marshall Planı’na karşılık olarak Doğu Avrupa’da bulunan komünizm yanlısı devletler ile diğer ülkelerdeki (Fransa gibi) komünist liderlerin bir araya gelmesiyle *Kominform*’u kurmuştur.²⁶

Soğuk Savaş’ın böylesine iki taraflı keskin kutuplar oluşturmasıyla ABD ve SSCB arasındaki güç yarışı doruğa ulaşmıştır. Güç varlığını sürdürmek istemiyle ABD Batı Avrupa devletlerini de yanına alarak 1949’da *NATO*²⁷ (*North Atlantic*

²⁴ Len Scott, “*International History 1945-1990, The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*”, New York, Oxford University Press, 2001, s. 491.

²⁵ II. Dünya savaşının bitmesinden sonra 1947 yılında ABD tarafından tasarlanmış bir ekonomik yardım planıdır. Bu paketten toplamda Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğinden 16 ülke istifade etmiştir.

²⁶ Raymond L. Garthoff, “*Who is the Blame for the Cold War?, Statecraft and Security: The Cold War and Beyond*”, Cambridge University Press, 1998, ss. 52-59.

²⁷ 4 Nisan 1949 tarihinde, 12 ülke tarafından imza altına alınan *Kuzey Atlantik Antlaşması* ile kurulan NATO’nun en önemli özelliği, üye ülkelerden herhangi birine yapılan saldırının, tüm üye ülkelere yapılmış olarak kabul edilmesidir. NATO, hukukun üstünlüğü ve özgürlükleri tanıyan devletlerin

Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) kurulmasına öncülük etmiştir. NATO kendi bünyesine yeni ülkeleri kabul eden bir örgüt olarak SSCB'nin uyguladığı politikaların sebep olacağı muhtemel tehlikelere karşı önlem almak amacıyla kurulmuş bir örgüttür. Bu örgüt başta ABD olmak üzere İngiltere, Norveç, Hollanda, İzlanda, Lüksemburg, Fransa, Portekiz, Belçika, İtalya, Danimarka ve Kanada gibi Batılı devletlerin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş bir birliktir. Bu örgütün amacı sadece siyasi, ekonomik veya sosyal alanlarda işbirliği sağlamak değil, aynı zamanda üye ülkelerin dışarıdan gelecek olan askeri tehlikelere karşı savunmasını sağlamaktır. Buna karşın, SSCB ise *Varşova Paktı'nı*²⁸ kendi tarafında bulunan komünist devletlerle birlikte kurmuştur.

Genel olarak bakıldığında yaşanan olayların Soğuk Savaşın boyutlarını doruğa ulaştırdığı görülmüştür. Kore ve Vietnam Savaşları, Berlin Sorunu, SSCB tarafından Doğu Almanya'nın kurulması, ABD tarafından Batı Almanya'nın kurulması, 1956-59 yılları arasında Ortadoğu'daki çekişme, U-2 casus uçağı olayı, Küba krizi gibi olaylar gerginliğin boyutunu üst düzeye taşıyan en bilindik olaylar olmuştur. Ancak 1962 *Küba Füze Krizi'nden* sonra, yavaş yavaş ortaya çıkan “*detant*” (*yumuşama*) dönemiyle karşıt iki blok, yerini daha karmaşık bir yapıya bırakmıştır ve de tüm bunların yanında yeni bağımsız ülkeler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan ise, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda görüşler vurgulamaya başlamış, bu iki blok arasındaki çekişmeyi sona erdirmek için, 1975 yılında iki blok ülkelerinin katıldığı **AGİK**²⁹ (**Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı**) çerçevesinde nihai senet imzalanmıştır.

1980'lerin başlarında özellikle Asya ve Afrika'da yaşanan karışıklıklar nedeniyle yeniden bir gerginlik dönemine, ikinci Soğuk Savaş dönemine girilmiştir. Ancak SSCB Komünist Parti Genel Sekreterliğine *Mikhail Gorbaçov'un* gelmesi ile

barış ve güvenliğini sağlamak, ayrıca askeri, sosyal ve kültürel olarak birbirlerine destek sağlamak noktasında, ortak faydalar güden ülkelerin bir araya toplanması ile oluşturulmuştur.

²⁸ II. Dünya savaşıdan sonra 14 Mayıs 1955 tarihinde Varşova şehrinde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri Varşova Paktı'nı imzaladılar. NATO'ya karşı oluşturulan paktı Çekoslovakya, Arnavutluk, Sovyetler Birliği, Romanya ülkeleri oluşturmaktaydı.

²⁹ 1973'te içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 35 ülke arasında Avrupa'da bir savunma güvenlik ve işbirliği sistemi kurmak gayesiyle, konuların tartışıldığı konferanslar organizasyonu. Bu konferanslarda alınan kararların, imzalanan nihai senetlerin, ülkeleri bağlayıcı bir özelliği yoktur. Ancak bu senetler II. Dünya Savaşıdan sonra ortaya çıkan devlet sınırlarını dokunulmaz olarak kabul etmektedir.

iki blok arasındaki buzlar erimeye başlamıştır. Savaşın sona ermesi ise, 1989 yılında Doğu Avrupa’da başlayan rejim değişikliği ve soğuk savaş simgeleyen Berlin Duvarı’nın yıkılması ile gerçekleşmeye başlamıştır. 1991 yılında SSCB’nin çökmesiyle Soğuk Savaş sona ermiştir ve ABD dünyadaki tek süper güç konumuna ulaşmıştır.

Soğuk Savaş’ın zirveye tırmandığı zamanlarda Klasik Realistler ile Neo-realistler arasında ciddi bir tartışma ortaya çıkmıştır. Klasik Realistler, uluslararası sistemin istikrarı açısından çok kutuplu sistemin faydalı olduğunu dile getirirken, Neo-realistler ise tam tersine iki kutuplu sistemin daha istikrarlı olduğu fikrini savunmuşlardır. Neo-realistlere göre çok kutuplu sistemin esnekliği nedeniyle karmaşa ve dolayısıyla istikrarsızlık oluşacaktı; oysa çift kutuplu sistemler oldukça basit, sade ve net yapılardan oluştuklarından dolayı sadece iki süper güç vardır ve bu güçler birbirini yakından takip etme şansına sahiptir. Çift kutuplu sistemlerde dengeyi devam ettirecek olan bu güçlerin hem savaş üretecek olan sorumsuzluk yapma ihtimalleri, hem de sorumluluğu abartarak savaşa sürüklenme ihtimalleri ortadan kalkacaktır.

Kenneth N. Waltz iki kutuplu sistemi savunurken üç yüzyıldan fazla bir süredir modern tarihin büyük güçlerin yükselişleri ve düşüşlerine sahne olduğunu söylemiştir. Çok kutuplu sistem döneminde on iki büyük gücün olduğunu belirtmiş ve II. Dünya Savaşı’nın başlangıcında bunlardan yedisi ve sonunda ise sadece ikisinin geride kaldığını dile getirmiştir. Önceleri zaman zaman bazı devletler yok olmuş ve diğerleri onların yerine geçmiştir. II. Dünya Savaşı bu kalıbı bozmuş ve bağımsız devletler dünyası tarihinde ilk defa iki kutupluluk ortaya çıkmıştır”.³⁰

Kapitalist sistemi ve liberalizmi savunan ABD önderliğindeki Batı bloğunun askeri örgütlenmesini NATO oluştururken, komünist ideolojiyi savunan SSCB liderliğindeki Doğu bloğunun simetrik askeri örgütlenmesini Varşova Paktı meydana getirmiştir. Söz konusu iki blok bir yandan aktörlerin blok-ıçi askeri ve siyasal hiyerarşik düzenini sağlarken, öte yandan da blok liderleri öncülüğünde oluşturulan politikaların ve stratejik planların uygulanmasında önemli rol oynamışlardır.

³⁰ Immanuel Wallerstein, “*World System Analysis, An Introduction*”, Duke University Press, 2004, ss.17-38.

Bu dönemin en önemli oluşumu *Birleşmiş Milletler Örgütü*dür ve dünyada barışı sağlama ve koruma görevini üstlenmektedir. Bu nedenle Soğuk Savaş boyunca Doğu ve Batı blokları arasındaki sorunlarda ya BM ya da iki blokta yer almayan Bağılantısız devletler arabuluculuk yapmıştır. Böylece gerek blok-dışı aktörlerin oynadıkları rol gerekse de nükleer silahlanmanın etkisiyle Soğuk Savaş döneminin iki-kutuplu uluslararası sistemi Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Afganistan Savaşı gibi örneklerin dışında aktörlerin birbirleriyle sıcak çatışmaya girmekten çekindikleri bir ortamda varlığını 1990'lara dek korumayı başarmıştır.

Kavramsal olarak iki kutupluluk, birbirlerine karşı ciddi bir çatışma içinde olan iki aktör ve onların müttefiklerinin bulunduğu sistemdeki askeri kapasitenin önemli bir payını kontrol eden sistemsal bir yapıdır. Ayrıca bu yapıdaki her iki kutbun liderleri karşı tarafa önemli bir tehdit yaratan askeri kapasiteye sahiptir. İki kutuplu sistemin yukarıda belirtilen bu üç boyutundan (iki kutupluluk, askeri kapasitenin önemli bir payını kontrol etme ve karşı tarafa tehdit yaratan askeri kapasiteye sahip olma) ikisi olan oransal denge (askeri kapasitenin ne kadarının kontrol edildiği) ve iki kutupluluk büyük ölçüde dalgalanabilir.³¹

Ancak iki kutupluluğun seviyesi sistemin iki kutuplu kalmasını sağlayan minimum eşiği karşılamalıdır. Bu yüzden, iki kutupluluk iki devletin işlevsel olarak askeri kapasitenin en az %50'sini, iki devletten her birinin de bu oranın %25'ini kontrol etmesi, diğer devletlerin %25 oranı kadar büyük bir oranı kontrol edememesi gerekmektedir. İki kutupluluğun büyüklüğünü ölçmek için askeri kapasitelere bakılır, bunun için de devletlerin askeri harcama kapasitesini bir ölçüt olarak ele alabiliriz. **Thomas J. Volgy** ve **Lawrence E. Imwalle** çalışmalarında 1950-1980 yılları arasındaki dönemde ABD ve SSCB'nin arasındaki iki kutupluluğun büyüklüğünü aşağıdaki tablo yardımıyla ölçmüşlerdir.

³¹ Thomas J. Volgy, "Hegemonic and Bipolar Perspectives on the New World Order, *American Journal of Political Science*", 1995, ss. 782-794.

**Tablo 1. 1. ABD ve SSCB arasında iki-kutupluluk ve askeri kapasite ölçümü,
1950-1980**

Yıl	ABD Payı	SSCB Payı	Toplam Pay	İki Kutuplu Çatışma	Askeri Denge
1950	0.380	0.423	0.803	-13.780	18.67
1955	0.518	0.324	0.842	-0.570	4.34
1960	0.523	0.251	0.774	-12.630	2.85
1965	0.466	0.286	0.752	-8.925	4.20
1970	0.452	0.320	0.772	-3.585	5.85
1975	0.377	0.331	0.708	4.520	15.39
1980	0.401	0.312	0.713	-5.360	8.01

Kaynak: Ayça. Erkan, *ABD ve SSCB Önderliğinde Soğuk Savaşın Uzun Özeti*, Celal Bayar Üniversitesi, IIBF, (Erişim: 26.08.2017)

Tabloda iki kutuptaki büyük güçler arasındaki toplam askeri kapasitenin açıkça gereken eşiği yani %50'yi karşıladığı görülmektedir. Hiçbir şekilde toplam pay %70 oranının altına düşmemiş ve her iki süper güç de %25 olan minimum eşiği karşılamışlardır. Bunun dışında diğer devletlerin hiçbiri %25 oranına ulaşip eşiğe dâhil olmamışlardır. Bu bakımdan Soğuk Savaş tipik bir iki kutuplu dönemi temsil etmektedir denebilir. Devlet sistemlerinin kutuplaşmalarına bakıldığında, *Waltz'un* iki kutupluluk ve çok kutupluluk arasında yaptığı ayrım Soğuk Savaş'ın nasıl anlaşılacağına ilişkin tartışmaların bir ürünüdür. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki yıllarda, çoğu gözlemci Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemindeki gibi kapsamlı bir barış beklerken ABD ve SSCB arasındaki uzun süreli çatışmayla karşı

karşıya kalmışlardır.³²

Morton Kaplan iki kutuplu sistemi gevşek ve sıkı olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Gevşek iki kutuplu sistemde sisteme uluslar üstü aktörler katılmıştır. Bu uluslarüstü aktörler NATO'ya da komünist blok gibi blok aktörler ya da Birleşmiş Milletler (BM) gibi evrensel aktörlerdir. Neredeyse tüm ulusal aktörler evrensel örgütlerin üyesidir ve birçok önemli ulusal aktör dâhil olmak üzere çoğu aktör iki kutuplu bloklardan birine üyedir. Ancak blok örgütlere üye olmayan bazı ulusal aktörler de vardır.

Gevşek iki kutuplu sistemin "**gevşek**" olarak adlandırılmasının sebeplerine baktığımızda ise diğer bazı devletlerin oluşan ittifakların dışında kalması, BM gibi az sayıdaki önemli aktörün devlet olmaması ve neredeyse tüm ulusal aktörlerin evrensel aktör birliklerinden birine ait olmaları öne çıkar. Gevşek iki kutuplu sistemin işleyişi uluslar üstü blokların örgütsel özelliklerine bağlıdır. Eğer her iki blok hiyerarşik bir şekilde örgütlenmemişse, üyeliğin iki belirli nokta arasında değişebileceği durumu hariç, gevşek iki kutuplu sistem güç dengesi sistemini andıracaktır. Gevşek iki kutuplu sistemin kurallarını Waltz'a göre sıralayacak olursak:

- Blokların amaçları rakip bloğu ortadan kaldırmaktır.
- Blokların prensipleri, savaşmak yerine müzakere etmek, kapasiteyi artırmak, kapasiteyi düşürmemek için küçük savaşlara girmek, ama bu amaçlar için büyük bir savaş çıkarmaktan çekinmektir.
- Tüm blok aktörleri rakip bloğun aktörlerinin kapasitesi oranında kapasitelerini artırmalıdır.
- Tüm blok aktörleri rakip bloğun üstün bir statü kazanmasına izin vermek yerine büyük savaşa katılmalıdır.
- Tüm blok üyeleri ulusal aktörlerin kendi bloklarına yönelik hedeflerini desteklemeli, ancak rakip bloğa yönelik hedeflerini desteklememelidir.
- Herhangi bir bloğa üye olmayan ulusal aktörler ulusal hedeflerini evrensel aktörle koordine etmeli ve blok aktörlerinin evrensel aktöre yönelik hedeflerini desteklemelidir.

³² Kenneth N. Waltz, "*The Stability of Bipolar World*", 1964, ss. 165-189.

- Blok aktörleri kendi bloklarının üye sayısını artırmalıdır, ancak alternatif olarak ulusal aktörü rakip bloğa katılması için zorlamak ya da onun hedeflerini desteklemektense, ulusal aktörün hiçbir bloğa üye olmamış pozisyonuna göz yumulmalıdır.

- Üye olmayan ulusal aktörler bloklar arasındaki savaş tehlikesini azaltmak için hareket ederler.

- Evrensel aktörler bloklar arasındaki anlaşmazlığı azaltırlar.

- Evrensel aktörler (gross deviation) bütün sapma vakalarına karşı üye olmayan ulusal aktörleri hareket ettirirler.³³

Waltz, iki kutuplu sistemin en önemli üç özelliğinin, rekabetin çeşitliliği ile yoğunluğu ve baskı ile krizlerin devamlılığı olduğunu belirtmiştir.³⁴

Sıkı iki kutuplu sistem ise, gevşek iki kutuplu sistemin değiştirilmiş halidir. Bu sistemde blok üyesi olmayan aktörler ve evrensel aktörler yoktur. Her iki blokta hiyerarşik bir düzen olmazsa sistem istikrarsız kalacaktır. Waltz'a göre çok kutuplu dünya son derece istikrarlı, ancak savaşa çok yatkın; iki kutuplu dünya ise son derece barışçıl, ancak öncekilere göre daha az istikrarlıdır.

İki kutuplu sistemde, büyük ve orta büyüklükteki devletlerin hemen hepsi iki blok içinde toplanmış durumdadır. 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa, 1890-1914 yılları arasında *Üçlü İttifak* ve *Üçlü İtilaf* ve son olarak 1945-1990 yılları arasında ABD ve Sovyetler Birliği arasında bloklaşma ortaya çıkmıştır. İki kutuplu sistem, tarih boyunca iki güçlü devlet ve bu devletlerin çevresinde kümelenen küçük devletleri gerektirmiştir. Sonra bu denge zamanla genişleyerek yerini çok kutuplu bir sisteme ya da güç dengesi sistemine de bırakabilmektedir.

Güç dengesi sisteminin tarihteki örnekleri arasında en belirginini olarak 1648 *Westphalia Barışı*; sonrası dönemde de İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya ve Avusturya arasındaki dönemi verilebiliriz³⁵. İki kutuplu sistem çok kutuplu sisteme dönüştüğü gibi çok kutuplu sistem de iki kutuplu sisteme dönüşebilmektedir. Buna örnek olarak 19. yüzyılda çok kutuplu olan ve *Avrupa Uyumu (Concert of Europe)*

³³ Kenneth N. Waltz, *"The Stability of Bipolar World"*, 1964, s. 267.

³⁴ Kenneth N. Waltz, *"The Stability of Bipolar World"*, ss. 754-768.

³⁵ Leo Gross, *"The Peace of Westphalia 1648-1948"*, 1948, ss. 30-36.

olarak adlandırılan sistem, 1890 yılından sonra *Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf arasındaki iki kutuplu sisteme* dönüşmüştür. Aynı şekilde, iki savaş arası dönemde Batı demokrasileri, faşist ve komünist devletler arasındaki üç kutuplu sistem II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu bir sisteme dönüşmüştür. 1945-1990 yılları arasındaki iki kutuplu sistem ise yerini tek kutuplu sisteme bırakmıştır.

1.2.1. İki kutuplu sistem ve diğer sistemlerle karşılaştırması

Soğuk Savaş dönemini, iki kutuplu sistemin uluslararası sistemdeki en iyi örneği olarak verebiliriz. Yani bu dönemde gerçek anlamda iki süper güç vardır, bunun dışında kalan devletler ise bu iki süper gücün etrafında toplanmışlardır. Soğuk Savaş döneminin 1945'ten 1990'a kadar sürmesinin sebebi, ABD ve Sovyet Rusya arasındaki karşılıklı gerginlikler olmuştur.

İki kutuplu sistemi diğer sistemlerden farklı kılan nedenleri sıraladığımızda *ilk olarak*, uluslararası sistemde büyük devletlerin çatışma olasılığının az olması, büyük güçler arasında savaş çıkma olasılığını düşürmektedir. *İkinci olarak*, uluslararası sistemde iki süper güç bulunduğundan dolayı devletlerin yanlış hesaplama yapma olasılığı azdır. *Üçüncü olarak*, uluslararası sistemde sadece iki tane süper güç olduğu için caydırma politikaları etkili olmamaktadır.

Çok kutuplu sistemde ise iki kutuplu sisteme nazaran ittifaklar içindeki devletlerin güçleri birbirlerine neredeyse denktir. Devletlerin herhangi bir hatalı davranışı iki kutuplu sistemde kutuplar üzerinde etki yapmazken, buna karşın çok kutuplu sistemde devletlerin herhangi bir davranışı diğer devletlerin davranışlarını etkileyebilmektedir. "*Güvenlik İkilemi*" kavramı uluslararası ilişkiler terminolojisine **John H. Herz'in** yazdığı "**Politik Realizm**" ve "**Politik İdealizm**" kitaplarıyla girmiştir. Temel tanımıyla ise, güvenlik ikilemi (security dilemma), bir devletin başka bir devletten tehdit algılayıp silahlanması durumunda buna tehdit algılanan devletin de aynı şekilde cevap vermesini ifade etmektedir. Buna göre A devletinden tehdit algılayan B devleti, A devletine karşı silahlanır ve/veya ittifaklara katılır; fakat B devletinin silahlanması bu kez A devletinin güvenlik kaygılarını ön plana çıkarır ve bu durum A devletinin de silahlanmasına yol açar. Bu durumda her iki devlet de

birbirine karşı silahlanmış, bu sonuç her iki devlet için de hem ekonomik hem de askeri bakımdan büyük bir külfet yaratmış olur. Üstelik silahlanma, algılanan tehdidi yok etmemiş, aksine tehdit algılanan devletin de silahlanmasına yol açmıştır. Bu durumun yarattığı ikilem uluslararası ilişkiler terminolojisinde güvenlik ikilemi (security dilemma) olarak anılır.

Güvenlik ikileminden dolayı iki kutuplu sistemde taraflar sürekli bir silahlanma yarışı içindedirler. Bunun en üst noktasındaki yarış nükleer silahlanmaya kadar gitmektedir. Çok kutuplu sistemde ise birbirlerinin güçlerine yakın konvansiyonel güçlerin varlığı söz konusuysa, en ufak bir konvansiyonel güç üstünlüğü veya avantajı bile, kolaylıkla, rakiplerin yok edilmesi gibi bir karara yol açabilecektir.

Kutup liderleri iki kutuplu sistemde, süper güç oldukları için ekonomik olarak güçlüdürler. Bu durum ise savaş olasılığını azaltırken, çok kutuplu sistemde ise kutuplar genellikle karşılıklı bağımlılık içerisindedirler. Bu durum ise çatışma olasılığını artırmaktadır. Devletler genellikle iki kutuplu sistemde devletin çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Bu durum ise kutuplar içinde istikrar yaratmaktadır. Çok kutuplu sistemde genellikle zayıfın güçlüyle ittifakı söz konusudur. Bu durum ise istikrarsız bir ortam yaratmakta ve savaş ihtimalini artırmaktadır.

1.3 Tek Kutuplu Sistem

İki kutupluluk ve nükleer silahların varlığı Soğuk Savaş sırasında ABD ve SSCB arasında savaş çıkmamasının temel sebebi olarak düşünülmektedir. Mearsheimer iki kutuplulukta belirsizliğin daha az olduğunu, bunun sebebinin ise savaşta imkanların iki güç tarafından belirlenmesi ve bunun neticesinde caydırıcılığın daha etkili işlemesi olduğunu varsaymaktadır. Çok kutuplu sistemlerde ise daha fazla süper gücün varlığı sebebiyle farklı kombinasyonlarda savaşların çıkabileceği, dolayısıyla savaş ve barış meselelerinde ciddi bir belirsizlik olduğu söylenir.³⁶

³⁶ John Mearsheimer, *“Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War”*, Theories of War and Peace, 1967, ss. 4-12.

1980'lere gelindiğinde ABD, büyük ölçüde silahlanarak Sovyetler Birliği'nin ekonomisini bu yarışta yıpratmış, ancak 1980'de 1 trilyon dolar olan borcu, 1988'te 2,5 trilyon dolara çıkmıştır. Sovyetler Birliği'ndeki savunma harcamaları ise 1985'te GSMH'nin %17'sine ulaşmıştır. Bunun ABD ile karşılaştırıldığında çok yüksek bir rakam olduğu açık olarak görülmektedir. Aynı dönemde ABD, GSMH'nin %7'sini savunmaya harcamış, Batı ve Doğu Avrupa ülkeleri ise, GSMH'lerinin %2 ile %5 arasındaki kısmını silahlanma için kullanmıştır. Dolayısıyla, Sovyet ekonomisinin çöküşü, Soğuk Savaşın da sonunu getirmiştir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması, ardından Varşova Paktı'nın dağılması ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte Soğuk Savaş dönemi sona ermiş ve iki kutuplu dünya düzeni ortadan kalkmıştır.³⁷

Rusya'nın Soğuk Savaşı kaybetmesine yol açan neden, silahlanma yarışına katılması ve bütçesini zorlayacak harcamalar yapmasıdır. 6 Temmuz 1990 yılında Londra'da gerçekleşen NATO zirvesinde Soğuk Savaşın bittiği ilan edilmiştir. 31 Aralık 1991 yılında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kendisini lağvetmiş ve yerine 15 tane bağımsız cumhuriyet kurulmuştur. 1945-1991 yılları arası süren iki kutuplu sistemde büyük güçler arasında doğrudan savaş çıkmamasının sebebi ise her iki devletin de büyük miktarlarda konvansiyonel ve nükleer silahlara sahip olmaları ve 2. Dünya Savaşı'ndaki yıkımı yaşamış olmalarıdır.

Nükleer silahların kullanılacağı bir savaşın ne kadar yıkıcı olacağı, her iki taraf için de aşikar olmuştur. Dolayısıyla bu dönemdeki barış durumunu iki kutupluluktan çok, nükleer silahlara bağlamak daha doğru olacaktır. Tabii ki burada ifade olunan büyük güçler arası barış durumu her ikisinin de müttefikleri aracılığıyla savaşmalarını veya karşı tarafları desteklemelerini engellememiştir. Bu vekalet savaşlarına örnek olarak Kore Savaşı, Vietnam Savaşı ve Arap-İsrail Savaşlarını verilebiliriz ki, söz konusu savaşlarda SSCB ve Amerika hasım tarafları desteklemişlerdir.

1991 yılından sonra tek süper güç olarak ABD'nin kalması ile tek kutupluluğun ne olduğuna ilişkin farklı tanımlamalar ortaya çıkmaya başlamıştır.

³⁷ Francis Fukuyama, *"The End of History?", Foreign Affairs Agenda, The New Shape of World Politics*, yenileştirilmiş baskı, Foreign Affairs, 1999, s.12-20.

Tek kutupluluk sisteminin temel özelliği olarak bir devletin diğer devletlerden daha üstün kapasiteye sahip olması da verilebilir.³⁸ Tek kutupluluk, aktörlerin kendi güçlerini ortaya koyabilmek için sahip olmayı arzuladıkları maddi unsurların çok büyük bir bölümünü kontrolü altında tutmasıdır. Bunun dışında *Stephen M. Walt* tek kutupluluğu, *güç üstünlüğünün tek bir devletin elinde olması* durumu şeklinde tanımlarken, *Wohlforth* ise, *üstün kapasiteye sahip bir devletin var olduğu bir yapı* olarak ifade etmiştir. *Robert Jervis* ise, *tek kutupluluğu süper güç olan devletin güvenliğinin ve diğer değerlerinin başka bir devlet ya da devletler tarafından tehdit edilememesi* olarak tanımlamıştır.

1990'lı yılların başına geldiğimizde uluslararası sistemin iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte, ABD uluslararası sistemin tek süper gücü olarak kalmış ve eşsiz bir konuma sahip olmuştur. Bu konum nedeniyle sistem "**tek kutuplu sistem**" olarak nitelendirilmiştir. Ancak 1648'den günümüze kadar olan uluslararası sistemi incelediğimizde, sisteme uzun bir süre hiçbir devlet hakim olamamıştır. Sisteme hakim olmak isteyen devletler, sistemdeki diğer devletler tarafından hep dengelenmiştir. Uluslararası ilişkilerde bir devlet olarak kutup;

- Devletlerin amaçlarını gerçekleştirebilmek için, kullanılan kaynak ve kapasitenin çoğunu kontrol etmek;
- Devletin nüfus ve toprak büyüklüğü, kaynak donanımı, ekonomik kapasitesi, askeri gücü ve buna benzer unsurlarda üstün olmak hedeflerini güder.

Kutupluluğu belirlemek içinse, kapasitenin dağılımı ve devletlerin tüm kaynaklardaki paylarının incelenmesi gerekmektedir. Bunun sonucuna da bakıldığında tüm kaynakları paylaşan iki kutuptan birinin süreç içinde yok olduğu görülmüştür. 1990'lı yıllarda Rusya gibi askeri bakımdan üstün ya da Japonya ve Almanya gibi ekonomik bakımdan üstün devletler vardır. Ancak, sadece ABD hem ekonomik hem de askeri yönden güçlü olduğu için uluslararası politikada egemen bir konuma sahip olmuştur.

³⁸ John Mearsheimer, "**The Tragedy of Great Power Politics**", New York, Norton, 2001, s. 2-13.

Tek kutupluluk tanımını özetleyecek olursak, ABD ve diğer devletlerin tarihteki ekonomik ve askeri harcamaları incelenerek, ABD'nin hem ekonomik, hem de savunma harcamaları konusunda üstün bir konumda olduğu görülmüştür. Diğer taraftan ABD Soğuk Savaş döneminde komünizmin yayılmasına karşı çevreleme (containment) politikalarından Soğuk Savaş sonrası dönemde vazgeçmiştir. Bunun sebebi ise ABD'nin artık komünizmi bir tehlike olarak görmemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak ise ABD'nin 1995 yılında açıkladığı *Angajman ve Genişleme politikasını* verilebiliriz. Diğer bir deyişle, bu politika ABD'nin hem ekonomik, hem askeri, hem de ideolojik açıdan dünyada üstün bir devlet ve tek kutuplu sistemin lideri olduğunu ilan etmiştir.

ABD'nin egemen bir güç olduğu ve artık tek kutuplu bir sisteme geçildiği, bunun nedeninin ise SSCB'nin Soğuk Savaş'ı kaybetmesi olduğu birçok Amerikalı düşünür tarafından kayda geçmiştir. ABD'nin karşısında dengeleyici bir gücün veya güçlerin yani Çin, Rusya, Almanya, Fransa, Japonya ve İngiltere gibi ülkelerin yer almasının mümkün olmaması, ABD'nin üstün derecede askeri, ekonomik ve siyasi bir güce sahip olmasına bağlanmıştır.

SSCB'nin dağılması ile uluslararası arenada yerini alan Rusya Federasyonu (RF) 1991-2000 yılları Gorbaçov'un başlattığı **Glasnost** (açıklık, şeffaflık) ve **Perestroyka** (yeniden yapılanma, yeniden inşa) politikaları doğrultusunda gerek liberal demokratik siyasi yapıya geçiş, gerekse serbest piyasa ekonomisi sistemine uygun olma yolunda reform sürecine girmiştir.³⁹

Özellikle de *Boris Yeltsin'in* ilk döneminde (1991-1995) uyguladığı politikalar ABD'nin uluslararası liderlik konumuna yerleşmesine bir karşılık verememiştir. SSCB'nin parçalanması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan Rusya Federasyonu'nun iç politikaya odaklanması ve dış politikada etkili bir aktör olamaması, 1990-2000 yılları arası dönemde ABD'nin dünya jeopolitiğindeki hareket alanını arttırmış ve sonucunda da tek kalan süper güç olarak ABD'yi bir küresel imparatorluk olma amacına kavuşturmuştur.

³⁹ Ertan Efegil ve Neziha Mustafaoğlu, *“Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”* Akademik Bakış, C.2, S.4, Yaz 2009, s. 7.

ABD tek kutupluluk sistemi ile yeni dünya düzenini ortaya koyarken, Batı ülkeleri ise kendi mevcut düzenlerini, siyasal ve sosyal yapılarını yansıtan liberal demokrasi ve serbest piyasa ekonomisini diğer devletlere dayatmaktaydılar. Böylelikle Rusya Federasyonu ve eski Doğu Bloğu ülkeleri bu değerlere geçiş sürecini birlikte yaşamaya başlamışlardı.

1.3.1 Tek kutuplu sisteme teorik bakış

Bu bölümde tek kutuplu sisteme teorik olarak bakılarak Soğuk Savaş sonrası dönemden sonra neden iki kutuplu sistemden tek kutuplu sisteme geçildiği; bu sistemin özellikleri ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan olaylardan özetle anlatılacaktır. Soğuk Savaş sona ermesinden sonra, ABD'nin tek süper güç olarak ortaya çıktığı ve uluslararası sistemin tek kutuplu bir yapıya büründüğü *David Wilkinson, John G. Ikenberry ve Christopher Layne* tarafından vurgulanmıştır. Bunun sebebi olarak ise ABD'nin karşısında dengeleyici bir gücün kalmaması olduğunu belirtmişlerdir. Bakıldığında, ABD bu dönemde hem askeri hem de ekonomik olarak üstün kapasiteye sahip bir ülke olarak küresel sistemde tek egemen güç yada devlet olma niyetini taşımıştır. Tek kutuplu dünya sisteminde ABD'nin nasıl tek süper güç olma yolunda ilerlediğini maddeler halinde açıklayarak ortaya koyacağız.

Tek kutuplu sistem, dengelenemeyecek kadar güçlü bir devletin sistemde var olması ile kurulur. Soğuk Savaş sonrası SSCB'nin dağılması ile oluşan Batı Avrupa ülkelerindeki ekonomik istikrar olmaması ve ABD'nin dünyadaki diğer ülkelere göre büyük hacimde askeri harcama yaparak sadece teknolojik değil, coğrafi ve ekonomik açıdan da üstün olması onu bir küresel bir güç haline getirmiştir. Tek kutuplu sistem hiyerarşik bir sistem olarak da adlandırıldığı gibi demokratik ya da otoriter sisteme de yakın olabilir. Tek kutuplu sistemdeki süper güç uluslararası sistemdeki gücü elinde bulundurup bu sayede devletler arasındaki ilişkileri düzenler ve dengeler. Yugoslavya'nın parçalanmasıyla ABD'nin Balkanlardaki krizi ortadan kaldırmada etkin rol alması ve Kosova'daki askeri müdahalesi buna örnektir.

Uluslararası sistemin yapısında temel faktörün devletler arasındaki güç dağılımı olduğunu varsayarsak, ABD'nin diğer ülkelere göre görece daha üstün durumda olması tek kutuplu dünya sisteminin temel özelliğidir.⁴⁰

Dünya küreselleştikçe İngiliz dilinin de dünyaya hakim yaygın bir dil olması sebebiyle, Hollywood yapımı filmlerin tüm dünyada izlenmesi, tüm dünyaya “*fast-food*” yemek biçiminin yayılması, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumları da etkili olmuştur. ABD'nin tek süper güç olarak kabul edildiği ve diğer küresel güçlerin tek kutuplu uluslararası arenada ABD'yi dengeleyecek yeterli güçlerinin olmadığı Aralık 2004 yılındaki Amerikan *Ulusal İstihbarat Konseyi Raporunda* belirtilmiştir. Raporda aynı şekilde yine Çin ve Hindistan adı geçen büyük devletlerdir. Fakat bu her iki ülkede bazı iç sorunlar bulunması ve enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olmaları nedeniyle güçlerinin yetersiz olduğu belirtilmiştir.⁴¹

Diğer taraftan ise Çin'de yolsuzluk, çevre ve su kaynaklarının kirlenmesi gibi önemli sıkıntılar bulunmaktadır. Güney Afrika, Rusya, Brezilya ve Endonezya gibi ülkeler de, ekonomik anlamda güçlenme ihtimali olan devletlerdir. Çin'in yükselen gücünü dengelemek için Asya kıtasında, Japonya, Tayvan ve diğer Güneydoğu Asya ülkeleri bir araya gelebileceklerdir. Ayrıca bu ülkelerin denge kurmak amacıyla Hindistan ile daha sıkı işbirliği içerisinde bulunmaları mümkündür.

Özellikle Rusya enerji kaynakları açısından oldukça zengin olmasına rağmen iç sorunlarla birlikte ekonomik kalkınmasını gerçekleştirememiştir. Avrupa Birliği'nin de ayrı bir kutup olabilmesi, genişlemesi ve büyümesini önleyen bazı engeller karşısına çıkmıştır. Bunlara örnek verecek olursak ortak dış politika üretememesi, askeri yapısının eksikliği ve çalışacak genç nüfusunun yeterli olmaması verilebilir. Uluslararası sistemin tek kutuplu olacağını iddia eden *Waltz ve Ikenberry* gibi bu düşünürler, ABD'yi dengelemek için büyük güçlerin ortaya çıkacağını belirtmişler; bu büyük güçlerin ise Almanya, Japonya, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya olabileceğini vurgulamışlardır.

⁴⁰ Hans Binnendijk, “*Back to Polarity*,” *The Washington Quarterly*, 22, 4, 1999, ss, 8-12.

⁴¹ Mustafa. Birol, “*2004 ABD Ulusal İstihbarat Konseyi Raporu*,” *The Washington Post* gazetesi, 2004, ss.7-11.

Walter Jones Soğuk Savaş sırası ve sonrasındaki durumu özetleyerek Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası yapısında ekonominin öncelikli olacağını; siyasi ve ideolojik boyutta ise daha barışçıl, işbirliğine dayalı ve küresel istikrarı hedefleyen karşılıklı ilişkilerin gelişeceğini belirtmektedir. Jones'un bu yorumlarına baktığımızda ise ABD'nin yeni dünya düzenine ilişkin politikalarına uymakta olduğu görülmektedir.

Tablo 1. 2. Soğuk Savaş Dönemi ve Sonrası Genel Durum

Soğuk Savaş Dönemi	Soğuk Savaş Sonrası Dönem
<u>Askeri boyut (Birinci Öncelikli)</u> • Silahlanma girişimleri, • Askeri ittifaklar, • Savunma Bütçelerinde artış, • Askeri temelli iki kutupluluk, • Bölgesel silahlanmanın kontrol etkisi altında olması.	<u>Ekonomik boyut (Birinci Öncelikli)</u> • Devletin ekonomideki kontrolünün azalması, • Serbest ticaret rejimlerinin yaygınlaşması, • Kalkınma çabaları.
<u>Ekonomik boyut (İkinci Öncelikli)</u> • Kapitalizm - Sosyalizm mücadelesi, • Doğu – Batı arası ticaretin olmaması, • Ekonomik alanda milliyetçilik anlayışı, • Serbest ticaret rejimlerinin olmaması • Kalkınma çabaları.	<u>Askeri boyut (İkinci Öncelikli)</u> • Silahsızlanma girişimleri, • Savunma Bütçelerinde azalma, • Tek kutupluluk, • Bölgesel temelde silahlanma girişimlerinin artması.
<u>Siyasi ve İdeolojik boyut</u> • Askeri temelde hegemonya	<u>Siyasi ve İdeolojik boyut</u> • Barışçıl rekabet

anlayışı • Taktiksel avantajlar için müdahalede bulunma • BM Güvenlik Konseyinin işlemez hale gelmesi.	• İstikrar amaçlı müdahalede bulunma • BM Güvenlik Konseyi etkisinin artması.
--	--

Kaynak: Adem. Özcan, *Soğuk Savaş Dönemi ve Nedenleri*, ss. 15-17, (Erişim: 23.05.2017).

1.4 Çok Kutuplu Sistem

İkiden fazla süper gücün uluslararası sistemde temel güç dengelerini belirlediğini varsayan teoriye çok kutuplu sistem teorisi denilmektedir. Bu sistem tipi bazen iki kutuplu sisteme, bazen de güç dengesine benzemektedir. 2001 yılındaki 11 Eylül saldırılarına baktığımızda bu olayların tek kutuplu sistemin sarsılışına neden olduğu karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin tarihte maruz kaldığı en ağır terör olayında iki durum ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, ABD'nin tek kutuplu sistemin önderi pozisyonunun sarsılmaya başlaması, diğeri ise, ABD'nin kendi kurduğu yeni dünya düzeninin kurallarına uymayan politikaları izlemeye başlamasıdır. 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren küresel terör tehdidiyle karşı karşıya kalan ve SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan tek kutuplu sistemde gücünü en üst seviyede hisseden ABD, ilk olarak 1998 yılında Tanzanya ve Kenya'daki büyükelçiliklerinin bombalanması olayları ile sarsılmıştır. Bu hadiselerden sonra ABD, artık küresel terörizmi tehdit olarak değerlendirmeye başlamıştır.⁴²

Bu tarihten sonra 'Sovyet tehdidi' kavramının yerini artık terör tehdidi kavramı almıştır. Tüm bu etkenler incelendiğinde hem askeri olarak, hem de ekonomik olarak, ABD karşısında çok kutuplu bir dünya oluşmaya başlamıştır.

Waltz, *iki kutuplu dünyayı* sadece iki büyük gücün olduğu bir dünya olarak, ikiden fazla büyük gücün olduğu bir dünyayı ise *çok kutuplu dünya* olarak tanımlamıştır. Çok kutupluluk ise *dengeli çok kutupluluk* ve *dengesiz çok kutupluluk* olarak ikiye ayrılır. Dengelenmemiş çok kutuplu yapıda uluslararası sistemdeki başat

⁴² Albert J. Bergesen ve Omar Lizardo, *"International Terrorism and the World System," Sociological Theory*, 2004, ss. 35-38.

güçlerin biri diğerlerinden daha güçlü olduğunda bir hegemonya arayışına girmektedir. Dengelenmiş çok kutuplulukta ise, uluslararası sistem düzeyinde süper güç olan devletlerin birbirlerine üstünlük kuramamaları durumu vardır. Başat devletlerin güçleri birbirine yakındır. Bu yapıda, güvenlik ve güç sistemleri rahatlıkla kontrol edilebilmektedir.

Bazı yazarlar çok kutupluluk kavramına yeni açıklamalar eklemişlerdir. Örneğin, Rosecrance *ikili-çok kutupluluk* ve Mearsheimer ise, *dengeli çok kutupluluk ve dengeli olmayan çok kutupluluk* kavramlarını önermişlerdir. Mearsheimer çalışmasında 1792-1990 yılları arasındaki uluslararası sisteme üç örnek sunarak lider devletler arasındaki güç dağılımını büyük güçler arasında gücün etkin tahsis edilmesi ile açıklamıştır. Kullandığı tanımlar *dengeli olmayan çok kutuplu sistem, dengeli çok kutuplu sistem* ve *iki kutuplu sistemlerdir*. Dengeli olmayan çok kutuplu sistemler *üç ya da daha fazla güçlü devlet tarafından idare* edilirken, bunlardan birisi hakimiyeti hedefleyen aktör olma potansiyelini taşımaktadır. Dengeli çok kutuplu sistemde ise *üç ya da daha fazla devlet aynı oyunu sürdürür, ancak hiçbirini hakimiyeti hedefleyen amaçlar taşımaz*. İki kutuplu sistemler ise *iki büyük gücün baskın olduğu ve yaklaşık olarak eşit güce sahip olduğu sistemlerdir*.

Çok kutuplu sisteme örnek olarak, 1815-1914 yılları arasında Avrupa kıtasında mevcut olan sistem gösterilebilir. Bu sistemde güçlü devletlerin dışındaki devletler, güçlü devletlerin aralarında yaptığı mücadeleden yararlanarak kendilerine fazlasıyla hareket alanı yaratabilmişlerdir. Fakat bu durum sistemdeki güçlü devletlerin sayılarının artmasına yol açıp istikrarsızlık ve karışıklık durumları yaratabilir. Ayrıca, 1945 yılına kadarki uluslararası sistemin çok kutuplu bir sistem olduğu ve o dönemlerde beş ya da daha fazla büyük süper gücün olduğu belirtilmiştir.

Söz konusu çok kutuplu sistemde güç dağılımı, büyük güçler olarak kabul edilen İngiltere, Fransa, Prusya, Hollanda, İspanya, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında gerçekleşmiş ve sistemdeki hiçbir devletin diğerleri üzerinde uzun süreli hakimiyet ya da hegemonya kurmasına izin verilmemiştir.

Büyük güçlerden birinin niyeti ve çabası olmasına karşın hegemonya kuramamasının ve kendi hegemonyası altında sistemi tek-kutupluluğa dönüştürememesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki, gücün sistemdeki büyük devletler arasında görece olarak eşit dağılımı, ikincisi ise 18. ve 19. yüzyıl Avrupa güç dengesinde görüldüğü üzere sistemde “dengeleyici” rolünü oynayan aktörün hegemonya kurma girişiminde bulunan aktörün karşısında yer alarak diğer aktörlerle yaptığı geçici ittifaklardır.

Bu nedenledir ki, önce Fransa’nın 14. Louis ve Napolyon dönemlerinde, sonrasında da Almanya’nın ulusal birliğini sağlamanın ardından II. Wilhelm önderliğinde sistemi egemenliği altına alma girişimleri, sistemde “dengeleyicisi” rolünü üstlenen İngiltere’nin öncülüğünde bu devletlere karşı oluşturulan koalisyon veya ittifaklar neticesinde engellenmiştir. Böylece çok-kutuplu güç dengesi sistemi, 1713 yılındaki *Utrecht Antlaşması* ve 1815 yılında *Viyana Kongresi’nde* gerçekleştirilen birtakım düzenlemelerin de etkisiyle 20. yüzyıla dek istikrarını korumayı başarmıştır.⁴³

Deutsch ve Singer çok kutuplu sistemin özelliklerinin, sistemdeki bağımsız aktörlerin artan sayısı ile bir ulusun diğerine ihtiyacının ortadan kalkması ve sistemdeki diğer aktörlerin her biri kadar dikkate değer hale gelmesi olduğunu belirtmişlerdir. Uluslararası çatışma araştırmacılarının en çok çalıştığı konulara baktığımızda uluslararası arenada büyük güçler arasındaki ilişkiler ve savaşın patlak vermesinin sebepleri öne çıkmıştır. Bu tartışma ilk olarak Waltz (1964) ile Deutsch ve Singer (1964) arasında iki kutuplu sistemin mi yoksa çok kutuplu sistemin mi savaş çıkarmaya daha yatkın olduğu üzerine başlamıştır. Waltz, iki kutuplu sistemin daha barışçıl olduğunu savunurken *Deutsch ve Singer*⁴⁴ ise çok kutuplu sistemin barışa daha çok olanak sağladığını savunmuştur.⁴⁵

⁴³ Kenneth N. Waltz, “The Stability of Bipolar World”, 1964, ss. 578-579.

⁴⁴ Deutsch, Singer, “*Multipolar Power Systems*“, ss. 390-405

⁴⁵ Kenneth N. Waltz, “*The Stability of Bipolar World*“, ss. 881-900.

1.5 Şangay İşbirliği Örgütü Ve Çok-Kutupluluk

Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulması ile ilgili olarak uzmanlar arasında çok kutuplu bir uluslararası sistem imajını yansıtan örgütlerden biri olduğu söylemi yaygındır. Bu söylemi etkileyen en önemli etken, Rusya ve Çin'in ABD karşısında yükselen güçler olarak görülmesidir. Gerçekten de hem ekonomik hem de askeri anlamda Rusya ve Çin, ABD ile rekabet edebilecek düzeyde ülkelerdir. Rusya günümüzde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonra geçirdiği sarsıntılı süreci atlatıp, uluslararası sistemde önemini arttıran bir ülke olurken; Çin ise dünyada ekonomisi en hızlı büyüyen ülke konumuna gelmiştir. Hem Çin hem de Rusya, ayrıca *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin* daimi üyeleri olmaları bakımından stratejik önem taşırlar.

Şangay İşbirliği Örgütü küreselleşme açısından ele alındığında Avrasya'daki altı devletin sınırlarındaki askeri güçlerinden ve bazı hak iddialarından feragat ederek oluşturdukları bir yapıdır. Üyeler terörizme karşı ortak güvenlik, karşılıklı sorunlara işbirliği içinde çözüm bulma gibi amaçlarla uluslararası düzende birlikte hareket etmeyi amaçlar. Örgütün, Devlet Başkanları Konseyi toplantıları uluslararası kamuoyuna bu devletlerin mevcut sorunlar hakkındaki yorumlarını ve bakış açılarını duyurdukları bir organ haline gelmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sistemini *John Rourke* çok kutuplu olarak nitelendirirken Çin, Almanya, ABD, Japonya ve Rusya'yı birer kutup olarak adlandırmıştır. *Bruce Russett*, *Harvey Starr* ve *David Kinsella* gibi düşünürler yukarıda bahsi geçen ülkelerin güçlerini analiz ederek, Çin'in nükleer silahlar içeren askeri yapısı ve kalabalık nüfusu ile; Rusya Federasyonu'nun enerji, doğal kaynakları ve silah sanayisiyle; Avrupa Birliği ve Japonya'nın ise güçlü ekonomileri ve artan savunma harcamaları ile yeni dünyada birer aktör olacağını ve bunun sonucunda da geleceğin kutupları olabileceğini söylemişlerdir.

Ayrıca *Huntington* Soğuk Savaş sonrası dönemde dünyanın yedi veya sekiz medeniyetten oluşacağını ve bu ülkeler arasındaki kültürel farklılıkların devletlerin hareket biçimlerine, menfaatlerine ve husumetlerine göre biçimleneceğini ifade etmektedir. *Huntington'a* göre bu sorunlar medeniyetler arasındaki farklılıklardan

kaynaklanmakta ve küresel iktidarda güç uzun zamandan beri Batı'dan, kutuplu Batılı olmayan medeniyetlere doğru kaymaktadır. Küresel politika çerçevesinde dünya artık çok kutuplu oluşan medeniyete bürünmüştür.⁴⁶

1.6 Çok Kutuplu Yeni Dünya Düzeni

İki kutuplu dünya düzeni ABD ve Sovyetler Birliği dışında yeni küresel güçlerin yükselişi ve Sovyetler Birliği'nin çökmesi sonucu sona ermiştir. Bunun neticesinde önce ABD'nin tek başına süper güç olarak dünyaya yön vereceği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Ancak tek kutuplu olduğu dünya düzeninde ABD'nin hegemonyası uzun sürmemiştir. Çünkü ABD, dengeli, adil ve sürdürülebilir bir düzen kurmada başarılı olamamış ve bunun sonucunda çok kutuplu dediğimiz bir dünya düzeni oluşmaya başlamıştır. Bu düzende yer alan başlıca güçler ise ABD, Çin, Rusya, AB, Hindistan ve İngiltere gibi ülkelerdir.

Küreselleşmenin hızla ilerlemesiyle birlikte teknolojinin gelişmesi ve süper güç adayı olan bu ülkelerin yeni gelişmeleri takip etmesi ilerleyen dönemlerde ABD'nin hegemonya politikalarını çürütmeye başlayacaktır. Ayrıca askeri ve ekonomik güç de artık daha dağınıktır. Artık küresel gelişmiş dünya 21. yüzyılda tek bir gücün dünyaya hakim olduğu bir düzeni kabul etmemektedir. Tarihte de görüldüğü gibi hiçbir imparatorluğun hegemonyası kalıcı değildir, tıpkı Britanya İmparatorluğu'nun çökmesi gibi ABD'nin askeri hegemonyası da bir gün sona erecektir. Çok-kutuplu düzenin yükselişinin farkına varan İngiltere AB içerisinden ayrılma kararı alarak **Brexit** sürecini başlatmış bulunmaktadır.

Bunu örnek alan Avrupa Birliği de dünyada bölgesel aktör olarak yer edinmeye çalışmasıyla tek pazar, tek para, Avrupa ordusu, siyasi ve ekonomik birlik gibi politikalar üzere adımlar atmıştır. Rusya Federasyonu ise güneye inme amacını gerçekleştirebilmiş ve eski SSCB ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek kendi hinterlandı olarak kabul ettiği bölgede kalıcı olabilmek adına tüm gücünü kullanmaktadır. Bütün bu saydığımız küresel aktörlerin yanı sıra iki yükselen küresel aktör vardır ki, işte

⁴⁶ Samuel P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması“, Çev: Mehmet Turhan, Y. Z. Cem Soydemir, Okuyan Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 22-25.

bunlar gerçekten ABD'yi zorlayacak güçlerdir; bunlar Çin ve Hindistan'dır.⁴⁷

Bu iki devletin gelişen ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitelerinin yanı sıra hızla büyüyen nüfusları ABD karşısında büyük bir avantajdır. Üstelik bu ülkeler Asya'da güçlü aktör olmak istemekte ve bu bölgeyi Asyalı olmayanlara kaptırmamayı düşünmektedirler. Öyle ki, Rusya ve Çin'in önderliğinde kurulmuş olan Şangay İşbirliği Örgütü'nün Asya'ya yayılarak blok oluşturmaya çalışması ve Hindistan'ın da bu örgüt içerisinde yer alacak olması tesadüf olmasa gerektir. Eğer bu ülkelerden biri veya birkaçı ABD'nin hegemonyasını kırarak dünyada büyük küresel güç olarak yer alabilirlerse 21. yüzyıl dünyanın yeniden kurulduğu bir yüzyıl olacaktır.

Şangay İşbirliği Örgütü çok kutuplu bir dünya düzeninde ulusal çıkar ve sınır sorunlarının çözümünü sağlamak üzere üye ülkeler tarafından ortaya atılmış bir girişim sonucu oluşmuştur. Güvenlik alanında yapılan işbirliği sayesinde ekonomik, insani yardım ve enerji alanlarındaki bağlar da pekiştirilerek geliştirilmiştir. Sınır içinde veya dışında olması fark etmeksizin sosyo-ekonomik sorunların çözümüne yönelik faaliyetleri artırmak, güvenlik ve istikrarı korumak, askeri, dini veya ekonomik alanda oluşacak tehditlere karşı ortak hareket etmek örgütün birincil hedefleri arasındadır.⁴⁸

Ekonomik olarak güçlü olan Çin, örgütte ekonomik işbirliğine öncelik vererek kayda geçmektedir. Bölge istikrarı, yasadışı göç, silah ve uyuşturucu ticareti, terör ve ayrımcılıkla mücadele gibi konular Rusya'nın ana hedefleri arasındadır. Örgütün askeri alandaki işbirliği her geçen gün üye ülkeler tarafından yapılan Bakanlar toplantıları ile gelişmektedir.

Birçok devlet için ulusal güvenliğin sağlanması, uluslararası güvenlik stratejisinden ayrıştıramaz hale gelmiştir. Batılı devletler, kendi aralarında kolektif olarak NATO, AB gibi güvenlik toplulukları oluşturmaya daha yakındırlar. Sözü edilen topluluklar içindeki üye devletler arasındaki ilişkilerde askeri güç kullanımı artık önemli bir rol oynamamaktadır. Bir arada hareket ederek, devletler bu türden bir strateji sayesinde ciddi kaynak tasarrufu da sağlayabilirler. Bu tarz bir strateji

⁴⁷ Sönmezoğlu, Erler B, *“Özgün Dış Politika. Karşılaştırmalı Bir Bakış”*, İstanbul, 2014, ss. 15-37.

⁴⁸ Şangay İşbirliği Örgütü, http://rus.sectesco.org/about_sco/, (Erişim: 10.12.2018).

vasıtasıyla, kaynaklar silah edinmek için kullanılmayacağından dolayı bir silahlanma yarışı tetiklenmemiş olacaktır.

1.7 Bir Güvenlik Topluluğu Olarak ŞİÖ

Güvenlik topluluğu (*security community*) kavramı, ilk defa 1950 yıllarında **Richard Van Wagen** tarafından dile getirilmiştir. Bu kavramın teorik çerçevesi ise, 1957 yılında yayınlanan ***Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*** (*Siyasi Topluluk ve Kuzey Atlantik Alanı: Tarihsel Deneyimler Işığında Uluslararası Örgütler*) adlı çalışma ile olmuştur. Bu çalışmanın öncüleri bir grup akademisyen ve *Karl Deutsch* olmuştur.

İletişim kuramcısı olarak tanınan pluralist *Karl W. Deutsch*, savaş sonrası koşulların dinamikleri üzerine çalışarak, yaklaşımlarını II. Dünya Savaşı sonrası iki kutuplu dünya ortamında geliştirmiştir. Ayrıca, *Karl W. Deutsch* ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkiler bağına dikkate almış ve bununla devletler arasındaki iletişim sayesinde işbirliğinin kolaylaşacağını öngörmüştür. *Deutsch* güvenlik topluluğunu devletlerin birbirleriyle savaşmadığı, sorunlarını barışçıl yollarla çözdükleri bir barış projesi olarak görmektedir. Bu kuramın temel prensibi ise, “*sınır aşan iletişim ve hareketlilik*” olarak görülmektedir.

Genelde “*güvenlik topluluğu*” devletlerin birbirleri ile güven içerisinde olup, her hangi bir fiziksel çatışmaya girmeden, aralarında çıkan sorunları barışçıl yollarla çözmeye çalıştıkları bir yapıdır. *Karl Deutsch* güvenlik toplulukları kavramı ile devletlerin savaşız bir ortamda istikrarlı bir ilişki ağını nasıl kuracaklarını tanımlayan ve güvenlik çalışmalarının özünü oluşturan bir sorun olduğunu vurgulamıştır. Bu sorunu çözmek için ise karşılıklı güvenin oluşması ve sınır aşan hareketlilik unsurlarını kullanmıştır.⁴⁹

Deutsch, sınır aşan hareketlilik ile devletlerarasında karşılıklı bağımlılık ve sorumluluk çerçevesinde yeni ortak paydaların gelişeceğini ve bunun sonucunda da

⁴⁹ Fikret Bildirişli, “*Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik, Kavram-Teori-Uygulama*”, Ankara, 2014, s. 15.

devletler arasında savaşın bir çözüm olmaktan çıktığını savunmaktadır. “Güvenlik rejimi” kavramının ise öncelikle güvenlik topluluğundan farklı olduğu görülmektedir. Güvenlik rejiminde devletler çatışmaları ve savaşı önlemek amacıyla diğer devletlerle işbirliği yaparken önyargılarını dikkate almaz, hatta ortadan kaldırırlar. Güvenlik rejimine örnek olarak SSCB ile ABD arasında nükleer silahların sınırlandırılması ve azaltılmasına ilişkin geliştirilen işbirliğini verebiliriz.

Güvenlik topluluğu ise, savaşı engellemek üzere üye devletler tarafından oluşturulan uzun ömürlü ve köklü bir girişimdir. Ayrıca güvenlik topluluğu, savunma topluluğu olarak adlandırılan (*defence community*) kavramıyla karşılaştırılmamalıdır. Savunma toplulukları genellikle bir tehlikeye karşı işbirliği yapılmasını sağlamak amacıyla oluşturulan bir güvenlik topluluğudur. Son olarak ise, “*kolektif güvenlik*” (*collective security*) ile güvenlik topluluğu kavramları arasındaki farklılıklara bakacak olursak, kolektif güvende üye devletlerden birisine yönelik bir tehdit ya da saldırı karşısında bütün üyelerin ortak müdahalesi söz konusudur.

Karl Deutsch İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgesel güvenliğin sağlanması konusunda güvenlik topluluğu yaklaşımının küresel sistem yapısına uyarlanması uygun olup olmadığını tartışmıştır. Güvenli bölgelerin oluşturulması bağlamında *Deutsch* güvenlik olgusunu sadece devletler düzeyinde ele almayarak, toplumların güvenliğinden bahsetmiş ve bunun karşılıklı bağımlılık ilkesi ile açıklayabilmiştir. Aslında, *Karl Deutsch* iki tür güvenlik topluluğu olduğunu varsaymaktadır. Bunlardan biri, “*çoğulcu güvenlik topluluğu*”, ikincisi ise “*amalgam güvenlik topluluğu*” dur.⁵⁰

Deutsch her iki güvenlik topluluğunun oluşabilmesi için temel değerlerde gerekli şartlar arasında uyumlu olmak, karşılıklı tahmin edilebilirlik ve karşılıklı duyarlılık gerektiğinden bahsetmektedir. Buradaki karşılıklı duyarlılık kavramı birimlerin karşılıklı ihtiyaçlarını sosyal süreçlerle algılaması, ortak ihtiyaçların benimsenmesi ve bu ihtiyaçlarda ortak hareket edilmesini gerektiren güvenlik toplumları arasındaki tolerans düzeyini yansıtır. Buradaki temel değerler ulusların iç politikalarında önemli olan birimler tarafından kabul edilen politik kurumların içselleştirilmiş değerlerini kastetmektedir. Karşılıklı tahmin edilebilirlik ise,

⁵⁰ K. W. Deutsch, “*Nationalism and Social Communication*“, Cambridge, MIT Press, 1966.

devletlerin birbirlerine nasıl tepki göstereceklerini ve bu devletlerin davranışlarının diğer devletler tarafından nasıl tahmin edilebilir olacağını ifade etmektedir.

Çoğulcu güvenlik toplumunda bağımsız birimlerin egemenliklerinin korunduğu ve ortak güvenlik için bağımsız birimlerin bir araya geldikleri düşünülürken, *amalgam güvenlik topluluklarında* ise bağımsız birimlerin ortak bir otorite altında birleşmesi ifade edilmiştir. Amalgam güvenlik topluluğuna örnek olarak ABD'yi verebiliriz. Çoğulcu güvenlik topluluğuna ise Norveç-İsveç arasında kurulan birliktelik örnek gösterilebilir.⁵¹

Topluluğun özgün bir yaşam biçiminde oluşması, devletler arasında ortak ekonomik kazanım beklentisi olması, etkileşimin yaygınlaşması, elit toplulukları çoğaltması gibi nedenler amalgam güvenlik topluluğu için olmazsa olmaz gereksinimler iken, çoğulcu güvenlik topluluğuna ise yardımcı gereksinimlerdir. Ayrıca buna ek olarak toplulukta sosyal iletişimin artması, üyeler arasında önemli oranda ekonomik büyüme olması ve üye devletler arasında bireylerin serbest dolaşımının sağlanması gibi gereksinimleri de ekleyebiliriz.

Deutsch güvenlik kavramını açıkladıktan sonra, birtakım temel parametrelere değinmiştir. Bu parametreler hatırlanacağı gibi *karşılıklı duyarlılık, karşılıklı tahmin edilebilirlik ve temel değerlerde optimum uyum olmak* üzere üç önemli unsurdur. *Deutsch* güvenlik kaygısını devletlerin kendi başlarına gerçekleştirecekleri önlemler ya da girişimlerle değil, diğer devletlerle birlikte oluşturulacak organizasyon aracılığıyla bertaraf edilebilir olduğunu vurgulamaktadır.

NATO bir güvenlik topluluğu olarak görüldüğü gibi, güvenlik topluluğunu oluşturan kriterler Şangay İşbirliği Örgütüne uyarlanacak olursa, bu örgütün de bir güvenlik topluluğu olduğunu değerlendirebiliriz. Bu örgütün bir güvenlik topluluğu olarak değerlendirilmesinde koşulların yukarıda dediğimiz gibi karşılıklı duyarlılık, karşılıklı tahmin edilebilirlik ve temel değerlerde optimum uyum olması gerektiği öngörülmektedir. Büyük güçlerin kendi hegemonyaları altında küresel sistemi tek-kutupluluğa dönüştürememesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki gücün büyük devletlerarasında eşit dağılımı, ikincisi ise 18. ve 19. yüzyıl Avrupa güç

⁵¹ Karl W. Deutsch, *"The Analysis of International Relations"*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1968.

dengelemede görüldüğü üzere sistemde “dengeleyici” rolünü oynayan aktörün hegemonya kurma girişiminde bulunan aktörün karşısında yer alarak diğer aktörlerle yaptığı geçici ittifaklardır.

Şangay İşbirliği Örgütü bugün BM, Avrupa Birliği (AB), Güney Doğu Asya Ülkeleri Topluluğu (ASEAN), Bağımsız Devletler Topluluğu gibi birçok uluslararası ve bölgesel örgütlerle bağları sayesinde dünyada daha etkili bir örgüt haline gelmiştir. Günümüzde örgüt bölgesel işbirliği örgütü olarak etkili olmaya başlamıştır. Örgüt bölgesel ekonomik gelişimin yanında bölgesel güvenliği de sağlamak için aktif rol oynamaktadır.

Örgüt kurulmasından bu yana bölgesel bir proje gibi görülse de, özellikle 2001 yılındaki 11 Eylül olaylarından sonra NATO ile örgüt arasında uyuşturucu trafiği, Afgan sorununa çözüm bulmaya yönelik işbirliği ve terörizmle mücadele konusunda ortaklık gündeme gelmiştir. Bu nedenle NATO ile ŞİÖ arasındaki ilişkilerin gelişmesi söz konusu olmuştur ve örgütün bölgesel güvenliğinin, istikrarının sağlanması için etkili bir mekanizma olduğu açıkça olarak görülmeye başlamıştır.

Güvenlik topluluğu aslına bakılırsa tek bir amaç için oluşturulmuş olup, amaç üyeler arasında savaşı engellemektir. Bu bağlamda güvenlik topluluğunu NATO, Varşova Paktı veya bir başka askeri girişimle karıştırmamak gerekmektedir. Çünkü güvenlik toplulukları üye devletlerin birbirleriyle savaşmadığı, karşılıklı sınır aşan hareketlilik sayesinde ortak değerlerin paylaşıldığı alanlardır.

Orta Asya bölgesinde barışı, istikrarı, ve refahı sağlaması amacıyla kurulan ŞİÖ’nün Deutschyen bir güvenlik topluluğu olarak başarılı olması mümkün olacaktır. Özellikle Deutsch çoğulcu güvenlik topluluğunun, amalgam güvenlik topluluğuna göre kurulmasının daha kolay olacağını vurgulamaktadır.

1996 yılında Rusya ve Çin örgütün kurulmasında öncü rol alarak, küresel politikada ABD’ye karşı denge oluşturmak ve bu ülkeye karşı bir bölgesel güç merkezi kurma amacıyla olmuşlardır. Bunun sonucunda Orta, Doğu, Güney ve Güneydoğu Asya bölgesinde ABD başta olmak üzere üçüncü tarafların müdahalelerinin engellenmesi amaçlanmıştır.

11 Eylül olaylarından sonra ABD'nin Afganistan'a müdahalede bulunması sonucunda Rusya-Çin-Orta Asya Cumhuriyetleri işbirliği daha üst seviyelere çıkarılarak işbirliği örgütü adı altında bölge ülkelerinin bir arada olduğu güçlü bir blok oluşturulmaya çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO ile ilişki kuran Rusya, NATO'nun Doğu Avrupa'da Rusya sınırlarına kadar yayılması ve Orta Asya bölgesinde da çeşitli operasyonlar düzenlemesinden rahatsız olmuştur. Bunun sonucunda da Rusya Çin ile daha yakın işbirliğine giderek örgütün oluşumuna sıcak bakmış ve stratejik işbirliği geliştirmiştir.

Batı dünyasında güvenlik alanında işbirliği fonksiyonunu NATO üstlenirken, Asya bölgesine gelindiğinde ise öne yeni bir güç olan Şangay İşbirliği Örgütü çıkmaktadır. Asya bölgesinde bu iki güvenlik örgütünün çıkarları çakıştığı için ya bir şekilde iki örgütün faaliyetlerini beraber yürütmesi, ya da bir ortak dili bulmaları gerekmektedir. Günümüz dünyasında uluslararası ve bölgesel sorunlar karmaşık bir yapıya sahiptirler, bu tür sorunların tek bir örgüt ya da ülke tarafından çözülmesini beklemek sağlıklı olmayabilir. Örneğin iki örgütün de amacının Afganistan'da barışın ve istikrarın sağlanması olduğu görülmektedir. NATO tek başına bu ülkede hareket ederek hiçbir sorunu halledememiştir, tam tersine ülkedeki sorunları iyice derinleştirmiş ve artırmıştır. Bunun aksine ŞİÖ ise, 2011'de gerçekleşen zirvesinde Afganistan'a gözlemci statüsü vererek, Afganistan'da olan sınırlarının güvenliği için NATO ile işbirliğine açık olduğunu belirtmiştir.

Bir başka açıdan baktığımızda ise, iki örgütün farklı tavırlarına İran'ın nükleer programını örnek verebiliriz. İran'ın nükleer programını sürdürme ısrarı başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerini oldukça rahatsız etmeye başlamıştır. İran'ın nükleer programına karşı yaptırım olarak ABD Hürmüz Boğazını kapatmakla tehdit etmiş ve bunun sonucunda da bu yaptırım ŞİÖ üyelerini fazlasıyla etkilemiştir. Çin ile İran arasında yapılan anlaşmalara göre ABD yüzünden İran'da çıkacak herhangi bir soruna Çin sessiz kalmayacaktır; bunun yanında Rusya da etkili tepkisini gösterecektir. Bunun neticesinde bölgede sorun büyüyerek uluslararası boyutlara taşınacağından, NATO ülkeleri ve ŞİÖ gerçekten bölgede güvenliği ve istikrarı sağlamak istiyorlarsa bu tür konularda işbirliği yapmak zorundadırlar.

1.8 Çok Kutuplu Sistemde Yükselen Güçler

1990'ların sonunda dünyanın değişen ekonomik ve siyasi dengeleri, üretim araçları ve teknolojinin dağılımı itibarıyla Batı ülkeleriyle sınırlı kalmamıştır. Bunun sonucunda G7 ülkelerinin artık tek başlarına küresel ekonominin rotasını belirleyemeyeceği anlaşıldığından 90'lı yılların sonunda G20 örgütünün temelleri atılmaya başlamıştır. Buna ek olarak ABD'deki küresel finansal krizin yarattığı şok dalgaları, dünya ekonomisinde 1929 Büyük Buhranından daha yıkıcı sonuçların gerçekleşmesine neden olmuştur.

Türkiye'nin de içinde yer aldığı G20 örgütü, dünyanın en gelişmiş yirmi piyasa ekonomisini içermektedir ve bu ülkeler dünya üretim gücünün yüzde seksenden fazlasını oluşturmaktadır. Böylece *“zengin kuzey; fakir güney”* ayrımının ortadan kaldırılması fikrinden hareketle dünya ekonomisine etki eden ve orta ölçekli güç olarak adlandırılan yeni yükselen güçler de büyük güçlerin yanında seslerini duyurma fırsatları bulmuşlardır.

Uluslararası politikada yükselen güç olmanın belirli kriterleri vardır. Bu tipteki devletler her şeyden önce bölgesel liderlik vasfını göstermek zorundadırlar. BRICS ülkeleri buna örnek olarak yükselen güçleri barındıran bir gruptur. BRICS ülkelerinin IMF'ye rakip olarak kendi kalkınma bankalarını 2014 yılında kurması ve Çin'in Asya Altyapı Yatırım Bankası'na ana finansör olarak katılması G20 örgütü ile birlikte çok-kutupluluk yönünde gelişmelere bir örnektir.

Dünyanın en büyük ekonomileri olan G7 ve yükselen güçler olarak adlandırılan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) gruplaşmasının oluşturduğu G20 forumu; G12 (G7+BRICS) ve diğerleri şeklinde bölünmüş durumdadır. 2013 yılında MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) yeni bir girişim olarak varlıklarını ilan etmişler ve bu durum sonucunda G20 içerisinde ihmal edilen orta ölçekli güçler de grup içinde gruplaşmaya dahil olmuştur.⁵²

Andrew Cooper'a (2015) göre G20 üyeleri sayıları ve çeşitlilikleriyle çok kutuplu ekonomik düzenin merkezini oluşturmaktadırlar. G20'yi oluşturan on dokuz

⁵² Çolakoğlu, Selçuk, *“Çin-Yükselen Güç”*, USAK Stratejik Gündem, 2016, s. 271

ülke ve Avrupa Birliği, dünya nüfusunun üçte ikisine tekabül etmektedir. Dünya genelinde ticaretin %80'i G20 üyeleri tarafından yürütülmektedir ve dünya ekonomisinin yaklaşık %90'ını G20 ülkeleri oluşturmaktadır. Bu kadar büyük bir koalisyonun ve ekonomik gücün, dünya meselelerinde söz sahibi olması kaçınılmazdır. Üye sayısının az olması ile elde ettiği avantaj; G20'yi hızlı ve etkili bir siyasi aktör olarak karşımıza çıkarmaktadır.

G20'nin zirve diplomasisi döneminden en çok yararlanan ülkeler yükselen güçler ve yeni yükselen *orta ölçekli* güçlerdir. Yükselen güç olarak tanımlanan aktörler; GSYH büyümesi, demografik yapı, coğrafi konum gibi özellikleri ile dikkat çekmektedirler. **CIVETS** (Kolombiya, Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye ve Güney Afrika) veya **MIST** (Meksika, Endonezya, Güney Kore ve Türkiye) gibi kavramsallaştırmalar sonucunda G20 içerisinde iki farklı gruplanma ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin geleneksel orta ölçekli güçler (Avustralya ya da Kanada gibi) ya da Batı Avrupa ülkelerinden farklı olarak uluslararası sistemde dışlanan ve kendilerine yer edinme amacı güden ülkeler olduğu görülmektedir.

Uluslararası düzenin kendine yarattığı fırsatları kullanmaktan memnun olan ve düzende köklü değişimler talep etmeyen, ancak düzende söz sahibi olmak isteyen güçler orta ölçekli güçlerdir. **Adam Chapnick**'in 1999 yılında yayımladığı "**Orta Ölçekli Güç**" (**The Middle Power**) makalesi⁵³ bu güçleri tanımlamada yararlanan en kapsamlı sınıflandırmayı ortaya koymuştur.

Chapnick'e göre orta ölçekli güçler; fonksiyonel, hiyerarşik ve davranışsal modellere göre ayrılmaktadır. Fonksiyonel model, orta ölçekli gücün ulusal çıkarlarına göre sorumluluk alabilme kapasitesini belirtmektedir. Orta ölçekli güçlerin rolleri, büyük güçler ile küçük güçler arasında köprü vazifesi görmektir.

Hiyerarşik model ise, orta ölçekli gücü büyük güçler ile küçük güçlerin ortasında konumlandırmaktadır. Başka bir deyişle kapasite ve uluslararası ilişkilere etki bakımından büyük güçlerden zayıf, fakat küçük güçlerden güçlüdürler. Son model olarak davranışsal model, Soğuk Savaş döneminin ikiye ayırdığı politika alışkanlıklarını irdelemektedir.

⁵³ Chapnick, A, "**The Middle Power**", Canadian Foreign Policy Journal, No.2, 1999, s.95.

Soğuk Savaş döneminde orta ölçekli güçler takipçi (bandwagoning) rolünü üstlenmiş olup; tarafını tuttuğu büyük güçlerin norm ve politikalarına uymuşlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, dengeleyici (balancing) ve liderliğe eğilimli bir rol üstlenmişlerdir.⁵⁴

Özellikle tek-kutuplu uluslararası sistemde yükselen güçler Soğuk Savaş sonrası dönemde oldukça zenginleşmiş ve sistemde denge sağlayıcı ülke adayları olarak ön plana çıkmışlardır. Ancak, bir istisna olarak sonradan anlaşılmıştır ki belli bir ülkeyi yükselen güç olarak tanımlamak o ülkeyi gerçek anlamda bir güç haline dönüştürememektedir. Örneğin, Asya Kaplanları olarak bilinen Tayvan, Tayland, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore 1997 finansal krizinden etkilenmiş olmalarına rağmen yerleşik küresel güçlere rakip olabilecekleri düşünülmeye başlanmıştır. Günümüzde ise bunlardan sadece ikisi yükselen güç kapsamında birçok araştırmacı tarafından dikkate alınmaktadır. Bu ülkeler de Endonezya ve Güney Kore'dir.

Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin gibi ekonomileri güçlü ülkeler hızla büyümekte ve doğrudan yabancı yatırımların çoğuna ev sahipliği yapmaktadır. Bu nedenle 2001 yılına gelindiğinde bu ülkelere Goldman Sachs baş ekonomisti **Jim O Neill** tarafından BRIC adı verilmiştir. Güney Afrika'nın da çok zaman geçmeden 2010 yılında BRIC grubuna eklenmesiyle bu ülkeler artık BRICS adıyla anılmaktadır. Dünya yüzölçümünün dörtte birinden fazla bir alanı kapsayan BRICS ülkelerinin toplam nüfusları dünya nüfusunun yüzde 40'ını aşmaktadır.

Bu ülkelerde zengin doğal kaynakların bulunması ve tüketici sayısının fazlalığı da eklendiğinde, BRICS ülkeleri üretim maliyetinin düşük, emeğin görece ucuz, tüketim oranı ve ihracat düzeyinin yüksek ve bunların sonucu olarak da milli gelir düzeyinin yüksek olduğu ülkeler konumuna gelmektedir. Üstelik *Goldman Sachs'ın* 2003 yılında yayınladığı rapora göre dünya ekonomisinde büyüme dinamiklerinin geleceğinin, BRICS ülkelerinde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca aynı raporda, Çin'in dünyanın en büyük ekonomisi haline geleceği, Hindistan'ın üçüncü, Brezilya'nın dördüncü ve Rusya'nın dünyanın en büyük altıncı ekonomisi konuma

⁵⁴ Tüfekçi, Ö, “*Yükselen Güçler ve Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar*“, Erman Akıllı (Ed.), Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016, s.110.

yükseleceği ve bunun 2050 yılına kadar gerçekleşeceği duyurulmaktadır. Diğer bir deyişle BRICS ülkeleri dünyanın ekonomik sisteminde söz sahibi olan çok güçlü ülkeler haline gelecektir. Ekonomik performansları ile *yükselen piyasalar* adıyla anılan Güney Kore, Güney Afrika, Meksika ve Endonezya gibi ülkelerin yanı sıra artık Türkiye'nin de BRICS'e dahil edilmesi gerektiği fikri ortaya atılmıştır.⁵⁵

Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin'in BRICS ülkelerinin siyasi liderliğini pratikte üstlenmesi ile bu grup 2001 sonrası dünya ekonomisinde büyük gelişen ülkeler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Rusya ve Brezilya'da ise mühendislik ve bilimde güçlü beşeri sermayenin varlığının yanı sıra kaynak bağımlılığının dengelenmesi ve coğrafi eğilimleri, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde yüksek nüfus nedeniyle üretim miktarının büyük olması, Güney Afrika ve Brezilya'da kaynakların bolluğu dünya ekonomisine başarılı bir şekilde entegre olmalarını kolaylaştırmaktadır.

Rusya, küresel milli gelirin dörtte birini oluşturan bir ekonomi, BRICS ülkeleri arasında yer alan ve dünyanın 17 milyon km yüzölçümü ile en geniş ülkesi ve 145 milyon kişi nüfusu ile en kalabalık 8. ülkesidir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında yıkılmasının ardından Rusya köklü bir merkezi planlama geleneğini terk ederek, batı dünyasının ekonomik ve kültürel yapısını benimseyerek, özellikle özelleştirme alanında uygulanan kapsamlı reform programları ile hızla serbest pazar ekonomisine uyum sağlamaya çalışmıştır.

Rusya Cumhurbaşkanı *Vladimir Putin* 2007 yılında *Münih*'te düzenlenen 43. *Güvenlik Konferansındaki* konuşmasında tek kutuplu dünya sistemini ve ABD öncülüğündeki Batı politikalarını uygun bulmayarak, tek merkezli bir gücün dünyayı yönetmesi çabasının doğru olmadığını, tek merkezli bir dünyanın demokrasi açısından da doğru olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Rusya silahsızlanma konusunda şeffaf olmasına rağmen ABD ve birçok diğer ülkede bu şeffaflığı göremediklerini, Rusya'ya sürekli demokrasiyi öğretmeye çalışanların demokrasinin gereğini yerine

⁵⁵ Çağlar, Dırmıkçı, *Uluslararası Ekonomik Düzene Meydan Okuyan Çin'in BRICS'de ki Rolü*, http://www.academia.edu/10209474/Uluslararası%C4%B1_Ekonomik_D%C3%BCzene_Meydan_Okuyan_%C3%87inin_BRICSde_ki_Rol%C3%BC, (Erişim: 18.06.11).

getirmediklerini, ABD'nin ulusal sınırları tanımadığını ve bunun sonucunda büyük bir çatışma yaratma korkusunun olduğundan bahsetmiştir.⁵⁶

Buna ek olarak NATO'nun bir dünya kurumu olmadığını varsayarak, eğer İran'ın nükleer çalışmaları sorun olarak kabul ediliyorsa, bu konunun İsrail, Pakistan, Hindistan ve Kuzey Kore ile birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Son olarak ise Kuzey Kore'nin nükleer denemeler yaptığından bahsederek, tek -kutuplu sistemin artık bir çözüm olmadığını varsaymış ve çok kutuplu dünya sistemine geçileceğini öngörmüştür. Putin'in konuşmasındaki en önemli vurgu da, ABD'nin BM'yi dikkate almadığını anımsatması, Rusya'nın da gerekli gördüğü takdirde özellikle nükleer silah kullanımı hususunda aynı yöntemi kullanabileceğini ima etmesidir.

Son zamanlarda, imalat sanayinin küresel merkezi ve ulus ötesi üretim ağlarının ihracat platformu haline gelen Çin, BRICS grubunun fiili ekonomik lideri olarak algılanmaktadır. Küresel milli gelirin dörtte birini temsil eden Çin, 1980'lerdeki komünist sistemin dışa kapalı ekonomik yapısını 1990'larla birlikte dışa açık hale getirmeye yönelik reformlara başlamış, 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuş ve 2018 yılı itibariyle 14,092,514 milyar dolar GSYİH ile dünyanın ikinci büyük ekonomisi haline gelmiştir.⁵⁷

Sadece 9,572,000 km yüz ölçümü ve 1.4 milyar kişiden fazla olan nüfusu düşünüldüğünde bile bir dünya devi olan Çin, bugün tek başına dünya ticaretinin çoğunu gerçekleştirmekte ve cari işlemler dengesi artan ölçüde fazla vermektedir. Çalışma çağındaki kalabalık nüfusun yarattığı işgücü maliyeti avantajı, her tür ekonomik faaliyete elverişli toprak varlığı ve yine nüfusun yarattığı potansiyel pazar gücü, bu ülkeye eşsiz bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Yine elde edilen dış ticaret fazlası ile Çin, dünyada yabancı ülkelere sermaye ihraç eden önemli ülkeler arasında yer almaktadır. Öte yandan, ekonomisinin performansı sebebiyle, dünyada en fazla yabancı yatırım çeken ülkeler arasında da başı çekmektedir.

⁵⁶ <https://www.bilgiekonomisi.com.tr/single-post/2007/02/16/Vladimir-Putin-43-Münih-Güvenlik-Konferansında-Yaptığı-Konuşma> (Erişim: 14.10.2018).

⁵⁷ Wei Liang, *"China Globalization and the Emergence of a New Status Quo Power? Asian Perspective"*, 2007, s.132.

Çin'in küresel sistemde yükselişi 21. yüzyılın en önemli olaylarından biri olmuştur. Amerikan çağının sonuna gelindiği ve Batı'ya yönelik dünya düzeninin yerini Doğu'nun üstün olduğu bir dünya düzenine bırakacağı düşüncesi son zamanlarda güçlenmiştir. Giderek küresel bir güce dönüşen Çin'in gelişimine bakıldığında, 1970'li yılların sonlarından itibaren başlattığı *pazar reformlarıyla* ekonomik büyüklüğünü dört katına çıkarmış ve önümüzdeki on yıl içerisinde de tekrar iki katına çıkarması tahmin edilmektedir.⁵⁸

Dünya'nın en büyük üretim merkezlerinden biri olan Çin, dünyadaki demir, çelik ve kömür arzının 3. büyük tüketicisidir. Çin'in askeri harcamaları ise uzun yıllar boyunca yılda %18 civarında artmış ve diplomasisi Asya ile sınırlı kalmayıp Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'ya kadar ulaşmıştır. Zamanında SSCB, ABD ile sadece askeri olarak rekabet ederken, giderek gelişen Çin, ABD'nin hem ekonomik hem de askeri rakibi olarak küresel güç dağılımında önemli bir değişim yaratacaktır.

Çin güçlendikçe ABD'nin pozisyonunun giderek zayıflamasının iki sonucu olabilir. Bunlardan birincisi, Çin'in artan etkisiyle uluslararası sistemdeki kuralları ve kurumları kendi çıkarlarına göre yeniden şekillendirmesidir. Diğer ise, ABD Çin'i giderek büyüyen bir güvenlik tehdidi olarak görebilir. Bu gelişmelerin sonucu olarak güç dönüşümünün tipik özellikleri olan gerginlik, güvensizlik ve çatışma ortaya çıkacak ve sistem dönüşecektir.⁵⁹

Brezilya, Güney Amerika'nın en geniş yüzölçümüne sahiptir ve nüfus açısından da dünyanın beşinci büyük ülkesidir. Canlı hayvan ürünleri, tarım ürünleri, mineral ürünleri, metal ürünleri ve ağaç ürünlerine sahiptir. Günümüzde Brezilya, son yıllarda önemli krizler yaşamış olsa da, önemli ekonomik büyüme elde etmiş ve dünyanın gelişmiş ekonomileri arasına girmeyi başarmış bir ülkedir. IMF verilerine göre Brezilya 2018 yılında 2,054,969 milyon dolarlık ekonomik büyüklüğü ile dünya ülkeleri listesinde 8. sırada yer almıştır. Brezilya'nın büyümesinin yavaş bir tempoda devam edeceğini 2014 yılı raporunda IMF açıklamıştır. Altyapının zayıf olması ve

⁵⁸ Andreas, J, "Changing Colors in China, New Left Review, 2008, s.75

⁵⁹ G. John Ikenberry, "The Rise of China and The Future of The West", Foreign Affairs, 2008.

özel yatırımların sanayide güven eksikliği yaratması büyümenin beklenenden daha yavaş seyretmesinin sebebi olarak açıklanmıştır.⁶⁰

Son yıllarda etkileyici bir ekonomik performans sergileyen ülkelerden biri de Hindistan'dır. Asya ülkelerinin çoğuna bakıldığında, bu ülkedeki büyüme iç talep artışından kaynaklanmaktadır. Hizmet ve sanayi sektörleri % 9-10 oranlarında büyümektedir. 1990 yılların sonundan bu yana tasarrufların milli gelire oranı % 11 seviyelerindedir. 1991'den bu yana liberalleşen ticaret politikaları sayesinde büyümenin hızlanması ve dışa açık ekonomiye geçişle sonuçlanmıştır. Ticaretin liberalleşmesi, vasıfsız işçilerin ücretlerinde artışa yol açarak ülkedeki ücret dengesizliğini de azaltmış, Hindistan'ın Asya piyasalarındaki ağırlığı arttıkça, ülke bölgesel bir büyüme motoru haline gelmiştir.

İmalat sanayi açısından bakıldığında da Hindistan, nitelikli işgücünün yoğun alanlarda uzmanlaştığı bir ülkedir. Bu ülkenin önümüzdeki 40 yılda artması beklenen çalışan nüfusu da dikkate alındığında, büyüme sürecinin devam edeceği beklenmektedir. Büyümenin devamı ile yoksulluk oranının daha da düşmesi, bölgesel gelişim farklılıklarının azaltılması, arz yönünü kısıtlayan altyapı açığının kapanması gibi yapısal sorunlarda gelişim hedeflenmektedir.

Güney Afrika'ya bakıldığında ise Afrika kıtasının en büyük ekonomisi ve Sahra altı Afrika'nın ekonomik lideri konumunda olduğu görülmektedir. Oldukça zengin hammadde kaynaklarına, güçlü tekstil, turizm, otomotiv, tarım sektörlerine ve oturmuş bir altyapıya sahiptir. Afrika kıtası yüzölçümünün sadece %3'ünü kaplamasına rağmen 2017 yılındaki ekonomik verilere baktığımızda toplam elektrik üretiminin %50'sini, kıtanın toplam sınai üretiminin %40'ını, toplam GSYİH oranının %20'sini ve maden üretiminin ise %45'ini gerçekleştirmektedir.

Modern bir bankacılık ve finans sektörüne sahip olan Güney Afrika, dünyadaki en önemli yirmi borsadan biri olan **Johannesburg Borsası**'na ev sahipliği yapmaktadır. Buna ek olarak **Medupi Elektrik Santrali** gibi büyük devlet projelerinin hayata geçirilmesiyle birlikte ekonomik büyümenin artması gerçekleşmiştir.

⁶⁰ IMF, *Annual Report 2014*, Erişim Adresi: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/318039>, (Erişim: 09.12.2017).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜNÜN TARİHİ

Şangay İşbirliği Örgütü, ilk etapta Sovyetler Birliği (SSCB) ile Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözümü sürecinde ortaya çıkmış bir girişim olarak görülebilir. 1800'lı yıllardan sonraki tarihi gelişmeleri ele aldığımızda Rusya ve Çin arasındaki sınır problemlerinin daha önceki dönemlere dayandığını görebiliriz. 1860 yılında iki ülke arasındaki sınırlar belirlenmiş olsa da, Rusya ve Çin bu anlaşmadan tatmin olmamıştır. 20.yüzyılda Mao Zedong Çin toprağının Rusya tarafından gasp edildiğini iddia etmiş, 1950'lerin sonunda iyi olmayan ikili ilişkiler neticesinde sınır konusundaki problemler artarak devam etmiştir. 1960 yılına gelindiğinde ise bir grup Çinli hayvan yetiştiricisinin SSCB sınırından geçmesiyle birlikte iki ülke arasındaki tansiyon iyice artmıştır. 1964 yılında Rusya ve Çin bir araya gelerek sınır ihlallerinin çözümü konusunda suyuolları ve karasularını dikkate alarak yeni sınır bölgelerini belirleme çabaları içine girseler de bu sorunu halledememişlerdir. Nihayetinde iki ülke arasındaki artan tansiyon sınır çatışmaları başlamasına sebep olmuştur. Bu tansiyonun daha da yükselmesine karşı Rusya ve Çin 20 Ekim 1969 tarihinde kendi aralarında barış yolu izlenmesi için ikili görüşmelere başlamıştır.⁶¹

1990'lı yıllara gelindiğinde Rusya ve Çin düzenli görüşmelerle sınır problemlerinin %98'i halletmişlerdir. Fakat SSCB'nin kısa zaman sonra yıkılması bu belirlenen sınırlarda bağımsızlığını yeni kazanan devletler ile Rusya ve Çin arasında tekrardan bir belirsizlik durumuna neden olmuştur. SSCB'nin sona ermesiyle birlikte Çin, Sovyet sınırlarında jeopolitik bir güç boşluğu tehdidi altında kalmıştır. 1992 yılında Çin başbakanı Li Peng ve Rus başkanı Boris Yeltsin New York'ta bir araya gelerek sınır problemleri ile ilgili uzlaşya varmışlardır. Bu temaslar sonucunda 1992 yılı Aralık ayında iki tarafın askeri birliklerini sınırın 100 km gerisine çekmeleri konusunda anlaşmışlardır. Aynı zamanda 200 km'lik alanda saldırı silahlarının ve tankların sayılarının azaltılması üzerinde da uzlaşmışlardır.

⁶¹ Ruslan Ermekuli. *"Kazakistan ve Çin ilişkilerinin Tarihi ve Bugünü"*, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss. 429-444.

Şangay Beşlisi daha önce de belirttiğimiz gibi Çin ile eski Sovyetler Birliği (SSCB) ülkeleri arasındaki sınır problemlerinin çözülmesi ve sınıra yakın bölgelerdeki güvenlik önlemlerin tartışılması için bir platform olarak ortaya çıkmıştır. Sınır problemlerinin çözümü konusunda eski SSCB ülkeleri olan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Çin Şangay şehrinde 26 Nisan 1996'da bir araya gelerek, sınır bölgelerindeki askeri alanlarda güven artırıcı önlemlere ilişkin anlaşmayı imzalamışlardır. Bunun sonucu olarak Şangay Beşlisi'nin kurulması ile sınır problemleri çözüm yoluna girmiştir. Örgütün ortaya çıkması, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile ABD'nin tek süper güç olduğu tek kutuplu dünya sistemi içinde gerçekleşmiştir. 2000'li yılların başında Rusya ve Çin'in birer süper güç olarak ortaya çıkmaları ile birlikte çok kutuplu bir dünya sistemine doğru bir kayma gerçekleşmiştir.

Orta Asya'ya baktığımızda ise ABD, Rusya ve Çin gibi ülkeler çok önemli güçlerdir. Çünkü bu süper güçler arasındaki ilişkilerin nasıl bir şekilde gelişeceği Orta Asya'nın geleceğini büyük oranda etkileyebilir. Daha derin bir analiz yaptığımızda ise sonuçta ABD bölge dışı bir hasım olarak görülse bile Orta Asya'da, asıl stratejik nokta Rusya ve Çin'in jeopolitik açıdan birbirlerine rakip olmalarıdır. Şangay İşbirliği Örgütü'nün gelişmeye devam etmesi de Rusya ve Çin'in gelecekte alacakları kararlara bağlıdır. Bu iki ülkenin gelecekte aldıkları kararlar ortak çıkarlarına uyduğu sürece, bu örgüt varlığını korumaya veya daha da gelişmeye devam edecektir.

2.1. Şangay Beşlisinin Kuruluşu ve Gelişimi

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Şangay Beşlisi'nin kurulması en önemli uluslararası gelişmelerin başında gelmiştir. Bu gelişme *Charles Krauthammer*'in '*Tek kutuplu An*' (*Unipolar Moment*) adlı ünlü makalesinde dünyanın tek hegemon gücü olarak ABD'nin kaldığını vurguladığı bir dönemde gerçekleşmiştir. 1993 yılından 1996 yılına kadar sınır problemlerini çözmek için Rusya Federasyonu, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan bir araya gelerek diplomatik temaslarda bulunmuşlardır. Bunun sonucunda 8 Eylül 1992'de Beyaz

Rusya'nın başkenti Minsk'te bu ülke Bakanlarının yaptığı toplantı neticesinde 1996 yılında Şangay Beşlisi'nin kurulmasına karar verilmiştir. Ancak sınır problemlerinin kaynağı olarak görülen ülke Çin'in de bu beşlide yer alması gerektiği ortaya atılmıştır. Rusya başta olmak üzere Çin ve eski Sovyet Cumhuriyetleri, barışın bu bölgeye getirilerek sınır problemlerinin çözülmesinde bu örgütün işlevsel olacağını sık sık dile getirmişlerdir.

Şangay Beşlisi adını ilk kez 26 Nisan 1996'da Çin gezisi sonunda Şangay'da Boris Yeltsin'in Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan liderleri ile yaptıkları toplantı ve sınır güvenliği anlaşması ile duyurmuştur. İmzalanan güvenlik anlaşması ile bu beş ülke sınır bölgelerinde barışı, istikrarı, güvenliği sağlamak ve Asya Pasifik bölgesinde güvenliğin geliştirilmesi için bir model oluşturmak konusunda anlaşmışlardır. Taraflar birbirine karşı askeri tatbikat yapmamayı, alan ve sayı itibarı ile tatbikatları sınırlamayı ve sınırlarına 100 km kadar yakın olan askeri de dahil olmak üzere olayları rapor etmeyi taahhüt ederek, *Sınır Bölgelerinde Askeri Alanda Güvenliği Güçlendirmeye İlişkin İşbirliği* anlaşmasını imzalamışlardır.

ABD-Çin arasında **Şangay** kentinde "**Shanghai Communique**" adlı anlaşma imzalanırken Çin Boris Yeltsin'i de davet etmiştir. Çin, Rusya Federasyonu ile işbirliğinin sonucunda ABD'nin bölgeden geri çekileceğini düşünerek Şangay şehrini anlaşma yeri olarak seçmiştir. Şangay Beşlisi, ilk yıllarda ülkelerin sınır bölgelerinde askeri alanda karşılıklı güvenin sağlanmasına odaklanmıştır. Şangay Beşlisinde devlet başkanları düzenli olarak her yıl bir ülkenin başkentinde toplanarak sorunları çözmüşlerdir.⁶²

Şangay Beşlisi ülkelerinin beklentilerine baktığımızda Çin bu örgütü güven artırıcı bir platform olarak değil; aynı zamanda ekonomik ve siyasi açıdan daha etkili bir işbirliği örgütü olarak görmek istediğini dile getirmiştir. Buna ek olarak Çin bölge ülkeleri ile sınır sorunlarını da çözümleyerek yayılcı bir politika izlemediği

⁶² Anatoliy Rozanov, "*Şanhayskaya organizatsiya sotrudničestva i problemi bezopasnosti Yevrazii*", Cenevre, 2012, s. 150-163.

imajını vermiş ve bölge ülkelerinin güvenini de kazanmıştır. Bu sebeple Çin Şangay İşbirliği Örgütü'nü bölgedeki nüfuzunu artıracak bir araç olarak düşünmektedir.⁶³

Rusya ise Şangay Beşlisi'ni 1993 yılında uygulamaya koyduğu '*yakın çevre doktrini*' (near abroad) politikası ile çerçevesinde Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Çin ile olan ilişkilerini kendi denetimi altında gösterme aracı olarak görmektedir. Şangay Beşlisi'nin diğer üyeleri olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ise bu örgütü Çin ile yakın temaslarda bulunarak diyalog sağlayabilecekleri bir platform olarak algılamışlardır.⁶⁴ Orta Asya ülkeleri Şangay Beşlisi'ni bölgedeki ülkelere güvenliklerini sağlayabilecek bir güç olarak görmüşlerdir.

Toplantıda alınan kararlara baktığımızda, sınır bölgelerindeki güvenliği sağlamak amacıyla sınırda askeri girişimlerde rol almamak ve birbirlerini bölge güvenliğini sağlamak için yapılan girişimlerden haberdar etmek koşuluyla uzlaşmışlardır. Bunun sonucunda da Eski Sovyet ülkeleri olan Kazakistan ve Kırgızistan Çin ile sınırları konusunda 1996 yılında anlaşmaya vararak sorunlarını çözmüşlerdir.

Rus ve Çin liderleri ABD'nin tek kutuplu dünya sisteminde tek hakim güç olarak yer alması ile Orta Asya bölgesine yönelik girişimlerinden rahatsız olmuşlar ve bunu eleştirerek, ortak karar almak için temaslarda bulunmuşlardır. Rusya Federasyonu ve Çin liderleri Boris Yelsin ve Jiang Zemin 1996 yılı Nisan ayındaki temalarında, ABD'ye karşı işbirliği için ortak hareket etmek üzerinde anlaşmışlardır. ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki tek kutuplu sistemini eleştirerek alternatif oluşturmaya çalışmışlardır.

24 Nisan 1997'de Moskova'da toplanan beşli ikinci toplantılarını gerçekleştirerek, sınırdaki konuşlandırılan askeri birliklerin sayısının azaltılması konusunda uzlaşmışlardır. Bu uzlaşma neticesinde sınır güvenlik bölgelerinde 260.400 asker bulundurulması kararı alınarak, bu asker sayısının 130.400'ü Çin sınır

⁶³ Yerik Ahmetov, "*Mejdunarodno-pravovoe obespeçenie aziatsko-tihookeanskoy voennopolitiçeskoy bezopasnosti (na primere deyatelnosti organizatsii, funktsioniruyuşih v regione)*", Yayınlanmamış doktora tezi, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Almatı, 2014, ss. 70-86.

⁶⁴ Adil Kaukenov, "*Politika Kitaya v Şanhayskoy organizatsii sotrudniçestva*", *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, No: 3, 2007, s. 72-78.

bölgesine, geriye kalan askeri birliklerin ise Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkeleri sınır bölgelerine yerleştirileceği üzerinde anlaşılmıştır.

3 Temmuz 1998 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Almatı'da yapılan üçüncü toplantıda ise üye ülkeler bu kez sınır ve savunma konularını daha derin olarak ele almışlar ve bunun yanında bölge ekonomisinin kalkınması için ekonomik işbirliği konusundaki anlaşmalar üzerinde de kararlar alınması ön planda tutulmuştur. Ekonomik işbirliği neticesinde bölge kalkınmasının sağlanacağını vurgulayarak, Kazakistan'dan Batı Çin'e gidecek olan mesafede 3000 km'lik bir alana boru hattı yapılması kararını almışlardır. Bunun yanında bu toplantıda uluslararası suçlar ve aşırı dinci akımlar ile ilgili kararlar alınarak, bunlarla mücadele etme konusunda bir araya gelinmiştir. Bu üçüncü toplantıda alınan en önemli karar ise Kazakistan ve Çin arasındaki sınır probleminin çözümü üzerinde anlaşılmasıdır.

Sırasıyla geldiğimizde Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 25 Ağustos 1999 yılında yapılan dördüncü zirvede ana konu olarak NATO'nun Yugoslavya'yı bombalaması eleştirilerek, ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni kurma çabalarına karşı üyeler seslerini yükseltmişlerdir. Bu zirvede çok kutupluluğu benimseyen liderler çok kutuplu dünya sisteminde insan hakları konuları üzerinden diğer ülkelerin işlerine karışılmasından rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir.

Duşanbe'de yapılan 2000 yılındaki beşinci toplantıda ise Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un da katılımıyla birlikte Duşanbe Deklarasyonu imzalanmıştır. Duşanbe Deklarasyonu'nda alınan kararlara baktığımızda ise ilk olarak ülkelerin bölgesel güvenlik, ayrılıkçı hareketler ve terörizme karşı ortak tavır almaları kararlaştırılmıştır. İkinci olarak Bişkek'te bir anti terör merkezinin kurulması konusunda da anlaşmaya varılmıştı. Üçüncü olarak ise, Rusya'nın Çeçenistan konusundaki politikasına destek vererek uluslararası terörizmle mücadele etmek ve bunun yanı sıra üye ülkeler arasında askeri ve ekonomik işbirliğinin artırılması kararları alınmıştır.

Özbekistan'ın Şangay Forumuna katılma sebeplerine baktığımızda Şangay Beşlisi'nin, Orta Asya bölgesine hakim olması için Özbekistan'a ihtiyaç duyulduğu görülür. Özbekistan Afganistan ile sınırdadır ve Çin ile ortak bir sınırı olmadığı için

Özbekistan Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan Afganistan konusunda istediği düzeyde destek alamamıştır. Özbekistan, 1999 yılında BDT'nin askeri kanadı olan *Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan* ayrılmıştır. Fakat Afganistan'daki gelişmelere tek başına etki etmede yeterli olamayınca, Rusya Federasyonu'nun desteğine ihtiyaç duymuş ve Şangay Beşlisi'ne yaklaşılarak bu örgüte katılmaya sıcak bakmıştır.

2.2. Şangay Beşlisi'nden Şangay İşbirliği Örgütü'ne

Beyaz Rusya'nın Minsk şehrinde 1992 yılında Örgütün temelleri Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Dışişleri Bakan Yardımcıları tarafından yapılan bir toplantıda atılmıştır. Bu ülkeler arasındaki temasların devam etmesi sonucunda Rusya, Çin ve bağımsız üç Orta Asya Cumhuriyeti tarafından nihayet 1996 yılında Şangay Beşlisi kurulmuştur.

1996 yılından 2000 yılına kadar olan beş yıl içerisinde üye ülkelerin başkentlerinde yapılan zirvelerde Şangay Beşlisinin kurumsal yapısı daha geniş bir çerçevede tamamlanmıştır. 15 Haziran 2001 tarihinde Şangay Beşlisi'ne Özbekistan'ın da katılımıyla birlikte örgütün ismi değişerek, Şangay Beşlisi Şangay İşbirliği Örgütüne (ŞİÖ) dönüşmüştür. Örgütün 2000'den sonra düzenlediği zirvelere “*Şangay İşbirliği Örgütü Liderleri Zirvesi*” adı verilmiştir. Burada örgütün “*İşbirliği Örgütü*” olarak isimlendirilmesi her an yeni üye alımlarına açık olduğunu göstermek amacıyla tercih edilmiştir.

Günümüzdeki yapısına Şangay İşbirliği Örgütü, üç aşama sonucu gelmiştir. İlk aşama bir nevi hazırlık aşaması olarak 1992 yılından Nisan 1996 yılına kadar olan süreçtir. Bu süreçte Çin ve dört eski Sovyet devleti olan Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan sınır problemleri ve bölgedeki güven artırıcı önlemler alınması için “*Ortak Heyet – Çin*” biçiminde ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

İkinci aşama ise 26 Nisan 1996'dan 15 Haziran 2001'e kadar olan süreyi içine almaktadır. Bu dönemde sınır problemlerinin çözümü ve yeni oluşacak tehditlere karşı güvenlik önlemlerinin alınmasına ek olarak bölgesel ekonomiyi geliştirmek amacıyla ekonomik işbirliği hedefleri ortaya konulmuştur.

Son aşama olan üçüncü aşama 15 Haziran 2001 yılından günümüze kadar olan süreyi içine almaktadır. İkinci aşamada dile getirdiğimiz gibi üçüncü aşamada da ŞİÖ gelecekte oluşacak bölgesel tehditlere karşı güvenlik önlemleri alınması ve ekonomik faaliyetlerin daha da geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶⁵

2.3. Şangay İşbirliği Örgütü'nün Kuruluşu ve Gelişimi

Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın ortak deklarasyon yayımlaması ve Özbekistan'ın üyeliğe katılması ile 15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da yapılan toplantıda Şangay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. 2001 yılına gelindiğinde örgütteki üye sayısı altıya çıkmıştır. Günümüzde Şangay İşbirliği Örgütü 8 üye (Hindistan, Pakistan, Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan), 4 gözlemci üye (Afganistan, Beyaz Rusya, İran, Moğolistan), 6 diyalog partneri (Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Sri Lanka) ile geniş bir platforma dönüşmüştür. Örgütün resmi dilleri Rusça ve Çince dilleridir. Örgütün toplam yüzölçümü yaklaşık 37 milyon km² olup, bu alan Asya'nın % 75'ine denk gelmektedir. Toplam nüfusları ise yaklaşık 2.8 milyar kişi olup, dünya nüfusunun %40'ını oluşturmaktadır. Aynı zamanda toplam milli hasılları yaklaşık 8 trilyon dolar civarındadır ve dünya ekonomisinin 1/8'i bu örgüte üye olan ülkelere aittir. Üye devletlerin sınırları, örgütteki üye ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve nüfusları göz önünde bulundurulduğunda daha da genişleyerek, neredeyse artık Asya'nın tamamını temsil eder konuma gelmiştir.

Örgütün coğrafi kapsama alanı Orta Asya, Güney Asya, Doğu Asya bölgesine açılarak Asya bölgesini geniş biçimde temsil etme özelliği taşımaktadır. ŞİÖ Avrasya'nın % 75'i ile dünya nüfusunun %44'ünü oluşturan ülkeleri kapsamaktadır. Örgüt içinde yer alan Çin ve Rusya BM Güvenlik Konseyinin beş daimi üyesinden ikisidir ve stratejik nükleer silaha sahip olan ülkelerin yarısı bu örgüt içinde yer almaktadır. Bu ülkeler dünyanın en büyük ordularına sahiptir ve ayrıca zengin yeraltı

⁶⁵ Margaret Çung, “*Şanhayskaya organizatsiya sotrudniçestva i problemi bezopasnosti Tsentral'noy Azii*”, Vestnik MGIMO Universitet, No: 2, 2011, s. 82.

ve yer üstü kaynaklarına, ileri düzeyde teknolojiye ve nitelikli insan kaynaklarına da sahiplerdir.

1990'lı yıllarda ABD ve AB'nin Orta Asya bölgelerinde doğalgaz ve petrol rezervleriyle ilgilenmeye başlaması, Doğu Avrupa ülkelerinin ise Batı Avrupa ülkeleri ile bütünleşme yolunda adımlar atarak ve AB'ye üye olmaya başlamaları önemliydi. Ukrayna, Moldova ve Beyaz Rusya bu ülkelerin dışında kalmışlardır. NATO üyeliği sonrasında Balkan ülkeleri de AB ile ilişkilerini geliştirmişlerdir. Ayrıca AB, Güney Kafkasya'da Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ülkelerinin gelecekleri için ilişkilerini geliştirmeye yönelik bir politika izlemiştir. Çeçenistan da iç savaşa sürüklenince bağımsızlığını ilan etmeye çalışıp Rusya, Çin ile bir güvenlik örgütü kurmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.

Şangay İşbirliği Örgütü kurulurken birkaç amacı yerine getirmeyi hedeflemiştir. Bu amaçlar sırasıyla üye ülkeler arasında karşılıklı güven ortamını oluşturmak, örgüt içinde iyi ilişkilerde bulunmak, ticaret, ekonomi, bilim ve teknoloji alanlarında iş birliği yapma olasılığını güçlendirmek, siyaset ve bölge güvenliğini sağlayarak barışı kalıcı hale getirmek için maksimum derecede çaba sarf etmek olarak görülmektedir. Rusya ile Çin'in, Şangay İşbirliği Örgütü'nden çıkarları karşılaştırılacak olunursa; Çin'in, Şangay İşbirliği Örgütü içindeki özel konumundan ve ABD - AB ile daha iyi ilişkiler sürdürme çabası içinde olmasından dolayı Batı için bir aracı olarak daha avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir.

Örgüt ABD'de meydana gelen 11 Eylül saldırılarından sonra bölge üzerinde değişik devletlere yönelik siyasi, ekonomik ve askeri girişimlerde bulunan ABD'ye karşı çıkarak, Orta Asya'daki gelişmelere diğer ülke güçleri tarafından müdahil olunmasını engellemeye çalışmıştır. Tüm gelişmelerin sadece Moskova ve Pekin merkezli olarak kontrol edilmesinin sağlanacağı bir düzen kurmak temel hedefler arasındadır.

Tacikistan'ın başkentinde gerçekleşen zirve sırasında yazılan Duşanbe deklarasyonunda örgütün ortaya çıkmasının üçüncü devletlere karşı bir girişim olmadığı veya başka devletleri hedef almadığı ve aksine örgütün organizasyon yapısının daha da geliştirilerek yeni üyelerin örgüte katılmasına açık olduğu da

belirtilmiştir. Bunun yanında deklarasyonda üyeler tarafından bölge güvenliğinin daha da sağlamlaşması için yeni kararlar alınacağı, uyuşturucu trafiği, silah kaçakçılığı, terörizmle ve insan kaçakçılığı gibi legal olmayan suç unsurlarıyla mücadele edileceğinden bahsedilmiştir.

7 Haziran 2002 tarihinde St. Petersburg’da gerçekleştirilen Şangay İşbirliği Örgütü’nün ikinci toplantısında örgütün ana sözleşmesi altı üye tarafından imzalanarak, bu sözleşmede örgütün amacı, yönetim yapısı, işleyiş usulleri ve ilkeleri belirlenmiştir. Ana sözleşmesinin Birinci Maddesinde Şangay İşbirliği Örgütü’nün kurulduğu kurucu üyeler tarafından ilan edilmiştir. İkinci maddesinde ise örgütün kuruluş amaçlarının anlatıldığı 11 maddeden bahsedilmektedir.

Örgüt ekonomik işbirliği üzerine ciddi adımlar atsa da, aslında askeri amaçlı kurulmuş bir girişimdir. Ekonomik işbirliği üzerine yapılan faaliyetlere baktığımızda ise 2006 yılında kurulmuş olan *ŞİÖ İş Konseyi* örnek verilebilir. Ekonomik açıdan ele alındığında Çin’in bu örgütteki amacı, bölge güvenliğinden daha çok Rusya Federasyonu ile Orta Asya’daki petrol ve doğalgaz rezervlerinin ithalatında işbirliği içinde olmak ve tek-kutuplu dünya sistemi olasılığını çürüterek çok kutuplu bir dünya sistemine geçilmesini sağlamaya çalışmaktır.

Ekonomik işbirliği içinde olma kıstasları ele alındığında Şangay İşbirliği Örgütü’nü oluşturan ülkelerin ekonomik açıdan yapıları birbirlerine bezemektedir. Sebebi incelendiğinde ise, örgüte üye olan Orta Asya ülkelerin tamamı eski sosyalist devletler yapısındadırlar. Bunların içinde Çin sosyal piyasa ekonomisi ile bir istisna olarak görülmektedir.

İkinci kıstas olarak ise örgüte üye olan ülkeler arasında ulaşım problemi olmaması ortaya çıkmaktadır. SSCB döneminden kalan başta demiryolları olmak üzere tüm ulaşım ağları bugün de işlerliğini sürdürmekte ve bölge dünyanın en önemli ulaşım rotalarından birine dönüşmektedir.

Üçüncü ve son kıstas olarak baktığımızda ise Şangay İşbirliği Örgütü’nü bölge ülkelerinin güvenlik ihtiyaçlarını garantilemek amacıyla kurulan bir örgüt olarak düşünebiliriz. Kısa ve orta vadede Rusya ve Çin’in ortak bir amaç edindiğine işaret etmesi ile 1990’lı yıllardan sonra Rusya ve Çin’in sık sık bir araya gelerek tek

kutuplu dünya düzeninin kabul edilemez olduğunu vurgulamasıyla kimlik kazanmıştır.

ŞİÖ İş Konseyi'nin kurulması, Çin Devlet Konseyi Başkanı Wen Jiabao'nun ortak para birimine geçme tavsiyesi ve ortak serbest ticaret bölgesi oluşturulması ile Şangay İşbirliği Örgütü'nün ekonomik alanda da kapsamlı bir biçimde işbirliği içinde geliştiğini göstermektedir. Çin ve Rusya'nın uzun vadede işbirliği içinde olma ihtiyacı hissetmesinde Çin'in enerji bağımlısı olması, Rusya'nın ise Avrupa dışında yeni oluşacak pazarlara ve yüksek teknolojiye ihtiyaç duyması sebebiyle ABD'ye karşı güç birliği yapmaları önem taşımaktadır.

Şangay İşbirliği Örgütü'nün genişleme politikasına baktığımızda İran, Afganistan, Beyaz Rusya ve Moğolistan'ın gözlemci ülke statüsüyle örgüte katılımı ile örgütün coğrafi alanı 30 milyon km²'den 37 milyon km²'ye ulaşmıştır. Daha önce da bahsedildiği gibi örgüte üye ülkeler ve gözlemci ülkelerin yüzölçümü birlikte hesaplandığında 37 milyon km² olup, Avrasya kıtasının % 75'ünü oluşturmaktadır. Örgütteki gözlemci üye ülkelerin nüfus sayıları da eklendiğinde 3 milyar civarlarında olan dünya nüfusunun % 44'ünü oluşturmaktadır. Bu sebeple örgüt Asya Bölgesinin batısını, doğusunu, güneyini ve Orta Asya'yı içine alarak Asya Bölgesini temsil etme özelliğine ulaşmıştır. Nükleer silaha sahip olan ülkeler açısından inceleyecek olursak dünyada nükleer silaha sahip ülkelerin yaklaşık yarısından fazlasının bu örgütte yer aldığını görebiliriz ve bu ülkeler dünyanın geniş çaplı ordularına da sahiptir.

Çin'in 1996 yılından önce ve anlaşma yapıldıktan sonra ŞİÖ üyesi ülkeler ile dış ticaret hacimlerini karşılaştırdığımızda ise örgüt kurulmadan önce Çin'in diğer devletler ile dış ticaret hacminin çok düşük olduğu bilinmektedir. 1994 yılında Çin'in toplam dış ticaret hacmi sadece 5,6 milyar dolar iken bu rakam 2000 yılında 9,8 milyar dolara, Şangay Beşlisinden Şangay İşbirliği Örgütüne geçildiği 2001 tarihinden sonra daha da yükselerek 2003 yılında 19 milyar dolara ulaşmış, 2010 yılında ise 84 milyar dolara yükselmesiyle rekor kırmıştır. Bu rakamları analiz ederek anlaşılacağı gibi örgütün sadece güvenlik amaçlı kurulan bir örgüt olmadığını, aksine ekonomik yönden de güçlü bir örgüt olduğunu anlayabiliriz.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi içinde Çin ve Rusya aynı zamanda yer almaktadır. Bu iki ülkenin dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulundurması da bu örgüte stratejik üstünlük sağlamaktadır. Aynı zamanda örgüt dünyanın en büyük pazarına sahip olduğu gibi, en büyük enerji üretim bölgesi ile dünyanın en büyük enerji tüketim bölgeleri arasında bulunmaktadır. Çin'in örgütün beş üyesi ile arasındaki ticaret hacmi 2001 yılındaki 12.22 milyar dolardan 2017 yılında 102 milyar dolara yükselirken, Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerin 2017 yılındaki dış ticaret hacmi 3 trilyon 580 milyar dolara ulaşmıştır. Örgütün yıllık ticaret rakamlarındaki büyüme oranlarına bakıldığında ise ortalama % 30'u bulmuştur.

Çin'in Rusya Federasyonu ile ticaret hacminin 2001 yılındaki 5.596 milyar dolardan 2017 yılında 87,36 milyar dolara yükselmesi ile birlikte Rusya Federasyonu Çin'in en büyük ticaret ortağı olmuştur. Kazakistan ile ticaret hacmi ise 2001 yılındaki 1.29 milyar dolardan 2017 yılında 24,56 milyar dolara yükselerek 2017 yılından itibaren Çin'i Kazakistan'ın en büyük ikinci ticaret ortağı haline getirmiştir. Çin aynı zamanda örgütün diğer üye ülkeleri olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile de büyük ticaret anlaşmaları imzalamış bulunmaktadır.

2020 yılına gelindiğinde Çin ile üye ülkeler arasında bir serbest ticaret alanı oluşturup ekonomik entegrasyon projeleri gerçekleştirerek örgütün ekonomisindeki payının yüzde 30'a ulaşması öngörülmektedir. Bu gelişmeyle birlikte Çin ŞİÖ'yü dünyanın en büyük güvenlik ve ekonomik örgütüne dönüştürmeye gayret etmektedir. Şangay İşbirliği Örgütü, 2004 yılından sonra gözlemci üye statüsüyle yeni ülkeleri örgüte kabul etmeye başlamıştır. İlk olarak Moğolistan gözlemci ülke statüsüyle örgüte katılmıştır. Moğolistan üyeliğinden sonra sırasıyla İran, Afganistan, Beyaz Rusya, Hindistan ve Pakistan da gözlemci ülke statüsüyle örgüte katılmışlardır. Geçtiğimiz yıllarda Hindistan ve Pakistan'ın örgüte tam üyelikleri onaylanmıştır. İran'ı nükleer çalışmaları konusunda Batı'nın baskısına karşı destekleyen ülkelerden birinin Rusya olması sebebiyle, İran'ın bu güvenlik ve ekonomik amaçlı örgüte üye olarak uluslararası izolasyondan kurtulma arzusunda olduğu söylenebilir. ABD'nin de Moğolistan da askeri üs açma çalışmaları içinde olması, Moğolistan'ın bölgesel güvenlik şemsiyesi kurmak için örgüte katılmasına neden olmuştur.

2.4. Bölge Ülkelerini Örgütü Kurmaya Sevk Eden Süreç

Büyük çaplı ekonomik yapılara sahip olan ülkelerin gözleri, SSCB'nin dağılması ile Orta Asya bölgesine çevrilmiştir. Sebebine bakıldığında ise, büyük güçlerin Orta Asya bölgesiyle ilgilenmesinin asıl sebebi ekonomik çıkarlar olarak görülmektedir. SSCB'den sonra Rusya Federasyonu ekonomisindeki açıkları kapatması ve halkının huzur ve refahını eski haline getirmeyi kısa sürede başarmasına rağmen, Çin ile arasındaki sınır güvenliğinden kaynaklanan anlaşmazlıkları neticesinde Orta Asya bölgesinde istikrarsızlık ve gerginlikler oluşmuştur. Bu sonuçla Rusya Federasyonu önceden SSCB'nin tuttuğu yolu izleyerek Çin ile yakınlaşıp, iki ülkenin de çıkarına olabilecek politikalar izlemeye başlamıştır.

Tablo: 2. 1. Orta Asya Ülkelerinin Dış Politika Uygulamaları

Ülke	Alan ve Ortakları	Dış Politikadaki Uygulamalar	Bölgesel Örgütlere Üyelikleri
Özbekistan	Siyasi ve Askeri: Rusya ve Çin Ekonomi: Rusya ve Çin	1. Rus ve Çin yatırımlarına ilgi. 2. Terörizm ile mücadele. 3. ABD ve AB ile sorunlar.	Tüm örgütler çerçevesinde daha çok ikili ilişkilere önem vermektedir. BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ
Kırgızistan	Siyasi ve Askeri: Rusya, Çin, ABD. Ekonomi: Rusya, Kazakistan, Çin, ABD, AB.	1. Yatırımlara ilgi. 2. Terörizm ile mücadele 3. Rusya ve Kazakistan'a olan göçlerin engellenmesi 4. Askeri üsler	Tüm örgütler çerçevesinde entegrasyondan yanadır. BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ

Kazakistan	Siyasi: Rusya, Çin, ABD Ekonomi: Rusya, Çin, BDT, ABD	1. Çok yönlü dış politika 2. Rusya ile birlikte projeler 3. Çin ile yatırımlar 4. ABD ile enerji projeleri	Tüm örgütler çerçevesinde entegrasyondan yanadır. ŞİÖ, AEİÖ, BDT, KGAÖ
Tacikistan	Siyasi ve Askeri: Rusya Ekonomi: Rusya, Çin, ABD, Kazakistan, İran	1. Yatırımlara ilgi 2. Rusya ve Kazakistan'a göçlerin engellenmesi 3. Askeri üsler	Tüm örgütler çerçevesinde entegrasyondan yanadır. BDT, ŞİÖ, AEİÖ, KGAÖ

Kaynak: Enes. Deşilmek, *SSCB Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Politikası*, ss. 56-63, (Erişim: 4.03.2017).

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi Orta Asya ülkelerinin dış politika çerçeveleri doğrultusunda ülkelerin ortaklıkları, siyasi ve ekonomik çıkarları Şangay İşbirliği Örgütü içinde olanaklarını açıklayıcıdır.

Daha önce de dile getirildiği gibi Rusya Federasyonu'nun Çin ile yakınlaşma çabalarını sınır anlaşmazlıkları, ekonomik çıkarlar ve ABD ye karşı ortak tutum geliştirme çabası ile açıklayabiliriz. İki ülke arasındaki anlaşmazlıklar giderilerek sınır sorunlarının çözüme kavuşması, ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte ise hem ülkelerin milli gelirinde olumlu yönde artış sağlanması hem de ABD ve Avrupa ile olan ilişkilerin dengelenmesi düşünülmüştür. Rusya Federasyonu NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişlemesini tehdit olarak görürken ABD'nin insan hakları konusundaki baskısından ve Tayvan'la ticari ve siyasi ilişkilerinden rahatsız olan Çin, ABD'nin dünya egemenliğini tek elden yürütme çabasına karşı yan yana gelmişlerdir.

Rusya Federasyonu ve Çin 1994 yılı eylül ayında bir araya gelerek “Yapıcı Ortaklık” ve 1996 yılının nisan ayında ise “Stratejik Ortaklık” konusunda anlaşmışlardır. Bunun neticesinde iki ülke arasında bölgede işbirliği örgütü oluşturma düşüncesi oluşurken, iki ülke de bölgede oluşacak sorunları bu örgüt ile çözüme kavuşturmayı bir seçenek olarak değerlendirmişlerdir. Sonra sırasıyla bu

yakınlaşmaya Orta Asya ülkeleri de katılarak dönemin Kırgızistan Cumhurbaşkanı Akayev, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmonov, Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Çin'i ziyaret ederek iyi komşuluk ilişkileri üzerine anlaşmalar imzalamışlardır. Aynı şekilde 1994 yılında Çin Başbakanı Li Peng karşılıklı olarak Orta Asya ülkelerine ziyaretler gerçekleştirerek liderler ile tek tek görüşmüştür.

Bağımsızlıklarından itibaren pek çok sorunla boğuşan Orta Asya Cumhuriyetleri de bölgede kurulması düşünülen böyle bir örgütün avantaj oluşturarak, tek başlarına sağlayamadıkları ülke güvenliklerini destekleyeceğine inanmışlardır. Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan, Çin'in Doğu Türkistan ve Orta Asya devletlerinin ise radikal İslamcı örgütlere ilişkin güvenlik endişeleri birincil, ekonomik boyutu ise ikincil önemde görülmüştür. Rusya Federasyonu ve Çin ekonomik çıkarları için birbirleriyle yakınlaşma içerisine girerken Orta Asya ülkeleri de bölgedeki yeraltı kaynaklarını korumak, geliştirmek ve dünya pazarlarına güvenli bir biçimde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla olmuştur. Bu sebeple 1996 yılında Şangay'da üye ülkeler ile birlikte Orta Asya ülkelerinin sınırlarını korumak, ekonomilerini geliştirmek ve diğer ülkelerle problemlerini çözmek amacıyla Şangay Beşlisi kurulmuştur.

İlk başta sınır bölgelerinde güvenliği artırmak amacıyla gerçekleştirilen görüşmeler sonradan çok yönlü politika, ticari-ekonomik ilişkiler, güvenlik, diplomasi ve diğer alanlarda da karşılıklı olarak genişletilmiştir. Bu örgüt sayesinde Çin komşu ülkeler ile sınır sorunlarının çözüm sürecine girmiştir. Örgüt terörizm, bölgenin güvenlik ve istikrarının korunması, terörizmle mücadelede, ülkelerin ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi, kalkınma ve barışın sağlanması noktasında önemli bir bölgesel güç haline gelmiştir.

2.5 Örgütün Kuruluşunda Rus-Çin Yakınlaşmasının Sebepleri

1945-1990 yılları arasındaki Soğuk Savaş döneminde ABD ve Rusya iki süper güç olarak görülmekteydi. Ancak 8 Aralık 1991 tarihinde Sovyet Sosyalist

Cumhuriyetler Birliği parçalanarak yeni bir birlik kurulmuş ve bu birlik “*Bağımsız Devletler Topluluğu*” olarak anılmıştır. Daha sonra Rusya Federasyonu *Yakın Çevre Doktrinini*⁶⁶ gündeme getirerek, eski Sovyet cumhuriyetleri ile arasında tarihi komşuluk ilişkileri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca komşu ülkelerin başka ülkelerle ittifak kurmasını engellemek için yine Rusya, kendi liderliğinde Bağımsız Devletler Topluluğu’nu (BDT) kurarak bir örgütlenme oluşturmuştur. Bu örgüt sayesinde Rusya, Baltık, Kafkasya, Orta Asya ve Balkan ülkelerinin denetiminde insiyatif üstlenmiştir.

Orta Asya bölgesinde ülkelerin sürekli güvenlik sorunları yaratan Afganistan’a komşu olmaları, bölgenin jeo-stratejik öneme sahip olması ve zengin enerji kaynakları bulunması, bölgedeki ülkelerin önemli bir pazar konumunda olması bölgesel ve küresel güçlerin ilgilerini artmıştır. Rusya Federasyonu ve Çin Soğuk Savaşın bitmesinden sonra birçok temaslarda bulunmuş ve yürüttükleri politikalar neticesinde Şangay İşbirliği Örgütü’nün kurulmasında büyük rol almışlardır.

Rus analist Dmitry Trofimov’a göre örgütün varlığını devam ettirebilmesi için örgütün iki büyük süper gücü olan Rusya ve Çin’in ortak çıkarları olan diğer üyelerle ikili ilişkilerini güçlendirmesi gerekir. 1990 yılı sonrası dönemde Orta Asya’da kurulup örgütün içinde yer alan bağımsız devletler tek taraflı bir bağımlılığı önlemeye çalışmaları nedeniyle büyük güçleri kendi çıkarları ölçüsünde manipüle etmeye çabalamaktadırlar. Bunun sonucunda da bölgedeki güvenliklerini sağlayabilmek için de, Rusya ve Çin ile ilişkilerini güçlendirmek zorundadırlar.

Orta Asya’daki bölgesel bütünleşmeler karşısındaki risk ve zorluklara baktığımızda ise, Çin ve Rusya arasındaki ihtilaflı konular ve bu iki devletin bölgedeki çıkarlarını inceleyerek bir sonuca varabiliriz. Bu iki ülke arasında yaşanan en önemli sorunlardan birisi, örgütün genişlemesiyle ilgili olarak yürütölen politikalarıdır. Rusya örgütün genişlemesiyle birlikte bölgedeki gücünü ve etkisini sınırlandıracağı ve yeni rakipler ortaya çıkaracağı düşüncesiyle örgütün yeni üye alımına sıcak bakmamaktadır. Çin ise örgütün genişlemesinden yana bir siyaset

⁶⁶ *Yakın Çevre (Near Abroad) Doktrini*, Rusya’nın SSCB dağıldıktan sonra, yakın çevre ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi, istikrarlı ve olumlu ilişkilerin sağlanması amacıyla uygulanmış bir konsepttir. Doktrinde bir diğer önemli madde de Rusya’nın güçler dengesindeki rolünün artırılmasıdır.

izleyerek, bölgedeki ekonomik üstünlüğünü muhafaza edebilmek maksadıyla kendisine yeni pazarlar bulmak, bölgesel ticaret ve yatırım olanaklarını kolaylaştırmak istemektedir. Bunun yanında Rusya örgüt vasıtasıyla doğalgaz ve petrol geçişleri konusunda elinde bulundurduğu bölgesel tekeli daha da güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

Rusya ile Çin'in örgütteki çıkarlarını karşılaştırılacak olursak, Çin'in örgüt içindeki konumu hem güvenlik hem ekonomik çıkarlarına uygundur. Bunun dışında Çin'in ABD ve AB'yle daha iyi ilişkiler sürdürme çabası içinde olduğu göz önünde bulundurulursa, ŞİÖ'yü Batı ile ilişkiler için bir araç olarak gördüğünü ve daha avantajlı bir konumda olduğunu söyleyebiliriz. Orta Asya güç dengelerinin oturtulamamasının ana sebeplerinden biri de, Şangay İşbirliği Örgütü'nün üyesi olan Rusya ve Çin'in diğer ülkelerin bu bölgede daha üstün bir konuma gelebilmesini engelleme dürtüsünün devam etmesi ve karşılıklı güvensizlik duygusunun oluşumunu koruması olarak görülmektedir. Bu karşılıklı güvensizlik duygusuna rağmen, Rusya ve Çin'i bir müttefik haline getiren unsur ise, ABD'nin Orta Asya bölgesindeki etkinliğini, ABD hegemonyasını, bölgeye dönük kendi ortak menfaatleri açısından ciddi bir tehdit unsuru olarak algılamaları ve buna tepki göstermeleridir. Bunun sonucunda Rusya ve Çin hem örgüt içinde hem ABD'ye karşı Orta Asya'daki bölgesel bütünleşme çabalarından da faydalananarak, kendi konumlarını güçlendirme çabası içerisindeyler.

Şangay İşbirliği Örgütü Rusya ve Çin'in çok boyutlu çıkarlarının kesiştiği bir örgüt olarak görülmektedir. Rusya ilk olarak bölge üzerindeki kontrolünü uzun vadede artırmak isterken, ikinci olarak ise Orta Asya üzerinde ikili hegemonya ile bölgeyi Batı müdahalesinden korumayı hedeflemektedir. Çin ise, ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmek için bölgenin enerji kaynaklarını kullanmak istemektedir. Ayrıca Çin Batı dünyası ile ilişkilerin güvenliğini sağlayabilmek için örgütü bir araç olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla, son dönemde birbirlerinin dış politikalarına destek olan Çin ve Rusya Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulması ile kurumsal olarak bir araya gelmişlerdir. Örgütün hızla büyümesindeki en önemli etken ise, Rusya ile Çin'in ABD'yi bölgeden uzaklaştırma isteği yanında Orta Asya bölgesinin hassas güvenlik şartlarıdır. Bu sebeple, Natalya Zaderey "Örgütün etkisi, hala sınırlı

potansiyele sahip olan ve sadece ABD çıkarlarına karşı bir denge oluşturmak için üst düzeyde sürdürülmekte olan Rusya ve Çin'in toplam gücü kadardır" diye belirtmektedir. Bu demek oluyor ki, örgütün geleceği ABD'nin bölgedeki varlığı ile yakından da ilişkilidir.⁶⁷

Bu bölümde Rusya Federasyonu ve Çin'in sık sık bir araya gelerek stratejik yaklaşma sebeplerinden bahsedilmiştir. Bu iki ülkenin yaklaşma sebeplerine Orta Asya ülkeleri ve iki ülke arasındaki sınır güvenliğinin sağlanması, bölge güvenliği, ekonomik çıkarlar ve Soğuk Savaş sonrası ABD ülkesinin yürüttüğü tek kutuplu dünya sistemine karşıtlığı gibi nedenler verilmiştir. SSCB dağıldıktan sonra Rusya Federasyonu sınırların durumu ve güvenliği açısından Orta Asya Cumhuriyetleri ve Çin arasında en büyük sorunlardan biri olarak görülmektedir. Bu sınır problemleri çözülmediği sürece bu ülkeler ortak işbirliği veya ortak görüşmeler yapmaları imkansız gibi görülüyordu. Bu açıdan Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulması, bu ülkelerin arasındaki zor gibi gözüken sınır problemlerinin halledilmesi ile çözülmüştür. Rusya Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ile sınırları olan Çin'in sınır uzunluğu 7000 km olarak düşünülürse, Şangay Beşlisi çerçevesinde Çin ile birlikte yapılan anlaşmalarla birlikte Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan'la olan sınırın 3000 km uzunluğundaki sınır anlaşması yapılmıştır.

Kazakistan'ın başkenti Almatı'da 3 Temmuz 1998 yılında gerçekleştirilen toplantıda, sınır problemleri çözümü konusunda taraflar birbirleri ile daha yakın işbirliği çerçevesinde olduklarını vurgulamışlardır. Bunun sonucunda zirvedeki görüşmelerle Çin ve Kazakistan arasındaki sınır bölgesi 1000 km gibi alanı taraflar arasında paylaştırılarak, sorun giderilmiştir. Ancak örgütün diğer üyesi olan Tacikistan ile Çin arasındaki sınır anlaşmazlığı 2002 yılındaki St. Petersburg kentinde gerçekleşen zirvede nihai çözüme kavuşmuştur.

Rusya Federasyonu ve Çin'in bulunduğu Orta Asya bölgesi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının etkilerini üzerinden atamamış durumdaydı. Orta Asya bölgesi Avrupa, Batı Asya, Güney Asya ve Doğu Asya arasını birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktasındadır. Orta Asya daima zengin doğal kaynakları ve

⁶⁷ Natalya Zaderey, *"Evolutsiya vospriyatiya Şanhayskoy organizatsii sotrudniçestva na zapade"*, Problemi DalnegoVostoka, No: 1, 2008, ss. 46-52.

etrafını saran güçlü devletler ve imparatorluklarla önemli bir jeo-politik ve stratejik bölge konumu olarak görülmektedir. Örgütün oluşumunda, sınır sorunlarının giderilmesindeki gayreti, bu sorunların önemini açıklamaktadır. Aynı zamanda etnik sorunlar, radikal dini akımlar, ekonomik ve siyasi dönüşümden kaynaklanan sorunlar, su sorunları gibi bölge sorunları sınır güvenliğini tehdit eder boyutlardaydı. Sınırlarda ortak bir politika ve güvenlik açıklarını kapayıcı önlemler alınamaz ise, hem örgüt üyeleri hem de Rusya'nın bölge dışı güçlerin etkisine maruz kalması riski söz konusu idi.

Günümüzde Orta Asya'nın en büyük iki süper gücü Rusya ve Çin olarak bilinmektedir. Orta Asya bölgesi bu açıdan güçlü olmak isteyen büyük güçler arasında stratejik bir konuma sahiptir. SSCB'den ayrılarak kendi bağımsızlıklarını ilan eden ve daha zayıf durumda olmaları sebebiyle Orta Asya Cumhuriyetleri büyük güçlerin etkisi altında dirençsiz kalmışlardır. Bunun sonucunda Rusya bölgedeki iletişimini koparmamak maksadıyla yeniden etkili olmak için ilişkilerini ve nüfuzunu kuvvetli kılmaya çalışmıştır.

Bunun aksine Çin Orta Asya bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkileri güçlendirmeyi önemsemektedir. Bölgedeki ülkeler yapıları heterojen olduklarından dolayı birbirleri ile etkileşimde olurlar, bölgede oluşan herhangi bir terör ve ayrılıkçılık hareketleri diğer ülkelere bir tehdit olarak yansıyabilme potansiyeli içindedir. Bu sebeple bölgede refah, huzur ve barış olması için Şangay İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Çin dış politikada bölgedeki ülkelere büyük önem vererek, çevre ülkeler ile ilişkilerini sürdürmek için, 2003 yılında bir dış politika stratejisi oluşturmuştur. Bu sebeple Çin, gelecekte hem bölgeyi sorunlu bir bölge olmaktan korumak, hem de sınırları içinde oluşacak herhangi bir tehdit olma olasılığını asgari düzeye indirmeyi hedeflemektedir.

Çin'in etnik sorunları, kalabalık nüfusu ve istikrarının büyümeye devam etmesi için Şangay İşbirliği Örgütü gibi bir örgütün varlığını önemsemektedir. Çin'in güvenlik endişeleri özellikle Doğu Türkistan bölgesindeki ayrılıkçı hareketler olarak bilinen güvenlik konularından oluşmaktadır. Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde algılanan güvenlik tehdidi, değerli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olunması ve Çin'in Rusya, Kazakistan, Moğolistan, Kırgızistan, Tacikistan, Hindistan,

Afganistan, Pakistan ve birkaç ülkeyle sınırda komşu olması iç güvenlik sebebiyle çok önemlidir.

Tayvan meselesi Çin'in bir diğer önemli sorunudur. ABD'nin Tayvan'ı desteklemesi ve ABD için doğal bir üs niteliğinde olması Çin'in güvenliği için ciddi bir tehdit olgusu yaratmaktadır. Çin Tayvan'ı kendi topraklarına katarak bu tehdidi ortadan kaldırma hedefini açıkça belirtmiş; eğer ABD bu bölgede bir girişimde bulunursa, Çin'e karşı açılan savaş olarak sayılacağı açıklamasında bulunmuştur.

Rusya SSCB'nin dağılmasından sonra dış politikada durgun bir sürece girerek iç düzenini sağlamaya, siyasi ve ekonomik problemlerle mücadele etmeye çalışmıştır. Rusya Federasyonu "*yakın çevre doktrini*" ile Orta Asya bölgesini kontrol etmeye çalışmıştır. Bölgeyle ilgili diğer güçlerin önüne geçmek için Rusya aynı zamanda Çin ile ilişkilerini iyi yönde kurmaya çalışmıştır. Rusya dış politikasında ekonomik ve politik açıdan Batıyı örnek alarak, batı normları çerçevesinde ekonomiye yön vermiştir. Ancak Batı normları uygulanmaya başlanması ile birlikte Rusya ekonomisi kötüye gitmeye başlamış ve bu normların Rus ekonomik ve sosyal modeline uygunluğu sorgulanmaya başlanmıştır. Rusya ekonomisi 1990'lı yıllarda istikrarsız bir görünümde olmasına rağmen, 1999 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde gelişme sürecine girmiştir. Enerji sektörü Rus ekonomisinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Rusya ihracatının %65 enerji sektöründen oluşurken, dünya doğalgaz rezervlerinin %26,3'üne ve petrol rezervlerinin %6,6'sine sahiptir. Putin Rusya'nın Cumhurbaşkanı seçildikten sonra aktif politikalar izleyerek dış politikada öncelikli olarak Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) coğrafyasına yöneleceği yönündeki söylemleri ile dikkat çekmiştir.

1978 yılında Çin Komünist Partisi başkanı Deng Xiaoping'in iktidara gelmesi ile Çin ekonomik kalkınmasını ve dışa açılım politikalarını uygulamaya başlamıştır. 1979 yılında Çin'in piyasa ekonomisinde reform geçişleri olmasına rağmen, 1985 yılında uluslararası yatırımları ülkeye çekerek, ekonomisini yabancı sermaye yatırımlarına açmıştır. Çin için ekonomik gelişme birinci öncelik olmasına rağmen, uyguladığı ekonomik kalkınma modelleriyle çatışmadan ve savaştan uzak durarak güç kazanmak niyetinde olmuştur.

Enerji sektörü Rusya gibi Çin ekonomisi için de çok önemli bir konudur. Çin dünyadaki en büyük enerji ithalatçısı olan ülkedir. Orta Asya bölgesindeki enerji kaynakları Çin'in ekonomisi için büyük önem taşımaktadır. Çin büyük miktarda enerjiye ihtiyaç duyması sebebiyle Şangay İşbirliği Örgütü aracılığıyla bölge ülkeleriyle işbirliğini artırıp hem ihtiyaç duyduğu enerji bölgelerine yatırımlar yaparak ihtiyacı karşılayacak, hem de bölgede süper güç olduğunu göstererek bölgede etkin olmak isteyen diğer güçlerin önünü kesmeye çalışacaktır.

ABD'nin yürüttüğü faaliyetlerden rahatsız olan ve bu faaliyetlere karşı ortak irade anlayışı içerisinde olan Rusya ve Çin, Şangay İşbirliği Örgütü çatısı altında birleşerek, ortak politikalar yürütmeye başlamışlardır. Bu örgütün kurulmasında üyelerin sınır sorunları veya ekonomik gelişmeleri göz önünde bulundurulmakla birlikte, aynı zamanda ABD'nin Orta Asya'daki yürüttüğü faaliyetlerine tepki olarak karar alınması büyük rol oynamaktadır. Orta Asya'nın jeopolitik açıdan büyük enerji kaynaklarına sahip olması, dış politikada Rusya ve Çin'in sessiz kalmaması anlamına gelmektedir.

Brzezinski, *“Avrasya, yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Avrasya'ya hakim olan güç, dünyanın en ileri ve ekonomik olarak verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edebilir”* vurgulamasıyla Avrasya'nın haritada konumlandırılma şeklinin önemli olduğunu söylemiştir. Bu sebeple Avrasya bölgesine yönelik planlar yapan ABD, bu bölgeye sızmak için çeşitli yatırımlarda bulunmuştur. 25 Ağustos 1999 tarihinde Bışkek'te üyelerin katılımıyla yapılan toplantıda Rusya Federasyonu NATO'nun doğu yönüne bakarak doğrudan ilerlemesini, Hitler'in *“doğuya doğru yayılma”* hareketine benzeterek, ABD'nin tek kutuplu sistemi savunmasını artık samimi görmediklerini söylemişlerdir. Rusya'nın iç bölgelerinde yaşanan sorunlar ve NATO'nun 1999 yılında Yugoslavya'nın iç bölgesi konumundaki Kosova için askeri müdahalede bulunması Rusya ve Çin'i rahatsız etmiştir. Avrasya bölgesinde ABD'ye ilk olumlu cevap veren ülke olan Özbekistan, ABD'nin Orta Asya'da üsler kurmasına karşı ulusal egemenliğini garanti altına almaya çalışmıştır. 1995 yılının ekim ayına gelindiğinde Özbekistan başkanı İslam Kerimov'un ABD ile *Savunma ve İşbirliği Anlaşması* imzalamasıyla birlikte, ABD Afganistan'daki 19 Eylül 2001 operasyonlarında Özbekistan

tarafından hava sahasının ABD askeri kuvvetlerine izin verilmiş, buna ek olarak Kazakistan ve Türkmenistan'ın hava sahalarının 28 Nisan'da kullanılmasına onay verilmiştir.

Tek kutupluluğa karşı Rus Dışişleri Bakanı olarak 1996 yılında göreve gelen Yevgeni Primakov'un ismi ile anılan **Primakov Doktrini** çok önemli bir doktrindir. Bu doktrin artık dünya sisteminin *Çok kutuplu bir uluslararası modele* geçmesi gerektiğini önermekteydi.⁶⁸ Rusya 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Başkan George W. Bush'u ilk arayıp destek veren ülkelerden biri olarak, ABD'nin Orta Asya topraklarında yürüteceği faaliyetlerine ve Orta Asya'daki askeri üslerin ABD silahlı kuvvetlerine açılmasına izin vermiştir. 24 Eylül de ise Rusya ABD'ye yardım planı çerçevesinde desteğini sürdürmüştür. Bunun karşılığında ise ABD Çeçenistan bölgesinde yaşanan silahlı olaylar konusunda Rusya'ya destek vermiştir. Aynı şekilde Çin de ABD'nin Afganistan'a karşı yaptığı operasyonlara destek vermiştir. Bu şekilde Çin kendi toprakları içindeki Sincan'da yaşayan Uygur Türk halkına karşı giriştiği baskı ve politikalara karşı ABD'nin tepki vermesini engellemiştir.

2.6 Şangay İşbirliği Örgütü'nün İçeriği ve Önemi

Çok kutuplu dünya tartışmaları 2000 yılı sonrasında tek kutuplu küresel sistem algısının sona ermesi ile daha da artmıştır. Çok kutuplu dünya sistemine giden yolun Rusya Federasyonu ve Çin'in ekonomik kalkınarak gelişmesi ile büyük ilgisi vardır. Rusya'nın hızla gelişerek büyük oranda dünya sistemine katkı sağlaması enerji kaynaklarının itici gücü ile hızla toparlanmasına, Çin'in ekonomik potansiyeli ise sürekli artan üretim gücüne bağlıdır.

Gerçekleşen zirvelerde ABD'nin füze kalkanı sistemi kurma girişimi ve NATO'nun doğuya doğru açılmasından rahatsızlık duyulması dillendirilmiştir. ŞİÖ'nün NATO'ya alternatif bir pozisyonda olduğunu göstermek amacıyla çok kutupluluk vurgusu yapılarak Şangay İşbirliği Örgütü adres gösterilmiştir. Bunun

⁶⁸ Yevgeni Primakov, *Rusyasız Dünya*, Çev: Aijan Esenkanova, *Timaş Yayınları*, İstanbul, 2010, ss. 19-20.

neticesinde birçok uzmanlar Şangay İşbirliği Örgütü'nün NATO'ya karşı bir ittifaka dönüştüğü hakkında tartışmalara başlamışlardır.

Şangay İşbirliği Örgütü askeri ilişkilerin yanında, ekonomik, kültür, ticaret ve bölge güvenliği alanlarındaki işbirliğini de artırmayı hedeflemektedir. Özellikle bölge güvenliği konusunda üyeler birbirleri ile düzenli olarak görüş alışverişinde bulunmaktadır. Rus analist Dmitry Trofimov örgütün varlığını istikrarlı bir şekilde sürdürebilmesini iki büyük gücü olan Rusya ve Çin'in diğer üyelerle arasındaki ilişkilere bağlamaktadır. Şangay İşbirliği Örgütü üyelerinin ABD ve küresel güç unsurları olan NATO'nun Orta Asya bölgesindeki etkisini azaltması örgütün en önemli hedefleri arasındadır.

Örgütteki üyelerin nüfusları, sınırları ve ekonomik büyüklükleri açısından güçleri Orta Asya bölgesinin neredeyse tamamını temsil edici statüdedir. O yüzden Şangay İşbirliği Örgütü bölge açısından hem stratejik hem de ekonomik bir eksen konumundadır. Bu bölgede büyük enerji kaynaklarına sahip olunması, enerji nakil işleminde ise geniş çaplı boru hatlarına sahip olunması ve bölgenin Ortadoğu'ya alternatif olarak görülmesi Orta Asya bölgesini jeo-stratejik açıdan daha da etkili kılmaktadır.

Örgütteki üyelerin neredeyse tamamının stratejik nükleer silaha sahip olması ve dünyanın en büyük ordularına sahip olması örgütün askeri yönden ne derece kuvvetli olduğunun bir göstergesi olarak verilebilir. Daha önce de değinildiği gibi Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasındaki sebepler arasında genellikle terörizm ve dış tehdit tehlikesinde olan bölge düzeni ve istikrarını korumak, bunun yanı sıra aşırı dincilik ve ayrılıkçılığa karşı mücadele ittifakında bulunmak gibi nedenler gösterilebilir. Ulusal ayrılıkçılık konusu özellikle Rusya ve Çin'i tehdit eden bir konu olmasına rağmen, dini radikallik ve terör konusu tüm üye devletleri ilgilendiren ortak bir sorun olarak görülmektedir.

2.7. Şangay İşbirliği Örgütü'nün Faaliyetleri

Avrasya hinterlandında Şangay İşbirliği Örgütü güçlü bir yapıyla emin adımlarla ilerlemeye devam etmektedir. Kazakistan, Rusya, Çin, Tacikistan ve

Kırgızistan sınır ihtilaflarını çözme gayesiyle bir araya gelerek, Özbekistan'ı da aralarına almışlar ve ortak çıkarları çerçevesinde ilerleyerek güvenlikten ekonomiye kadar meseleleri ortak platformda bir araya gelerek çözmeye başarmışlardır.

Özellikle NATO'nun Doğu'ya doğru genişlemeye devam etmesi ile örgütün önemi artma eğilimine girmiştir. Bölgedeki jeopolitik hareket alanlarının Orta Asya devletleri tarafından genişletme çabası içine girilmesi, BM Güvenlik Konseyi üyesi olan ve onların müttefiki olan bölgesel güçlerin Çin ve Rusya ile işbirliklerini sürdürmek mecburiyetinde olmaları anlamına gelmektedir.

Örgütün yürüttüğü başlıca faaliyetlere bakacak olursak, sırasıyla askeri tatbikatlar, kalkınma bankası, ortak para birimi girişimi, Bağımsız Devletler Topluluğu ile işbirliği ve kültürel etkinlikleri verebiliriz. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Çin Cumhurbaşkanı Hu Jintao ile Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan liderlerinin katılımı ile 2007'de "*Bariş Misyonu 2007*" adlı ortak askeri tatbikat gerçekleştirilmişti. Bu tatbikata çoğu Rusya ve Çin'den olmak üzere toplamda altı bin asker katılmıştır. ŞİÖ üyeleri tarafından gerçekleştirilen bu tatbikatta zırhlı araçlar ve savaş uçakları ile enerji kaynakları korunmuştur. Bu tatbikatın asıl amacı, Rusya yetkilileri tarafından ŞİÖ'nün ABD'ye karşı olmadığını gösterilmiştir.

Şangay İşbirliği Örgütü üyeleri ortak bir karar alarak bir kalkınma bankası kurmayı düşündüklerini dile getirmişlerdir. Çin 8 milyar dolarlık yatırım yaparak Kalkınma Bankası'nın kurulması için hazır olduğunu açıklamıştır. Kalkınma Bankası'nın kurulmasında toplam 10 milyar dolarlık fonun 8 milyar doları Çin tarafından sağlanmış; geri kalan 2 milyar dolarlık yatırım ise örgütün diğer üyeleri tarafından sağlanmıştır.⁶⁹

Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de Kasım 2010'da başkanlar tarafından gerçekleştirilen zirvede Çin Başbakanı Wen Jiabao örgüt içindeki üyeler arasında mali veya askeri işbirliğinin gelecekte daha da geliştirilmesini ve projelerin hayata geçirilmesi için bir banka kurulmasını teklif etmiştir. Bu bankanın kurulması ile

⁶⁹ "*Şanghay İşbirliği Örgütü Kalkınma Bankası kurulacak*", <https://www.timeturk.com/tr/2010/12/08/sanghay-isbirligi-orgutu-kalkinma-bankasi-kurulacak.html>, (Erişim: 12.04.2016).

örgütteki üyeler arasındaki ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak gelişmesi sağlanacaktır.

ABD dolarından son derece zarar gördüklerini belirten örgüt üyeleri ortak para birimi arayışı içindedirler. Bu sorunu gidermek için ise ilk başta 1999 yılında Avrupa Birliği gerçekleştirdiği Avro para birliğini benimseyerek, kendi aralarında gerçekleştirecekleri dış ticarete kullanacaklardır. Bunun sonucunda doların baskısından ve onun değer kazanması ya da kaybetmesinden kaynaklanan zararlardan korunacaklarını düşünmektedirler. Bunun yanı sıra bu sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla örgütün ortak para birimi olarak *Ruble*yi kullanması dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dimitri Medvedev tarafından önerilmiştir. Eğer örgütün ortak para birimi kullanma projesi gerçekleşirse, ABD dolarının Asya kıtasındaki egemenliği büyük bir çöküntüye uğrayarak dünyadaki etkisini yavaş yavaş kaybedeceği düşünülebilir.

Şangay İşbirliği Örgütü ile Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü ile işbirliği içerisine girerek bir anlaşma imzalamışlardır. Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü Bağımsız Devletler Topluluğuna üye ülkeler tarafından oluşturulmuştur. Bu anlaşma Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de Şangay İşbirliği Örgütü Genel Sekreteri Bolat Nurgaliyev ve Ortak Güvenlik Anlaşması Örgütü Genel Sekreteri Nikolay Bordyuja tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşmayı yaparak NATO ile rekabet etmediklerini vurgulayan Bordyuja, ayrıca *"NATO'yu güvenlik konularında çalışan uluslararası bir kurum olarak gördüklerini, hatta ittifak ile uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele konusunda ortak hareket etme önerisinde bulunduklarını"* eklemiştir. NATO ile işbirliğinin artması uluslararası suç ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele etme olasılığını arttıracaktır.

Şangay İşbirliği Örgütünün faaliyetlerine kültürel işbirliğini de ekleyebiliriz. İlk defa kültürel işbirliği üzerine bir etkinlik Pekin'de 12 Nisan 2002 tarihinde Örgüt Kültür Bakanları tarafından düzenlenmiş ve kültürel işbirliği konusunda ortak bildiri imzalanmıştır. Astana'da 2005 yılında gerçekleşen zirvede bir sanat festivali ve bir de sergi düzenlenmiştir. Daha sonra Kazakistan 2008 yılında halk dansları festivali düzenlenmesini önermiştir. Örgüt tarafından gerçekleşen son kültürel etkinlik faaliyetine 19 Mart 2011 tarihinde düzenlenen futbol turnuvasını da ekleyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÖRGÜTÜN KURUMSAL YAPISI ve ZİRVELERİ

3.1 Şangay İşbirliği Örgütü'nün Organları

Şangay İşbirliği Örgütü'nün iki organı mevcuttur. Bunlardan ilki Özbekistan'da Taşkent'te bulunan *Terörizme Karşı Bölgesel Yapı* ve ikincisi ise Çin Halk Cumhuriyeti'nin başkenti Pekin'de bulunan *Sekreterlik* organlarıdır. Haziran 2017 yılı itibariyle Hindistan ve Pakistan'ın örgüte resmen tam üye olmasıyla birlikte, üye sayısı 8'e çıkmıştır. Ayrıca örgütün gözlemci devlet olarak 4, diyalog ülkesi olarak 6 ülke ile işbirliği vardır.

Örgütteki tam üyeler; Özbekistan, Tacikistan, Çin, Kırgızistan, Pakistan, Kazakistan, Hindistan ve Rusya'dır. Diyalog ülkeleri ise Azerbaycan, Sri Lanka, Türkiye, Nepal, Kamboçya ve Ermenistan'dır. Moğolistan, İran, Beyaz Rusya ve Afganistan ise gözlemci devletlerdir. Örgütün kurumsal yapısını ele aldığımızda Hükümet Başkanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi, Milli Koordinatörler Konseyi, ŞİÖ Genel Sekreterliği, Bölgesel Anti-Terör Merkezi Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, bakanlık veya kurum başkanlar, daimi temsilciler, iş konseyi, özel çalışma grupları, Interbank Konsorsiyumu ve ŞİÖ Forumu yer almaktadır. Örgütün sekreteryası Çin'in Pekin kentinde bulunmakta olup, Genel Sekreterliği görevine önce 2001 yılında Rusya'dan Dmitry Federovich Mezentsev, daha sonra 1 Ocak 2016 tarihinde Raşit Alimov getirilmiştir.⁷⁰ Bölgesel Terörle Mücadele Birimi (RATS) İcra Direktörlüğüne ise Yevgeniy Sisoyev getirilmiştir. 1 Ocak 2019 tarihinde ŞİÖ Genel Sekreterliği görevine eski Özbekistan Dışişleri Bakanı Vladimir Narov getirilmiştir.

Devlet Başkanları Konseyi

ŞİÖ'nün 2003 yılında gerçekleşen Moskova Zirvesinde belirlenen temel organları 2004 yılından itibaren çalışmalarına başlamıştır. Devlet Başkanları Konseyi, örgütün en yüksek organı olması itibariyle örgütteki üyelerin temel

⁷⁰ Hepaktan, Erdem, “*ŞİÖ İle Gerçekleştirilen Dış Ticaretin Analizi*,” MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:15, Sayı:4, 2017, ss. 27-29.

aktivitelerini belirleme ve yönlendirme, hedeflerini tanımlama gibi amaçlar doğrultusunda hareket etmektedir. Bu organ örgütün uluslararası sorunlar karşısında nasıl tavır takınacağına, diğer ülkelerle ve uluslararası örgütlerle hangi alanlarda işbirliğine gideceğine karar verir. Devlet Başkanları Konseyi her yıl düzenli olarak Rus alfabetik sırasına göre Haziran ayında sıralı bir biçimde üye ülkelerde toplanmaktadır. Bu nedenle Konseyin toplandığı her sene ülke başkanı bir seneliğine *ŞİÖ Devlet Başkanları Konseyi Başkanı* olmaktadır.

Hükümet Başkanları Konseyi

İkinci derecede önemli olan ve Devlet Başkanları Konseyi'nden sonra yer alan bu organ her sene bir defa toplanmaktadır. En önemli görevi ŞİÖ bütçesinin onaylanmasıdır. Buna ek olarak bu organ örgütün faaliyet alanları dahilinde olan ekonomik antlaşmaları belirlemektedir. Tıpkı Devlet Başkanları Konseyi'nin Başkanı gibi Hükümet Başkanları Konseyi'nin Başkanı da rotasyon usulüne göre bir yıllığına seçilmektedir. Buna karşı Hükümet Başkanları Konseyi ile Devlet Başkanları Konseyi görevleri farklı rotasyonlarda uygulanmakta ve böylece her iki konsey başkanının aynı ülkeden seçilmiş olması önlenmiş olmaktadır.

Dışişleri Bakanları Konseyi

Dışişleri Bakanları Konseyi, Devlet Başkanları Konseyi'nden bir ay önce toplanmaktadır. Uluslararası sistemde yaşanan sorunlara yönelik çözüm önerileri oluşturmak, Devlet Başkanları Konseyi'nin toplanması öncesinde gerekli hazırlıkları yerine getirmek ve örgütün “*ortak problem*” olarak algıladığı sorunlara çözüm bulmak görevleri arasındadır. Bir ay önceden toplanma sebebi ise Devlet Başkanları Konseyi'nde görüşülecek konuları belirlemektir.

Bakanlar Konferansı

Bu organ üyelerin ilgili bakanlıklarınca belirlenen konuları ele alan, bahsi geçen yukardaki organlara gerektiğinde uzman görüşleri ileten ve hazırlanan

raporların tartışıldığı bir organdır. Sonradan Bakanlar Konferansı'nın kendine ait bir örgütlenme yapısına kavuşması ile birlikte bu organda Ekonomi, Savunma, Kültür ve Taşımacılık Bakanlıkları dairelerinin kurulması amaçlanmaktadır.

Ulusal Koordinatörler Konseyi

Yılda en az üç kere toplanan bu organ, örgütün koordinatörü ve rutin faaliyetlerinin yönetici organıdır. Devlet Başkanları Konseyi Başkanı'nın tabi olduğu ülke tarafından atanan Ulusal Koordinatör tarafından yönetilmektedir.

Sekretarya

Örgütün organizasyon, teknik ve bilgi servisi faaliyetlerini yürüten ve sürekli çalışan yürütme organıdır. 2004 yılı Ocak ayından itibaren ŞİÖ Sekretaryası Pekin'de bulunmaktadır. Bu organın temel görevleri ŞİÖ faaliyetlerinin örgütsel ve teknik altyapısını, örgütün yıllık bütçesini hazırlamak ve ŞİÖ dokümanlarının kodifikasyonunu belirlemektir. ŞİÖ Sekreteri *Devlet Başkanları Konseyi* tarafından üç yıllığına atanmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi Rus alfabetik sırasına göre ülkelerin rotasyon usulüne bakılarak ve bir daha tayin edilmemek kaydıyla Genel Sekreter atanmaktadır.⁷¹ 2003 tarihi itibarıyla örgütün Genel Sekreterliği görevine Çin'den Zhang Deguang olarak atanmıştır.

Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi (RCTS)

Merkezi Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te yer alan ve daimi organ niteliğindeki anti-terör şubesi, örgütün en önemli organlarından biridir. İlk etapta merkezin Bişkek'te olmasında uzlaşmış iken Mayıs 2003'te düzenlenen Moskova Zirvesinde Terörle Mücadele Merkezi'nin Taşkent'te olması ve Sekretaryanın ise Pekin'de bulunmasına karar verilmiştir. Bu organ 2004 yılı Ocak ayından itibaren faaliyete geçmiştir ve temel görevi ülkelerarası terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık faaliyetlerine karşı ortak hareketi koordine etmek ve yürütmektir. Bölgesel Anti-Terörizm Merkezi⁷² üye ülkelerin terörle mücadele konusunda tecrübe ve yöntemlerini bir

⁷¹ *ŞİÖ Sekretaryası hakkında genel bilgi*, <http://rus.sectsko.org/secretariat/>, (Erişim: 09.12.2018).

⁷² Haşgüler, Mehmet ve Uludağ, Mehmet, *Devletlerarası ve Hükümet-Dışı Uluslararası Örgütler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 157.

araya getirerek bölgedeki mevcut problemlerin çözümüne katkıda bulunmayı vaat etmektedir. Bu organın Yürütme Komitesi ve bir Konseyi vardır. Konsey, karar alma merkezi ve ana organ konumundadır. Yürütme Komitesi ise, rutin faaliyetlerini yerine getirmekte ve merkezi temsil etmektedir. Üye devletler Orta Asya başta olmak üzere Asya bölgesindeki terör eylemlerine karşı ortak müdahale kabiliyeti kazanırken, diğer taraftan bölgeye “*terörle mücadele*” adı altında müdahale etmek isteyen bölge dışı güçlerin etkisini azaltma imkanına da kavuşabilecektir.⁷³

3.2 Şangay Beşlisi Zirveleri

Şangay Zirvesi – 26 Nisan 1996

Rusya ve Çin’in öncülüğünde Orta Asya’da ortaya çıkan güvenlik sorunlarını çözmek amacıyla Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası 26 Nisan 1996 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Kırgızistan Çin’in Şangay kentinde bir araya gelerek “*Şangay Beşlisi*” adı altında birleşmişlerdir. Bu gerçekleştirilen ilk zirvede “*Sınır Bölgesinde Askeri Güveni Artırıcı Önlemler Antlaşması*” imzalanarak üyeler askerlerini sınır bölgesinden 100 km içeriye doğru çekmek üzerinde uzlaşmaya varmışlardır.⁷⁴

Moskova Zirvesi – 24 Nisan 1997

Moskova’da gerçekleştirilen bu zirvede sınır bölgelerinde bulunan askeri kuvvetlerin azaltılması, sınır bölgelerinin güvenliği konusu ve askeri konularda bilgi alışverişinde bulunulması gibi konular üzerinde durulmuştur. 24 Nisan 1997’de gerçekleşen bu zirvede üyeler *Sınır Bölgelerinde Askeri Kuvvetlerini Karşılıklı Azaltmaya İlişkin Antlaşmayı* imzalamışlardır. Bu anlaşmanın amacı sınır kuvvetlerinin mevcudunu sadece devletlerin kendilerini savunabilecek kapasiteyle sınırlandırmak olarak belirtilmiştir. Antlaşmada öngörülen askeri kuvvetlerin azaltılması hususunda istenilen düzeye en geç 2020 yılında ulaşılmasına karar verilmiştir.⁷⁵ Yapılan anlaşma ile birlikte gerçekleştirilecek askeri faaliyetlerin ve

⁷³ **RATS**, <http://www.ecrats.org/en/about/management/5189>, (Erişim: 10.01.2019).

⁷⁴ Erdem, Eren, “*Şanghay İşbirliği Örgütü Ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi*”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/318238>, (Erişim: 10.07.2018).

⁷⁵ Muammer, Öztürk, “*Şangay İşbirliği Teşkilatı’nın Uluslararası İlişkiler Tasarımı*”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/422113>, (Erişim: 10.07.2018).

tatbikatların önceden bildirilmesi ile yanlış algılamamanın önüne geçilmesi ve sınırlardaki askeri birliklerin sınırlandırılması ile ilgili hususlar açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır.

Almatı Zirvesi – 03 Temmuz 1998

Örgütün üçüncü Devlet Başkanları Zirvesi Almatı’da 1998 tarihinde yapılmış ve sınır güvenliği konseptinin dışında içişlerine karışmama, etnik ayrımcılık, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı, sınır problemlerini barışçıl yollarla çözme, terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığına karşı birlikte mücadele, ekonomik işbirliği ele alınmıştır. Çin ve Rusya arasında olan Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan ülkelerinin toprak bütünlüğü ve egemenliklerine saygı duyulacağı kayda geçirilmiştir. Bunun sonucunda da bu ülkelere güvenlik konusunda güvence verilmek istenmiştir.⁷⁶

Bişkek Zirvesi – 25 Ağustos 1999

25 Ağustos 1999 tarihinde Kırgızistan’ın Bişkek kentinde Şangay Beşlisi dördüncü Devlet Başkanları Zirvesi Boris Yeltsin ve Jiang Zemin’in katılımıyla gerçekleşmiştir. Zirvede Amerikan karşıtı politikaların vurgulanması, NATO’nun Yugoslavya’yı bombalaması, Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov’a yapılan suikast girişimi, Rusya’da gerçekleşen patlamalar ile Tacikistan ve Özbekistan başta olmak üzere bölgede gerçekleşen dini hareketlenmeler ele alınmıştır. Bu zirvede Üye Devlet Başkanlarının yanı sıra Dışişleri ve Savunma Bakanları ile Ulusal Güvenlik Kuruluşları Başkanları da katılmışlardır.

Gerçekleştirilen bu zirvede narkotik ticareti, uluslararası terörizm, kaçakçılık konuları, bölgesel aşırılıklar, illegal silah ticareti de gündemde yer almıştır. Zirvede terörizm ve uyuşturucu trafiğine karşı nasıl mücadele edileceği konusunda bir bildirge hazırlanarak, bir *Anti-Terör Merkezi* kurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca bu deklarasyonda Afganistan’daki gelişmelerin bölgedeki istikrarı bozacağı ve aşırı

⁷⁶ Necati, Demircan, “*Şangay İşbirliği Örgütü Genişleme Politikaları*”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/422113>, (Erişim: 10.07.2018).

dini eğilimlerin bölge ülkelerine sıçrama tehlikesinden kaynaklanan rahatsızlığın giderilmesi gerektiğine dair önermeler olmuştur.⁷⁷

Duşanbe Zirvesi – 05 Temmuz 2000

Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen örgütün Beşinci Devlet Başkanları Zirvesi 5 Temmuz 2000'de yapılmış ve örgütün adı *Şangay İşbirliği Örgütü* olarak değiştirilmiştir. Bu zirvede ülkeler arası ticaretin geliştirilmesi, ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi, ulaşım, iletişim ve güvenlik alanlarındaki işbirliğinin derinleştirilmesi üzerinde durulmuştur. Buna ek olarak örgüte yeni üyeler alınmasına bu zirvede karar verilmiştir. En çok üzerinde durulan konu ise ABD'nin yürütmekte olduğu *Ulusal Füze Savunma Sistemi'ne karşı* tutum geliştirilmesi, radikal dini faaliyetlere, bölgede etnik bölücülere ve diğer suç unsurlarına yönelik tavır alınması olmuştur.⁷⁸ Özbekistan'ın Şangay Beşlisi zirvelerine gözlemci sıfatıyla katılmaya başlaması ile birlikte bölgesel ve uluslararası sorunlarla ilgilenen ve üye olan devletlerle yakın temaslar kurmak isteyen bütün ülkelere Şangay Beşlisi'nin kapıları açılmıştır.

3.3 Şangay İşbirliği Örgütü Zirveleri

Şangay Liderler Zirvesi – 14–15 Haziran 2001

14–15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da örgütün Birinci Liderler Zirvesi gerçekleşmiştir. Bu zirvede Rusya, Çin, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Kazakistan yer almıştır. Ülke başkanları *Terörizm, Ayrılıkçılık ve Aşırıcılığa Karşı Şangay Konvansiyonu* adlı anlaşmayı, *Şangay İşbirliği Örgütü'nü kuran Deklarasyonu* ve *Özbekistan'ın Şangay İşbirliği Örgütü Mekanizmasına Dahil Olması* adlı antlaşmayı imzalamışlardır.

⁷⁷ Hasret, Çomak, “2010’lu Yıllarda ŞİÖ’nün Geleceği ve Türkiye”, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-290-2014063039sosbilkongre22.pdf>, (Erişim: 10.07.2018).

⁷⁸ Halil, Akman, “ŞİÖ Rusya- Çin ilişkileri”, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi37_pdf/2tarih_uluslarasiiliskiler_cografya/AKMAN_Halil.pdf, (Erişim: 10.07.2018)

21 maddeden oluşan bu Konvansiyonun birinci maddesi terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık kavramlarının izahına ayrılmıştır. İkinci madde ise konvansiyona taraf devletlerin, tanımları yapılan üç unsur karşısında işbirliği yapmaları gerektiğine vurgu yapmaktadır.⁷⁹ Diğer maddeler ise konvansiyonun yürürlüğe giriş süreci, tarafların yükümlülükleri ve konvansiyonun amacı gibi konuları açıklamıştır.

St. Petersburg Liderler Zirvesi – 07 Haziran 2002

2002 Haziran ayında örgüt liderleri Rusya'nın St. Petersburg şehrinde bir araya gelerek örgütün amaç, prensip, yapı ve işleyişini belirleyen “*Şangay İşbirliği Örgütü Beyannamesi*’ni” imzaladılar. Beyannamede örgütün amaçları; üye ülkeler arasındaki dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı güvenin kuvvetlendirilmesi hakkında görüşler bildirilmiştir. Ayrıca buna ek olarak Başkanlar eğitim, enerji, ulaşım, çevre, ekonomik-ticari, bilim-teknik, kültür ve diğer alanlarda etkin işbirliğinin geliştirilmesi; bölgesel barış ve istikrarın sürdürülmesi için ortak hareket edilmesi, terörizm, köktendincilik ve bölücülüğün ortak düşman olarak kabul edilmesi üzerine anlaşmışlardır.

Zirvenin en önemli özelliği, örgütün BM tarafından tescil edilmesi yönündeki kararın alınması olmuştur. Böylece örgütün Orta Asya bölgesinde uluslararası statüye kavuşturulması amaçlanmıştır. Bir diğer önemli gelişme ise örgütün bütçesinin oluşturulmasına karar verilmesi yönündeki girişimdir. Ayrıca bunun yanında St. Petersburg Zirvesinde Irak sorununun BM kararları çerçevesinde çözülmesinin karara bağlanmasının yanı sıra Ortadoğu sorunları da ele alınmıştır.⁸⁰

Örgütün uluslararası konulardaki tutumuna baktığımızda ise örgütün kurumsallaşması sürecinin işletilmesi; çok kutupluluk ve uluslararası ilişkilerin demokratikleşmesi; dış politika konularında ise BM dahil tüm uluslararası örgütlerle ortak çalışılması olduğunu görebiliriz. Buna ek olarak nükleer silahların yayılmasının önüne geçilmesi, BM ve BM Güvenlik Konseyinin rolünün artırılmasının yanı sıra

⁷⁹ *Şangay İşbirliği Örgütü Kuruluş Beyanı*,

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_on_the_establishment_of_the_SCO.pdf, 2001, (Erişim: 2.01.2019).

⁸⁰ *ŞİÖ St. Petersburg Zirvesi*,

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO.pdf, 2002, (Erişim: 2.01.2019).

Orta Asya bölgesinin nükleer silahtan arındırılmış bir bölge olması gibi konuları ekleyebiliriz. Deklarasyonda örgütün hiçbir ülke ya da bölgeyi hedef almadığı, uluslararası hukuk normları ve BM Şartının ilkeleri ve hedefleri doğrultusunda diğer ülkeler ve birlikler ile işbirliğine açık olduğu vurgulanmıştır.

Moskova Zirvesi – 28–29 Mayıs 2003

Liderler bu zirvede örgüt bütçesinin yapısını ve yönetimini, Hükümet Liderleri Konseyi'nin Yapısını, Üyeler Konseyi'nin Yapısını, Üyeler Ulusal Koordinatörleri Konseyinin Yapısını, Dışişleri Bakanları Konseyi'nin Yapısını, Üyeler Bakanlar Konferansını ve Sekretaryasını düzenleyen antlaşmaları imzalamışlardır.

Moskova Deklarasyonu'nda uluslararası sorunların BM Güvenlik Konseyi tarafından çözülmesinin gerekliliği vurgulanarak, küresel güvenlik politikaları ile ilgili sorunlara etkili çözüm bulunması için *BMGK'de* acilen reform yapılması gerektiği üzerine anlaşmalar imzalanmıştır.⁸¹ Son olarak örgüt Sekretaryasını ve Bölgesel Anti-Terör Merkezi Komitesini en geç Ocak 2004 tarihine kadar kurması gerektiği ve bir sonra gerçekleşecek olan zirvenin Taşkent şehrinde yapılmasına karar verilmiştir.

Taşkent Zirvesi – 08–18 Haziran 2004

ŞİÖ Liderleri Dördüncü Zirvesi 08–18 Haziran 2004 tarihleri arasında Özbekistan'ın başkenti olan Taşkent'te gerçekleştirildi. Bu zirvede Moğolistan'ın “gözlemci üye” sıfatıyla örgüte katılma talebi onaylanmıştır. Buna ek olarak “Gözlemci Statüsüne İlişkin Yönetmelik” de kabul edilmiştir. Zirvede Çin üyelere kredi imkanı sunma kararı almıştır. Ayrıca zirve sonunda Taşkent Deklarasyonu imzalanarak *ŞİÖ Kalkınma Fonu* ve *ŞİÖ İş Kurulu* gibi oluşumların hayata geçirilmesi fikirleri benimsenmiştir. Bu deklarasyonda örgütün etkinleştirilmesi, başbakanlar ve dışişleri bakanlıkları düzeyinde organlar oluşturulması, örgütün

⁸¹ *ŞİÖ Moskova Zirvesi,*

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20(1).pdf, 2003, (Erişim: 2.01.2019).

kurumsallaştırılması ve düzenli istişarelerin kurulması kararları yer almıştır.⁸² Bunun yanı sıra terörle mücadelede işbirliğini güçlendirmek amacıyla, Taşkent Terörle Mücadele Merkezinde 50 güvenlik uzmanının daimi çalışmalar yürütmesi de kabul edilmiştir.

Astana Zirvesi – 05 Temmuz 2005

2005 yılında Astana Zirvesi gerçekleştirilmiş olup, zirvede İran, Hindistan ve Pakistan gözlemci ülke statüsüyle üye olmuşlardır. Zirveye Moğolistan Cumhurbaşkanı Nambaryn Enhbayar, İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Arif, Pakistan Başbakanı Shavkat Aziz ve Hindistan Dışişleri Bakanı Natvar Singh de katılmışlardır. Bu gelişmeler aynı zamanda örgütü bölgesel ölçekte ekonomik ve güvenlik işbirliği örgütüne dönüştürmüştür. Ayrıca zirvede Orta Asya devletlerindeki üslerin ABD'ye kapatılması için tarih belirleme çağrısında bulunulmuştur. Özbekistan'daki Hanabad ve Kırgızistan'daki Manas üsleri ABD için en önemli üslerdi. Bu çağrılar üzerine üsler 2005 ve 2009 yıllarında kapatılmıştır. Astana Zirvesi⁸³ “*renkli devrimlerin*”⁸⁴ yaşandığı bir dönemde düzenlenmesi bakımından oldukça önemlidir. Bu zirvede özellikle *Bölgesel Anti-Terör Merkezi'nin* etkin bir biçimde kullanılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Şangay Zirvesi – 15 Haziran 2006

ŞİÖ Liderleri Altıncı Zirvesi 15 Haziran 2006'da Şangay'da gerçekleşmiştir. Zirvenin en önemli özelliği İran'ın gözlemci statüsünde olmasına karşın, bu zirveye *Lider Düzeyinde* katılmış olmasıdır. Bu gelişme örgütün yedinci üyesinin İran olabileceği senaryolarını güçlendirmiştir. Bunun yanında örgüt bölgesel istikrar için,

⁸² **ŞİÖ Taşkent Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Tashkent_Declaration_by_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2004, (Erişim: 2.01.2019).

⁸³ **ŞİÖ Astana Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20(2).pdf, 2005, (Erişim: 2.01.2019).

⁸⁴ “*Renkli devrimler*” 22 Kasım 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen “Gül Devrimi/Kadife Devrim” ile başlayıp SSCB hinterlandında yaşanan bir takım halk hareketlerini temsilen kullanılan bir ifadedir. Gürcistan'daki Gül devriminden sonra Ukrayna'da Turuncu Devrim, Kırgızistan'da Lale Devrimi yapılmış ve Özbekistan'da yapılmak istenen Menekşe Devrimi başarısız olmuştur. Bu devrimler, Batı ülkelerince “demokratikleşme hareketleri” olarak tanımlanırken, RF başta olmak üzere Asya ve Latin Amerika ülkelerinde ise “yeni bir müdahale aracı” olarak Batılı ülkelerce kışkırtılan ve finanse edilen “isyanlar” olarak adlandırılmıştır.

Tahran'ın önemine vurgu yaparak örgütün rolünü artırma hedefine değinmiştir. Hindistan, Pakistan ve İran'ın örgüte sıcak baktıkları, Türkmenistan ve Moğolistan'ın bu örgütte yer almanın ekonomik yönüyle ilgilendikleri bilinmektedir.⁸⁵

Bişkek Zirvesi – 16 Ağustos 2007

Bu zirvede küreselleşme ile artan güvenlik bunalımı ve yeni tehdit kaynakları ele alınırken, çözümün etkin bir küresel güvenlik platformu olan BM ile sağlanabileceğinde fikir birliğine varılmıştır. Dünya ekonomisini istikrara kavuşturma çabaları, ekonomik ve sosyal gelişmişlik düzeyi, yoksulluğun azaltılması, devletlerin doğal ve teknolojik afetlere karşı korunması tartışılması örgüt üye ülkelerinin yeni ilgi alanlarıdır. Örgüt üyeleri olan devletler arasında *Uzun Dönemli İyi Kardeşlik ve İşbirliği Kurulması* Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁶

Duşanbe Zirvesi – 28 Ağustos 2008

Duşanbe Deklarasyonu'nda uluslararası sistemde sorunların kuvvet kullanılarak çözülmesinin artık imkansız olduğu vurgulanarak, bu bağlamda BM şartının küresel sorun çözme yollarında iyi bir kılavuz olduğu nitelendirilmiştir. Afganistan'daki gelişmelerin yanı sıra Rusya-Gürcistan arasında gerçekleşen Güney Osetya sorunu ele alınmıştır. Zirvede üyeler Rusya'dan yana olduklarını belirtmişlerdir. Gürcistan'a yönelik ise, herhangi bir yaptırım içeren karar alınmamıştır.⁸⁷

Ayrıca “*Diyalog Ortaklığı Statüsüne İlişkin Düzenlemeler*” de kabul edilmiştir. Zirvenin diğer bir önemi ise, insan haklarının korunmasına değinmiş olmasıdır. Örgütün bulunduğu coğrafyada insan haklarının korunması ve

⁸⁵ **ŞİÖ Şangay Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_on_the_Fifth_Anniversary_of_the_SCO.pdf, 2006, (Erişim: 2.01.2019).

⁸⁶ **ŞİÖ Bişkek Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20(3).pdf, 2007, (Erişim: 2.01.2019).

⁸⁷ **ŞİÖ Duşanbe Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Declaration_by_the_heads_of_the_member_states_of_the_SCO%20(4).pdf, 2008, (Erişim: 2.01.2019).

özgürlüklerin sağlanması konularında öncülük yapacağı ve gerekli altyapıyı sağlamak adına her türlü önlemi alacağı ifade edilmiştir.

Yekaterinburg Zirvesi – 16 Haziran 2009

Rusya Federasyonu'nun önemli endüstri şehirlerinden biri olan Yekaterinburg'da 15–16 Haziran 2009 yılında Şangay İşbirliği Örgütü Liderler Zirvesinin dokuzuncusu gerçekleşmiştir. Bu zirvede ağırlıklı olarak küresel ekonomik krizle mücadele ve önlemler görüşülmüştür. 2009 yılında Sri Lanka ve Beyaz Rusya “*diyalog ortağı*” olarak kabul edilmiş, böylelikle bu ülkelere toplantılara katılabilme hakkı tanınmıştır. Ancak diyalog ortaklarına zirvede karar alma ve imza atma gibi haklar tanınmamıştır.⁸⁸ Ayrıca Yekaterinburg Zirvesinde Bölge Barışını, Güvenliğini ve İstikrarını Tehlikeye Sokacak Olaylar Karşısında Sorumluluk Mekanizması, Terörle Mücadele Konvansiyonu, Politik Diplomatik Önlemlere İlişkin Yönetmelik, Üye Devletlerin Hükümetleri arasında Uluslararası İstihbarat Güvenliğini Temin Edecek Antlaşma imzalamışlardır.

Taşkent Zirvesi – 10–11 Haziran 2010

Şangay İşbirliği Örgütü Devlet Başkanları Konseyi'nin onuncu toplantısı Taşkent'te 10-11 Haziran 2010 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Mevcut bölgesel ve uluslararası konularda görüş alışverişinin sonuçlarına dayanarak, örgüt katılımcıları şu noktaları belirtmişlerdir:

- Dinamik olarak gelişmekte olan modern dünyada ciddi değişiklikler yaşanmaktadır. Çok kutupluluğa sahip olma koşullarında, devletlerin karşılıklı bağımlılığı artmakta ve uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişimi üzerinde önemli bir etkisi olan *küreselleşme* süreçleri ortaya çıkmaktadır.
- Örgütteki üyeler BM Şartının amaç ve ilkelerine uygun olması kaydıyla uluslararası hukukun üstünlüğüne eşit ve karşılıklı olarak yararlı bir işbirliğine dayanan adil bir siyasi ve ekonomik dünya düzeni inşa etmeye doğru

⁸⁸ **ŞİÖ Yekaterinburg Zirvesi**,
file:///C:/Users/ressag/Downloads/Yekaterinburg_Declaration_by_the_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2009, (Erişim: 2.01.2019).

ilerlemek için fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca bunun dışında dünyada meydana gelen değişiklikleri değerlendirmek üzere birleşen bir örgüt olarak görülmektedir.

- Örgüt uluslararası ve bölgesel kalkınmanın acil sorunlarının çözümünde abluka, ideolojik ve çatışmacı yaklaşımları dışlayan bir çizgiye bağlı kalmayı hedeflemektedir.

- Örgüt üyeleri BM'nin, uluslararası ilişkiler sisteminin merkezinde olduğunu doğrulamaktadır. Üyeler *BM ve Güvenlik Konseyi reformunda* işbirliği yapmaya devam etmek niyetinde olduklarını, proje geliştirmek için açık ve kapsamlı istişarelere devam edilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

- *BM Küresel Terörle Mücadele Stratejisi'nin* uygulanmasına, *BM Güvenlik Konseyi'nin* ilgili kararlarına ve *Terörizmle Mücadele Sözleşmesi'nin* hükümlerine ve aynı zamanda terörizm ve aşırıçılık ideolojisine karşı, medeniyetler arası ve kültürler arası diyalogun geliştirilmesine yoğunlaşacaklardır.

- Örgütün küresel ekonomik krizden çıkış ile ilgili ortak faaliyetlerin güçlendirilmesine ve olumsuz sonuçları azaltmaya odaklanması gerektiğini vurgulamaktadırlar. ŞİÖ, ticaret ve yatırım faaliyetleri için elverişli koşullar yaratmak, üye devletlerin ekonomik rekabet gücünü arttırmak, ulaşım ve iletişim altyapısını geliştirilmek için ortak bölgesel ve bölgeler arası projeler gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

- Nükleer enerjinin barışçıl kullanımı dahil olmak üzere, nükleer silahların yayılmasını önleme, bölgesel ve uluslararası güvenlik düzeyini yükseltmek amacıyla *Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması* hükümlerinin sıkı bir şekilde uygulanmasından yana olup, Orta Asya'da nükleer silahlardan arındırılmış bir bölgenin kurulmasının önemli bir unsur olduğunu düşünmektedirler. Bunun doğrultusunda Rusya ve ABD arasında 8 Nisan 2010 tarihinde, stratejik saldırı silahlarını daha da azaltmak ve sınırlamak için alınan önlemler konusunda Prag'da imzalanan anlaşmayı memnuniyetle karşıladılar.⁸⁹

⁸⁹ *ŞİÖ Taşkent Zirvesi*,

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Tashkent_Declaration_by_the_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2010, (Erişim: 2.01.2019).

Bunun yanı sıra örgüt karşılıklı saygı ve hoşgörüye dayalı olarak barış, ortak kalkınma ve hakkaniyete dayalı işbirliğine bağlı kalmaya devam edecek, uluslararası toplumla diyalogu ve işbirliğini genişletmek, bölgede ve dünyada güvenliği, istikrarı, refahı güçlendirmek için her türlü çabayı sarf edecektir.

Astana Zirvesi – 15 Haziran 2011

Örgüt üye başkanları tarafından 15 Haziran 2011 tarihinde Astana’da düzenlenen Devlet Başkanları Konseyi toplantısının bölgedeki iyi komşuluk, dostluk ve ortaklık ilişkilerini derinleştirmek için yaptıkları seçim, ortak kalkınma alanında gerçek ve önemli sonuçların elde edilmesinde dünya toplumu için değerli bir örnek haline gelmiştir.

Bu zirvede alınan kararlara baktığımızda sırasıyla teşkilat organları arasında işbirliği, terör ve uluslararası suçlara karşı işbirliği, uzun dönemli ekonomik işbirliği programları, kültürel işbirliği ve bölgesel anti terör yapılarının güçlendirilmesi üzerinedir.

Örgüt Asya-Pasifik bölgesinde barışın, istikrarın ve refahın sürdürülmesini, uluslararası hukukun norm ve ilkeleri, ülkelerin meşru çıkarlarını göz önünde bulundurarak açık, şeffaf ve adil bir güvenlik ve işbirliği mimarisi lehine desteklemektedir. Örgütün güvenlik alanındaki temel öncelikleri, terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık ile mücadele görevlerini sürdürmektir.⁹⁰

Üyeler, kültürel faaliyetlerindeki unsurların önemine dikkat çekerek ana amaçları olan, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliğinin karşılıklı olarak zenginleştirici ilişkilerini güçlendirmek istemektedir. Kültür, çevre koruma, bilim, teknoloji ve yenilikçilik, sağlık, turizm ve spor alanlarında işbirliğini güçlendirmek için organizasyonun takip faaliyetlerine büyük ilgi gösterilecektir. Örgüt ayrıca doğal ve insan kaynaklı afetlerin tehditlerine karşı mücadele alanında işbirliğini sürdürmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

⁹⁰ *ŞİÖ Astana Zirvesi,*

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Astana_Declaration_on_the_10th_Anniversary_of_the_SCO.pdf, 2011, (Erişim: 2.01.2019).

Bunun yanı sıra ŞİÖ üyesi ülkelerin başkanları, bu deklarasyonda Şangay İşbirliği Örgütünün bu alanda barışı, istikrarı ve refahı sağlamak için hedeflerini etkin bir şekilde yerine getireceğini beyan etmektedirler.

Pekin Zirvesi – 6-7 Haziran 2012

Üye ülkelerin Başkanları 21. yüzyılda, çok kutuplu bir dünya düzeninin ortaya çıkması, etkileşim için bölgesel tabanların güçlendirilmesi, küreselleşme ve devletlerin artan karşılıklı bağımlılığı ve bilgi teknolojisinin artan rolü ile birlikte, bütün uluslararası ilişkiler sisteminin karmaşık dönüşüm süreçlerinin önemli olduğunu belirtmişlerdir.

- Üye ülkeler uluslararası topluluğa, medeniyetlerin barışçıl bir arada yaşama ve karşılıklı diyalog anlayışı ve ortak sürdürülebilir kalkınma, ulusal ve kültürel geleneklere saygı, uluslararası normlara ve uluslararası hukuk ilkelerine dayanan devletlerarası ilişkilerin güçlendirilmesi çağrısında bulunmaktadır. Ayrıca üyeler birbirlerinin içişlerine müdahalede bulunmadan önce egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve toplumsal sistemin bağımsız olarak seçilmesi ve kalkınma yoluna karşı karşılıklı saygıya dayalı ilişkiler kurmaktadır.

- Sosyal ve ekonomik kalkınmanın ulusal öncelikleri tarafından yönlendirilen üye devletler, tecrübe ve iş ilişkilerinin değişimini yoğunlaştırmak için, modernleşme ve yenilikçi büyüme temelinde karşılıklı desteklerle, ekonomik potansiyellerini istikrarlı bir şekilde artırmayı amaçlamaktadır. Üyeler, ekonomik küreselleşme sürecinin, dünyanın tüm ülkelerinin çıkarları doğrultusunda dengeli, karşılıklı yarar sağlayan, adil, etkili ve ayrımcı olmayan ticari ilişkilerin kurulmasına katkıda bulunması gerektiğine ikna olmuşlardır.⁹¹ Üyeler küresel mali ve ekonomik krizin sonuçlarının üstesinden gelmek, dünya ekonomisinde sürdürülebilir büyüme sağlamak için uluslararası toplumun ortak çabalarına katkıda bulunmaya devam edeceklerini altını çizmektedirler.

⁹¹ *ŞİÖ Pekin Zirvesi,*

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Beijing_Declaration_By_the_Heads_of_Member_States_of_the_SCO_on_Building_a_Region_of_Lastting_Peace_and_Common_Prosperty.pdf, (Erişim: 2.01.2019).

Bişkek Zirvesi – 13 Eylül 2013

Örgütteki üyeler, örgütün daha da gelişmesini destekleyerek, *ŞİÖ Tüzüğü ve Şangay İşbirliği Örgütü'nün* diğer ilkeleri ve hükümleri temelinde işbirliğine olan bağlılıklarını teyit etmektedirler. Bakanlar, *Uzun Vadeli İyi Komşuluk Anlaşması'nın* yürürlüğe girmesiyle, Şangay İşbirliği Örgütü Üyesi Devletlerin Dostluk ve İşbirliği'nin barışı ve ortak refahı sağlamak için güvenilir bir yasal dayanak haline geldiğini belirtmektedirler.

Üyeler, uluslararası ilişkilerin hukuksal temellerini, uluslararası hukukun, özellikle de Birleşmiş Milletler Şartı'nın yanı sıra, devletlerin siyasi ve sosyo-ekonomik kalkınmaları için bağımsız olarak seçimlerine saygı duyulması ve devletlerin uluslararası yükümlülükleri gibi evrensel hukuk kurallarına dayanarak daha güçlendirilmesini savunmaktadırlar.

Üyeler uluslararası terörizm, ayrılıkçılık ve aşırılık yanlıları, uluslararası organize suçlar, uyuşturucu madde, psiko-tropik maddeler ve bunların öncülerindeki yasadışı kaçakçılığın yanı sıra silah, mühimmat ve patlayıcılar, bilgi güvenliğine yönelik tehditler, yasadışı göç gibi unsurlarla mücadelenin daha da geliştirilmesi için aktif olarak bir araya gelmektedirler.

Afganistan'da mevcut olan terörizm ve uyuşturucuya bağlı suçlardan bağımsız, tarafsız, barışçıl ve müreffeh bir devlet inşa etmekten yanadırlar. Bu ülkede barış ve istikrarı başarmak için Afgan liderleri arasında ulusal mutabakatın gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ayrıca başta Suriye olmak üzere Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki durumla ilgili derin endişeleri dile getirerek, bu bölgede barış, istikrar, refah ve ilerleme sağlanmasını savunmaktadırlar.

İran'ın nükleer programı ile ilgili durumdan endişe duymakta olup, üyeler bu ülkeye karşı askeri güç ve tek taraflı yaptırım önlemlerinin kullanılma tehditlerini kabul edilemez bulmuşlardır. Karşılıklı bir senaryodaki olayların gelişimi, tüm bölge

için ve genel olarak uluslararası barış ve güvenlik için ciddi ve öngörülemeyen sonuçları olabilir.⁹²

Bunun sonucunda üyeler, güvenlik ve istikrarın sağlanması, bölgedeki ve dünyadaki karşılıklı olarak ticaret, ekonomik, kültürel ve insani bağları derinleştirmek için ilgili devletlerle, uluslararası ve bölgesel yapılarla diyaloga açık olduğunu vurgulamaktadırlar.

Duşanbe Zirvesi – 11-12 Eylül 2014

11-12 Eylül 2014 tarihlerinde Duşanbe’de düzenlenen toplantıda örgütteki üye liderleri aşağıdaki hususları belirtmişlerdir:

- Modern dünya, çok kutuplu bir dünya düzeni oluşturma sürecinde dünya ekonomisinde istikrarsızlığın artması, siyasette belirsizlik, bölgesel ve uluslararası güvenlik tehditlerinin artması ile tüm uluslararası ilişkiler sisteminin dönüşümü ile karakterize edilen zor bir geçiş döneminden geçmektedir.
- Bölgede barış, güvenlik ve istikrarın güçlendirilmesine katkıda bulunmak için üyeler, iyi komşuluk için hukuk alanında ve karşılıklı adli yardım alanında işbirliğini daha da geliştirmekten yanadırlar.

Kültür ve insani alandaki işbirliğinin sonuçlarını olumlu bir şekilde değerlendiren devlet başkanları, iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği ilişkilerini güçlendiren kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, sağlık, turizm ve spor alanlarında çok taraflı ve iki taraflı ilişkilerin daha da geliştirilmesi yönünde mutabıktırlar. Ayrıca karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşitlik, karşılıklı istişareler, kültürlerin çeşitliliğine saygı, ortak kalkınma özlemleri gibi işbirliğini güçlendirmeye devam ederek, birlikte dostluk, karşılıklı yardım ve işbirliği temelinde devletlerarası ilişkilerin etkili bir modelini oluşturacaklarını vurgulamışlardır.⁹³

⁹² **ŞİÖ Bişkek Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Bishkek_Declaration_by_the_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2013, (Erişim: 2.01.2019).

⁹³ **ŞİÖ Duşanbe Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Dushanbe_Declaration_by_the_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2014, (Erişim: 2.01.2019).

Ufa Zirvesi – 9-10 Temmuz 2015

Şangay İşbirliği Örgütü *ŞİÖ Tüzüğü ve Uzun Vadeli İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması'nın* yanı sıra örgütte kabul edilen diğer uluslararası antlaşma ve belgelerin hükümleri tarafından yönlendirilen, karşılıklı anlayış, güçlü diyalog ve üye ülkeler arasındaki eşit ortaklığı güçlendirmek için sağlam bir platform olarak kurulmuştur.

Ayrıca üyeler çeşitli terörist grupları birleştirerek ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına uygun olarak dünya toplumunun terörist örgütlerle ortak mücadelesini savunarak uluslararası terörizm konusunda ciddi endişelerini dile getirdiler. Bu şartlar altında üyeler, 2025 yılına kadar ŞİÖ Kalkınma Stratejisi temelinde ekonomik işbirliğini ve insani yardım ilişkilerini derinleştirerek bölgesel ve küresel güvenlik tehditlerine karşı ortak mücadeleyi güçlendirmek için faaliyetleri iyileştirmek ve örgütü daha da pekiştirmek öncelikli görev olarak görmektedirler.

Afganistan hükümetinin, Afgan yerleşim meselelerinde BM'nin merkezi rolüne dayanarak, terörizm, aşırılık ve uyuşturucu suçlarından arınmış, barışçıl, istikrarlı, tarafsız ve ekonomik refah içinde bir devlet kurmayı amaçlayan Afganistan halkının çabalarını desteklemektedirler.

Üye ülkeler Çin Halk Cumhuriyeti'nin, "*İpek Yolu Ekonomik Kemerini*" yaratmak için (Bir Kuşak Bir Yol) girişimlerini desteklemektedirler. ŞİÖ üye devletlerinin arasında danışma ve bilgi alışverişi kurulmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır.

Üyeler, ŞİÖ İş Konseyi ve ŞİÖ Bankalararası Birliği'nin potansiyelini kullanarak ortak ekonomik, altyapı ve yatırım projelerini uygulamaya yönelik çabaları desteklemektedir. Kamu ve özel ortaklık mekanizmalarının yanı sıra, devlet kurumlarını, gözlemci devletlerin iş çevrelerini ve proje faaliyetinde diyalog ortaklarını dahil etmenin önemine dikkat çekmektedirler.⁹⁴

⁹⁴ *ŞİÖ Ufa Zirvesi*,

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Ufa_Declaration_by_the_Heads_of_the_Member_States_of_the_SCO.pdf, 2015, (Erişim: 2.01.2019).

Bunun yanı sıra üyeler politik ve ekonomik istikrarı güçlendirmek ve daha adil bir dünya düzeni inşa etmek için yapıcı ve güvenilir diyalogu desteklemeye, ortaklığı derinleştirmeye, bölgesel ve küresel sorunlara etkili çözümler aramaya devam edeceklerini vurgulamaktadırlar.

Taşkent Zirvesi – 24 Haziran 2016

24 Haziran 2016 tarihinde Taşkent'te düzenlenen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında Afganistan, Beyaz Rusya, Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan ve ŞİÖ diyalog ortakları olmuştur. Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri Lanka gözlemci devletleriyle de işbirliği kurulmuştur. BM ve özel kurumlarıyla ortaklık ilişkileri kurulmuş, diğer uluslararası ve bölgesel yapılarla işbirliği kararlılığı sürdürülmektedir.

Üyeler, BM Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması önceliğini daha da güçlendirmek, üye ülkeler arasında uyumu sağlamak ve bu organın şeffaflığını ve etkinliğini artırmak amacıyla reformuna ilişkin geniş çaplı istişarelere devam etmekten yanadırlar. Herkes için eşit ve bölünmez güvenlik sağlamak ve küresel istikrarı korumak için uzayın militarizasyonunu önlemenin önemini vurguladılar.⁹⁵ Uzmanlar, uzayda silahsızlanma ve silah kullanımını engellemeye yönelik uluslararası bir anlaşmanın gelişmesi ve uzayda silahlanma yarışını önlemek için pratik tedbirlerin önemine dikkat çekmişlerdir.

Astana Zirvesi – 9 Haziran 2017

9 Haziran 2017 tarihinde Astana'daki Şangay İşbirliği Örgütü üyesi devletlerin başkanları tarafından gerçekleştirilen Devlet Başkanları Konseyi toplantısında örgütün üye devletleri birleştiren, yeni zorluk ve tehditlere karşı çıkan, ticaret, ekonomik ve kültürel, insani yardım işbirliğini güçlendiren, güvenlik ve istikrarı sağlamayı amaçlayan bir kuruluş olduğunu vurgulamışlardır. Devlet

⁹⁵ *ŞİÖ Taşkent Zirvesi,*

file:///C:/Users/ressag/Downloads/The_Tashkent_Declaration_of_the_Fifteenth_Anniversary_of_the_Shanghai_Cooperation_Organization.pdf, 2016, (Erişim: 2.01.2019).

Başkanları, Hindistan'ın ve Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin, örgütün tam üye ülkeleri olarak kabul edilmesinin tarihi niteliğinin altını çizdiler. Bu bağlamda, Hindistan ve Pakistan'ın 2016 yılından itibaren ŞİÖ üye devleti statüsünü elde etmelerini Devlet Başkanları Konseyi'nin statüsünü onayladıklarını belirttiler.

Üyeler üye devletler arasındaki antlaşma hükümlerine, sınırların birbirleriyle ebedi barış ve dostluk sınırları içinde dönüşümü de dahil olmak üzere, karşılıklı ilgi alanlarındaki iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için uzun vadeli iyi komşuluk, dostluk ve işbirliği konusunda sıkı bir şekilde bağlı kaldıklarını teyit etmişlerdir. Ayrıca *BM Güvenlik Konseyi'nin* uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında birincil sorumluluğa sahip olduğu ana birim olarak güçlendirilmesinden yanadırlar.

Üyeler, tek bir devletin füze savunma sistemlerinin tek taraflı ve sınırsız olarak inşa edilmesinin, diğer ülkelerin çıkarlarına bakılmaksızın, uluslararası ve bölgesel güvenlik, istikrar açısından zararlı olduğunu teyit etmektedir. Başkalarının güvenliği pahasına kendi güvenliğini sağlamak için kabul edilemez olduğunu düşünmektedirler. Üyeler, herkes için eşit ve bölünmez güvenlik sağlamak ve küresel istikrarı korumak için silahlardan arındırılmış alanın korunmasının önemini belirtmişlerdir.

Üyeler Kimyasal Silahların Yasaklanmasına Dair Sözleşme'nin sürdürülmesini ve uygulanmasını amaçlayan, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü'nün güvenilirliğini arttıran ve Biyolojik ve Zehirli Silahların Yasaklanmasına İlişkin Sözleşmede öngörülen rejimin güçlendirilmesini amaçlayan çabaları ve girişimleri desteklemektedirler.

Terörist amaçlar için kimyasal ve biyolojik maddelerin kullanımı da dahil olmak üzere, terörist grupların eline geçen kitle imha silahlarının artan tehdidiyle ilgili endişelerini dile getiren örgüt üyeleri, kimyasal ve biyolojik terörizm eylemleriyle mücadele etmek için uluslararası bir sözleşme taslağı hazırlama girişimini desteklemektedir. Üyeler, teröristlerin işe alınması, eğitimi ve kullanımı, terörist faaliyetler için kamu çağrısı veya terör eylemlerinin gerekçelendirilmesi ve

terörist faaliyetlerin finanse edilmesinde bireylerin ve tüzel kişilerin faaliyetlerini önlemek için işbirliğine devam edecektir.

Ulaştırma alanında çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesinin bölgenin ulaşım ve iletişim kabiliyetlerinin genişletilmesi de dahil olmak üzere, uluslararası taşımacılık yollarının yeni ve mevcut bölümlerinin geliştirilmesi de dahil olmak üzere; hızlı tren yolları dahil olmak üzere demiryolu taşımacılığının geliştirilmesi; çoklu lojistik merkezlerinin oluşturulması; ileri ve yenilikçi teknolojilerin tanıtımı; ortak altyapı projelerinin uygulanması gibi projelerin önemini vurgulamışlardır.

Üyeler, ulusal yasalara uygun olarak tarım ürünlerinin ithalatı için gereklilikler hakkında bilgi değişimi de dahil olmak üzere, sıhhi ve bitki sağlığı önlemleri alanında işbirliğini yoğunlaştırmaktan yanadırlar.⁹⁶

Barış, ortak kalkınma ve eşit işbirliği, diyalogun genişletilmesi ve uluslararası toplumla etkileşimin sürdürülmesi taahhüdünün altını çizen üye ülkeler, güvenlik ve istikrarı güçlendirmek, ŞİÖ bölgesindeki ekonomik ve kültürel, insani yardım alanlarındaki bağları geliştirme stratejisi doğrultusunda işbirliği için her türlü çabayı 2016-2020 Eylem Planı çerçevesinde 2025 yılına kadar uygulanmasını sağlayacaklardır.

Tsingtao Zirvesi – 10 Haziran 2018

Şangay İşbirliği Teşkilatı üyeleri liderleri, 10 Haziran 2018 tarihinde Tsingtao'da gerçekleştirilen toplantının ardından aşağıdaki unsurları beyan ettiler. Şu anda gelişen dünya büyük değişiklikler ve ciddi bir yapılandırma sürecinden geçerken, jeopolitik manzara farklılaşmakta ve ülkeler arasındaki bağlar daha da yakınlaşmaktadır. Devletler, örgütte barış, istikrar, gelişme ve refah için çok yönlü işbirliğini derinleştirmeye devam edeceklerdir. Bu bağlamda, Orta Asya Bölgesi ülkelerinin siyasi, ekonomik, kültürel, insani ve diğer alanlarda işbirliğini yoğunlaştırmak için çabalarını destekleyeceklerini beyan ettiler.

⁹⁶ **ŞİÖ Astana Zirvesi,**

file:///C:/Users/ressag/Downloads/The_Astana_declaration_of_the_Heads_of_State_of_the_Shanghai_Cooperation_Organisation.pdf, 2017, (Erişim: 2.01.2019).

Üye ülkeler, ŞİÖ diyalogundaki gözlemciler ve ortaklar tarafından devletlerle işbirliğini arttırmak, diğer uluslararası ve bölgesel örgütlerle iletişimini ve etkileşimini genişletmek için hazır olduklarını teyit etmektedir. Üye devletler, BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında, küresel kalkınmanın desteklenmesinde, insan haklarının desteklenmesinde ve korunmasında evrensel çok taraflı bir örgüt olarak gösterdikleri çabaları desteklediklerini teyit etmektedir. BM Güvenlik Konseyi'nin, BM Şartı'na uygun olarak, uluslararası barışın korunması ve güvenliğin sağlanmasında birincil sorumluluğa sahip olduğu belirtilmiş, BM Güvenlik Konseyi'nin kilit rolünün güçlendirilmesinden yana oldukları vurgulanmıştır.⁹⁷

Zirvede üyeler, Kırgız Cumhuriyeti ve Tacikistan Cumhuriyeti'nin BM Güvenlik Konseyi'nin daimi olmayan üyeliklerine aday gösterilmesi niyetlerini belirttiler. Ayrıca üyeler silahsızlanma ve silahların kontrolü, atom enerjisinin barışçıl kullanımı ve silahların yayılmasını önleme rejimi sorunlarının siyasi ve diplomatik çözümü konularındaki işbirliği yapmaya devam edeceklerini belirttiler.

Örgüt üyesi ülkelerin araştırma ve analiz merkezleri arasındaki işbirliğinin ekonomik konulardaki önemine dikkat çekilmiştir. Devletlerin, ticaret ve yatırım faaliyetlerinde ulusal para birimlerinin kullanımını genişletme ihtimallerini araştırmak da dahil olmak üzere bankacılık ve finans sektöründeki pratik işbirliğinin daha da güçlendirilmesini desteklemektedirler. Mali kontrol ağlarının oluşturulması için, uygun erişim ve adil koşulları sağlamak için finansal kontrol ve yönetim alanındaki değişimlerin yoğunlaşmasının, dengeli makroekonomik yönetim alanındaki etkileşimin ve finansal yapılar üzerindeki kontrolün önemini belirtmişlerdir.

Üyeler, yeni ve çok modlu lojistik merkezlerinin oluşturulması, yüksek hızlı hatlar dahil olmak üzere uluslararası ulaşım yollarının, kara ve demiryolu taşımacılığının geliştirilmesi vurguladı. Ulaştırma alanındaki çok taraflı işbirliğinin, bölgedeki geçiş kapasitesinin ve ulaştırma ve haberleşme olanaklarının

⁹⁷ *ŞİÖ Tsingtao Zirvesi,*

file:///C:/Users/ressag/Downloads/Qingdao_Declaration_of_the_Council_of_Heads_of_State_of_Shanghai_Cooperation_Organisation.pdf, 2018, (Erişim: 2.01.2019).

genişlemesinin teşvik edildi. İleri, yenilikçi teknolojilerin tanıtımı, otomasyon seviyesinin sadeleştirilmesi ve iyileştirilmesi ve sınır g¼venlięi s¼reçlerini koordine etmek amacıyla, g¼mr¼k, sıhhi-epidemiyojik ve malların dolaşımı ¼zerinde ortak projelerin uygulanması ¼nerildi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ GELECEĞİ

Şangay İşbirliği Örgütü'nün geçtiğimiz dönemlerde gerçekleştirdiği askeri tatbikatlar, örgütün İran'a gözlemci bir ülke statüsünü vermek amacı ile yakınlaşması ve üyelerin sahip olduğu rezervleri de dikkate alınırsa, Orta Asya'da ABD'ye karşı kurulmuş bir örgüt olarak görülmesi mümkündür. ŞİÖ üyeleri olan Rusya, Çin, Özbekistan, İran ve gözlemci statüsüyle üye olmayı hedefleyen Beyaz Rusya ABD'nin bölgede yürüttüğü politikaları yakından takip eden ülkeler arasındadırlar. Buna ek olarak örgütteki üyeler 2000'li yıllardan beri gerçekleştirilen askeri tatbikatlar ile bölgede ABD'ye ihtiyaç olmadığını belirtilmişlerdir.

Rusya'nın ŞİÖ Daimi Temsilcisi Grigory Loginov tarafından örgütün askeri bir bloğa dönüşme niyetinin olmadığı, aksine örgütün önceliğinin terörizm, ayrılıkçılık ile mücadele etmek olduğu ve bu mücadeleyi yapmak için silahlı kuvvetler yardımı gerektiği belirtilmiştir.⁹⁸ Örgütün İran'a gözlemci ülke statüsünü vermesi, ABD'den örgüt topraklarındaki yerleştirilen askeri üslerinin boşaltması için talepte bulunulması, bölgedeki devrimlerden ABD'nin sorumlu olarak görülmesi ile bölge liderlerinin giderek Rusya ve Çin'e yakınlaşması ve örgütün büyük bir enerji rezervine sahip olması ABD'de ve diğer NATO ülkelerinde zaman zaman endişelere yol açmıştır.

Dünyanın en büyük askeri harcamalarına sahip olan bazı ülkelerin örgüt üyeleri olduğu düşünülürse, örgütün askeri bir güç bloğu oluşturma olasılığını göz ardı etmemek gerektiği görülür. Bu bağlamda Rusya'nın örgütten beklentisi, eski SSCB topraklarından oluşan coğrafyada yeniden hegemon süper bir güç olabilmektir. Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki zengin doğal kaynaklardan istifade ederek bölgesel denetimi ele geçirme isteği oldukça önemlidir. Örgütün diğer üyesi Çin ise örgüte bakış açısından Rusya'ya nazaran daha farklı bir perspektifle Orta Asya'daki doğal kaynaklardan oluşan zenginliklerden faydalanmayı amaçlamaktadır. Bu doğal kaynaklardan özellikle enerji kaynaklarına olan ihtiyacının gün geçtikçe

⁹⁸ “SCO Not To Become A Military Bloc”, <http://www.oananews.org/content/news/politics/sco-will-never-be-military-bloc-secretary-general>, (Erişim: 17.07.2018).

artması ve Çin'in bu coğrafyada enerji merkezi olma arzusu, süper hegemon bir güç olma amacını desteklemektedir.

Şangay İşbirliği Örgütü Doğu Türkistan bölgesinin istikrarı ve gelişmesi için de önemli olarak görülmektedir. Bu bağlamda Çin güvenliğinin ve işbirliğinin sağlanması yanı sıra ekonomi alanında da büyüme trendini kontrol edebilme ve bu büyümenin sürekliliğini sağlama yolunda çaba göstermektedir.

Orta Asya Cumhuriyetleri, örgütü öncelikli olarak bir kalkan niyetiyle sınır güvenliklerini teminat altına alma aracı olarak görmektedirler. Buna ek olarak eski SSCB ülkeleri ekonomik istikrar ve iç güvenliği sağlamak, refahı yükseltmek amacıyla örgüt işbirliğinden faydalanmayı arzulamaktadırlar.

Örgütün yakın gelecekte Orta Asya başta olmak üzere küresel boyutta baskın rol üstlenmesi beklenilmemelidir. Sebebi ise küresel sorunlar karşısında Rusya ve Çin'in tavırlarının bireysel olması ve eski SSCB ülkelerinin Rusya'ya; Doğu Türkistan bölgesindeki ülkelerin ise Çin'e tam anlamıyla güvenememesi ihtimalidir.

Bunun dışında Orta Asya Cumhuriyetleri arasında bir takım sorunların var olması, örgütün gelecekte istikrarı yakalamasında olumsuz etki yapabilir. Buna örnek olarak ise, Fergana Vadisinde yaşanan sorunları ve etnik farklılıkların ısrarla vurgulanmasını gösterebiliriz.

Örgütteki üyelerin örgüte yönelik bakışlarındaki farklılıklar göz önünde bulundurulursa, örgütün geleceğine ilişkin biri olumlu, biri de olumsuz iki farklı tahmin ortaya çıkmaktadır. Olumlu yönden baktığımızda, Rusya'nın prestiji ve altyapısı, Çin'in sermayesi, emek gücü ve son olarak Orta Asya Cumhuriyetleri'nin enerji kaynaklarının etkin bir şekilde işbirliği içerisinde kullanılması ile birlikte, örgüt yakın gelecekte bölgesel düzeyden küresel bir düzeye geçiş sağlayabilecektir.

Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesine yönelik bakışlarının çatışması ve bu iki devlet arasında zamanla sürtüşmelerin yaşanabileceğine ilişkin endişelerin oluşması ise olumsuz senaryo tahmin olarak verilebilir. Dolayısıyla, örgütün geleceğini Çin ve Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler belirleyecektir.

4.1. Örgüte Üye Olan Ülkeler İçin Örgütün Anlamı

ŞİÖ'nün kuruluş amacı her ne kadar sınır güvenliği olsa da ekonomik ilişkiler ve dış ticaret örgütün önemli amaçları arasında olmuştur. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi ki örgüt sadece bir güvenlik örgütü değildir ve bunun yanında önemli bir ekonomik güce sahiptir. Örgütün ayrıca *Orta Asya Ortak Pazarı* gibi hedeflerinin bulunması sebebiyle gelecekte ekonomi ve ticaret alanında daha stratejik bir konuma yükselme hedefi bulunmaktadır.

Zengin doğal kaynakları, dünyadaki petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını elinde bulunduruyor olması, örgütün stratejik olarak önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü rezervleri dünyada Suudi Arabistan ve ABD'den sonra üçüncü sırada yer alan bu bölge, dünya petrol rezervlerinin % 9'unu oluşturmakta ve jeopolitik, stratejik açıdan önemli bir bölgedir. Ayrıca doğalgaz rezervinin büyük bir kısmı da örgüte üye ülkelerin topraklarında bulunmaktadır. Rusya ve Çin için Türkistan bölgesinde bulunan petrol, doğalgaz, maden ve tarım zenginlikleri SSCB döneminde olduğu gibi günümüzde de önemli bir hammadde kaynağı olarak görülmektedir.⁹⁹

Örgüt üyesi olan Rusya, örgütünün güvenlik alanında güçlenmesi ve örgüte yeni üyeler alınarak etki alanının genişletilmesinden yanadır. Çünkü NATO'nun hızlı bir şekilde Doğu ve Kafkasya bölgelerine yönelik genişlemesi gibi nedenlerden dolayı endişeleri vardır. Rusya Federasyonu, SSCB'nin dağılmasından sonra uzun zaman boyunca hem ekonomik ve siyasi sorunları hem de bazı noktalarda başlayan bağımsızlık hareketleri nedeniyle etkili bir dış politika izleme imkanı bulamamıştır. Bu nedenle Rusya 1993 yılında ilan ettiği "*yakın çevre doktrini*" ile Orta Asya'ya yönelik ilgisini duyurmuştur.

Rusya "*arka bahçe*" olarak nitelendirdiği Orta Asya Cumhuriyetlerinde kendi egemenliğini, çıkarlarını sürdürebilmek ve bu bölgedeki jeopolitik varlığını güçlendirmek amacıyla hareket etmektedir. Rusya'nın bu bölgeye yönelik önceliklerini bölge pazarının kontrolü, enerji kaynaklarına ulaşımın sağlanması, bölgede istikrarı bozabilecek unsurlar olarak sayılan narkotik ve kaçak silah ticareti

⁹⁹ Swanström, Niklas, "*China and Central Asia: A New Great Game or Traditional Vassal Relations?*", Journal of Contemporary China, 2005, s. 358.

gibi ağlarının çökertilmesi, Rus halkının haklarının korunması şeklinde sıralamak mümkündür.

Şangay İşbirliği Örgütü, Rusya için Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgedeki istikrarın sağlanması, istikrarsızlığa yol açan unsurların engellenebilmesi, bu bölgelerde ABD başta olmak üzere diğer süper güçlerin yer almasının engellenmesi açısından çok önemlidir. Buna ek olarak örgütün kurulması bu bölgelerde mevcut olan yeraltı zenginlikleri ve enerji kaynakları üzerinde kontrolü sağlamak için bir araç pozisyonundadır. Ayrıca her zaman Rusya örgütün kurulması, gelişmesi ve güçlenmesinde belirleyici rol alarak gelmiştir. Özellikle örgüt mekanizmasının güçlendirilmesi için Rusya savunma ve güvenlik görevlerini uygulamaktadır. Bu örgüt mekanizmasının güçlendirilmesinin ise Rusya'nın ulusal birliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması için önemli olduğu vurgulanmalıdır.¹⁰⁰

Rusya'nın sınır bölgelerinde ve Kuzey Kafkasya'da farklı etnik gruplar tarafından organize edilen bağımsızlık hareketleri ve özellikle Özerk Çeçen bölgesi halkının mücadelesi Rusya'nın ulusal güvenliğine en önemli tehdit olarak kabul edilmiştir. Zira 2001 yılı 11 Eylül'de gerçekleşen terörist saldırılar neticesinde başta ABD olmak üzere tüm dünyada dile getirilen anti-terörizm söylemleri ışığında Rusya'nın Çeçen halkını terörizm ve ayrılıkçılıkla suçlaması sebebiyle örgüt bünyesindeki *Bölgesel Anti-Terör Merkezi* de Rusya Federasyonu'nun yanında durmuştur. Ayrıca Rusya örgütün bölgedeki diğer kuruluşlarla ve özellikle *Avrasya Ekonomik İşbirliği* ile olan ilişkilerini geliştirmenin örgütün önceliklerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Bunun sonucunda da bu örgütlerin faaliyetleri birbirini karşılıklı olarak zenginleştireceği ve etkin biçimde tamamlayacağı düşünülmektedir.

Çin ise, ABD'ye karşı sağlam bir duruş sergileyerek, Rusya'nın askeri, siyasi imkanları ile kendisinin ekonomik imkanlarını bir araya getirerek kullanması sayesinde çok kutuplu bir dünya politikasına geçileceğini öngörmüştür. Bunun neticesinde bölgedeki üyelerden ABD'nin çekilmesinin istenmesi ve ABD üslerinin kaldırılması ile bu bölgelerin ABD'ye kapalı olduğu vurgulanmaktadır.

¹⁰⁰ Özdaşlı. Mehmet, “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü“, s. 82.

İki kutuplu dünyanın sona ermesinin ardından Çin'in dış politikası önemli değişikliklere uğramış, kendi ulusal çıkar ve beklentilerini sağlamak amacıyla Rusya gibi güçlü bir stratejik ortak ile uzun vadeli ve güçlü ilişkiler oluşturmak dış politikanın öncelikli görevi haline gelmiştir. Dolayısıyla Çin bölgesel güçlerle stratejik ikili işbirliğini genişletme ve derinleştirme, bölgesel örgütlere katılma, bölgede güvenliği artırma konularına önem vererek bölge ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini genişletme çabası olmuştur.

Çin'in Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulması ve genişlemesindeki amaç ve hedeflerine bakıldığında şunları söyleyebiliriz. İlk olarak örgütün var olması Çin'in toprak bütünlüğü ve ulusal birliği için bir teminat niteliğindedir. Sebebi ise ABD başta olmak üzere diğer süper güçlerin de desteğini alarak Çin'in iç bölgelerinde ayrılıkçı eğilimlerinin oluşturulması toprak bütünlüğü için en önemli tehditlerden biri olarak görülmektedir.

Orta Asya'nın bazı halkları ile etnik, ulusal, dinsel ve dilsel ortaklığı olan Uygur özerk bölgesi, etnik ve dini özelliklerinin ve ayrılıkçı eğilimlerin varlığı ile ilgili algılardan dolayı Çin için büyük önem taşımaktadır. Bu durum, Çin'in kuzeybatı illerinde istikrarsızlık ve huzursuzluğu artıran bir etken olarak görülmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla örgüt Doğu Türkistan'da Uygurların yaşadığı sorunların çözümünde rol alabileceği için önemlidir.

Ayrıca bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirme çabasında olan Çin, örgüt sayesinde hem ihracatını arttırarak ekonomisinin genişleyeceği, hem de bölge ülkelerinin ekonomik gelişmelerinin istikrara katkı sağlayacağı düşüncesi ile faaliyetlerini her geçen gün biraz daha arttırmaktadır.

Diğer taraftan bakıldığında örgütün kurulmasının Rusya ile olan sınır problemlerinin çözümü için de faydalı olacağı görülmektedir. Tarihten de anlaşılacağı gibi Rusya ve Çin çok uzun zamandan beri sınır sorunları ile karşı karşıya kalmışlardır. Şangay Beşlisi'nin kurulması Çin sınırındaki askeri alanda güvenliğin arttırılması açısından önemli bir adım olmuştur. Böylelikle ülkenin güney

¹⁰¹ Konstantin Sirovejkin, *"Mifi i realnosti etniçeskogo separatizma v Kitaye i bezopasnost' v Tsentral'noy Azii"*, Almatı, 2003, s. 281.

ve doğu bölgelerinde mevcut olan güvenlik sorunları için Batı ölkelerinin bu bölgelere sızmasını önleyen bir bariyer ve tampon bölge oluşturulmuştur.¹⁰²

Buna ek olarak örgütün kurulması ile terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, uluslararası suçlar, yasadışı göç, AIDS ve benzeri bulaşıcı hastalıklar gibi diğer sorunları çözmek hedeflenmektedir. Aynı zamanda Çin'in diğer üyelerle olan ekonomik bağlarının önemli bir kısmı enerji ithalatı ihtiyacından kaynaklıdır. Bunun nedeni de Çin'in Orta Asya bölgesinden petrol ve doğal gaz elde etme çabaları içerisinde olmasıdır.

Bu örgütün kurulması, Rusya ve Çin arasındaki ikili ilişkilerde uzun vadede gelişme olacağı yönündeki beklentileri geliştirmiştir. Çin örgüt sayesinde ABD hegemonyasına meydan okumak ve kendi ülkesinin de küresel sistemde önemli bir aktör olarak yer aldığını kabul ettirmeye yönelik bir platform olarak kullanmak istenmektedir.

Bu örgütün kurulması diğer bir önemli üye olan Kazakistan için de faydalı olmuştur. Geniş topraklara sahip olan Kazakistan komşularıyla daha çok sınır problemleri ile karşı karşıya olmuştur.¹⁰³ Örgüte üye olarak sınır problemlerinin çözümünde anlaşmalar imzalanmış ve sınır güvenlik problemi giderilmeye çalışılmıştır.

Bölgesel jeo-strateji açısından ele alındığında ise Orta Asya bölgesi Rusya ve Çin gibi iki güçlü ülke için ayrı bir öneme sahiptir. 11 Eylül 2001 olayları ve Afganistan'daki terör operasyonları terörizm ve aşırıcılık ile mücadele konusunda Orta Asya bölgesinin rolünü daha da arttırmıştır. Orta Asya Cumhuriyetlerinin Şangay İşbirliği Örgütü ile yürüttükleri ilişkilere bakarak, bu ölkelerin örgütten neler beklediğini özetleyebiliriz.

Orta Asya ölkelerinin bölgede güvenlik ve istikrarı tesis ederek bütünleşmeye gitmek, dış yatırımlarını arttırmak, terörizm, silah kaçakçılığı ile mücadele, bölgesel işbirliğini derinleştirmek, narkotik ticaretle mücadele konularında işbirliği,

¹⁰² Stephen Blank, *"Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization"*, Georgetown Journal of International Affairs, 2013, s. 27.

¹⁰³ Güler Nermin, *"Çin'le Özbekistan Arasında Kırgızistan: Sınır Sorunları"*, 2001, ss. 39-46.

Afganistan terör probleminden temizleyerek komşu devlet çizgisine getirmek gibi beklentileri vardır.¹⁰⁴

SSCB dağılınca, bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya Cumhuriyetleri Rusya ve Çin arasındaki yakınlaşmayı büyük bir dikkatle izlemişlerdir. ŞİÖ'nün kurulma sebeplerinden biri Rusya ve Çin arasındaki yakınlaşmaya Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan ülkelerinin de dahil ederek bölgedeki ortak problemlere çözüm arayışı içinde olmalarıdır. Bu ülkeler ile işbirliği yaparak örgütün kurulmasını en çok isteyen ülke geniş topraklara sahip olması ile birlikte komşuları ve sınır problemleri yaşayan Kazakistan olmuştur. Ayrıca Kazakistan terörü, uyuşturucu satışlarını, Afganistan ve Tacikistan'daki iç savaşları, silah kaçakçılığını, her türlü aşırı akımları kendi toprak bütünlüğü ve güvenliği açısından tehlikeli bulmaktadır.

Bölgede ekonomik açıdan Tacikistan'dan sonra gelen ülke olan Kırgızistan'ı ele aldığımızda ise bu ülkenin örgüte yaklaşımı Kazakistan gibi güvenlik ağırlıklı olmaktadır. Kazakistan ve Çin arasında 1996 yılında *Kırgız-Çin Devlet Sınırları Hakkında Antlaşma* imzalanarak, bu iki ülke arasında güvenlik konuları üzerinde adımlar atılmıştır. Özbekistan için örgütün farklı bir anlamı vardır. Örgütteki üyelik amacına bakılırsa bölgedeki istikrar ve refahı tesis etme amaçlı olduğu görülmektedir.

Son olarak Tacikistan ve Çin arasındaki sınır problemlerine değinebiliriz. ŞİÖ sayesinde Çin, Tacikistan sınırına saygı göstereceğini belirtmiş, bu iki ülke arasında 17 Mayıs 2002 tarihinde sınırların netleştirilmesi konusunda anlaşma imzalanmıştır.

Aynı şekilde Kırgızistan örgütteki üyeliğinden faydalanarak kendi güvenlik çemberini oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Buna ek olarak Türk Cumhuriyetleri nüfus yarısına yakını içinde barındıran ve endüstriyel altyapıya da sahip olan Özbekistan ŞİÖ sayesinde bölgedeki terör eylemlerinden ve güvensizlikten olabildiğince korunmayı amaçlamaktadır.

¹⁰⁴ Sergey Nikolayev, *“Rossiya - Tsentralnaya Aziya: stremeniye k protsvetaniyu i bezopasnosti”*, <https://interaffairs.ru/jauthor/material/69>, 23 Haziran 2018.

4.2. Gözlemci Üyeler ve Diyalog Ortakları

Günümüzde Şangay İşbirliği Örgütünde sekiz ülke tam üye, dört gözlemci statüsündeki ülke ve altı diyalog ortağı ülke mevcuttur. Asıl üye olan ülkelere baktığımızda Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Hindistan, Tacikistan, Özbekistan ve Pakistan ülkelerini görebiliriz. Gözlemci statüsündeki ülkeler olarak ise Afganistan, Beyaz Rusya, Moğolistan ve İran ve buna ek olarak Azerbaycan, Ermenistan, Kamboçya, Nepal, Türkiye ve Sri-Lanka'yı kapsayan diyalog ortakları göze çarpar.

Tablo: 4. 1. Şangay İşbirliği Örgütü'nde Ülkelerin Statüleri

Asıl Üye Olan Ülkeler	Gözlemci Statü Ülkeleri	Diyalog Ortakları Ülkeleri
Çin	Afganistan	Azerbaycan
Rusya Federasyonu	Beyaz Rusya	Ermenistan
Kazakistan	Moğolistan	Kamboçya
Kırgızistan	İran	Nepal
Hindistan		Türkiye
Tacikistan		Sri-Lanka
Özbekistan		
Pakistan		

Kaynak: Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), www.setcsco.org.tr, Erişim: 02.09.2018.

Bu bölümde örgütün gözlemci statüsündeki ülkeleri ve diyalog ortaklarından bahsedilecektir.

Moğolistan Orta Asya'nın kuzeyinde yer almakta olup, kuzey tarafından Rusya Federasyonu, doğu, güney ve batı taraflarından ise Çin Halk Cumhuriyeti ile çevrilidir, Asya'nın altıncı büyük ülkesi olmasına karşın, bölgenin en az nüfuslu ülkeleri arasında yer almaktadır. Başkenti **Ulan Batur** olarak geçmektedir. Uzun yıllar göçebe yaşam biçiminin egemen olduğu geri kalmış bir ülke olarak kalan *Moğolistan*, 20. yüzyılda çarpıcı bir gelişme göstererek her alanda oldukça ileri bir düzeye ulaşmıştır.

Moğolistan Şangay İşbirliği Örgütünde gözlemci statüsünde olmasına rağmen, bunun yanında birkaç uluslararası örgütün üyesidir. Bu örgütlere Birleşmiş Milletler (BM), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO),

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA), BM Bilim, Eğitim ve Kültür Kurumu (UNESCO) gibi örgütler örnek verilebilir. Bunun dışında ayrıca Dünya Ticaret Örgütü (WTO), G-7, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Uluslararası Göç Örgütü (IOM), Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), Uluslararası Para Fonu (IMF) örgütlerinin de üyesidir. Bu ülkenin zengin doğal kaynaklarından oluşan potansiyeli sayesinde örgütün ekonomik işbirliğini hareketlendirmesi ile birlikte Moğolistan gözlemci statüsü ile örgüte katılmıştır.

İran güvenlik alanında yaşadığı sıkıntıları gidermek amacıyla bölgede etkili olan Rusya ve Çin ile birlikte işbirliğini sürdürebilmek niyetiyle örgüte gözlemci statüsüyle girmiştir. İran'ın örgüte katılmasının üye ülkeler arasındaki enerji ticaretini olumlu yönde etkileyeceği, bunun sonucunda da Çin-Rusya-İran arasındaki dış politika uyumunun daha da artacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca Rusya'nın Çeçen ayrılıkçılara karşı savaşında Çin ve İran yönetimlerinin desteğini alması, buna karşı olarak ise Rusya ve İran'ın Çin'in Tayvan politikasını desteklemesi, üç ülkenin işbirliğine doğru yöneldiklerini açıkça göstermektedir.

Örgütün sahip olduğu doğal gaz rezervleri dünyadaki gaz rezervlerinin %30'unu oluşturmaktadır. Bu örgüte İran doğal gaz rezervinin de eklenmesi ile birlikte bu oranın %50'ye çıkacağı tahmin edilmektedir.¹⁰⁵ Ayrıca İran'ın örgüte üyeliği Hazar kaynaklarının büyük bir çoğunluğunun örgütün kontrolü altına geçeceği anlamına gelmektedir. Bunları hesaba alarak değerlendirme yaparsak, örgütün uzun vadedeki stratejisinde ülkenin tam üyeliğe kabul edilmesi muhtemel gözükmektedir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov'un açıklamasına göre, Afganistan, gözlemci ülke statüsü adı altında örgüte üye olma talebinde bulunmuştur. Afganistan'daki iç ve dış güvenlik problemleri sadece Kabil'i değil, bölgedeki tüm devletleri ilgilendirmektedir. Sınırların geçirgenliği ve nüfusların hareketliliği, Afganistan'daki problemlerin bölgesel düzeye yayılmasında önemli iki faktör olarak

¹⁰⁵ Matthew Brummer, *"The Shanghai Cooperation Organization and Iran: A Powerful Union"*, Journal of International Affairs, 2007, s.152.

görülmektedir. Bu açıdan Şangay İşbirliği Örgütü, Afganistan'ın güvenlik sorunlarının çözümüne hız kazandırabilir.¹⁰⁶

Güvenlik açısından bakıldığında terörizme, ayrılıkçılığa, aşırıcılığa, uyuşturucu ve silah ticaretine karşı ortak hareket etmek Şangay İşbirliği Örgütünün başlıca amaçları arasında olmuştur. Örgüt ile Afganistan arasında 2011-2016 yıllarında *Narkotikle Mücadele Stratejisi ve Eylem Planı (Counternarcotics Strategy of the SCO Member States for 2011-2016 and its Action Plan)* gerçekleştirilmiştir. Zira Afganistan, bugün itibarıyla dünya üzerindeki haşhaş üretiminin %93'ünü gerçekleştirmekte ve bu haşhaşın %80'i sınır aşan organize suç örgütleri tarafından İran, Pakistan ve Orta Asya'ya satılmaktadır.

Beyaz Rusya 28 Nisan 2010 muhtırası ile Şangay İşbirliği Örgütüne beş yıl boyunca diyalog ortağı olarak kabul edilmiştir. Bu beş yıl zarfında ŞİÖ ve Beyaz Rusya arasında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Buna göre bu ülke ticaret ve yatırım için elverişli koşullar yaratmak, gümrük konularında işbirliğini geliştirmek, bölgesel, küresel güvenlik konularında ortaklık kurmak ve dış politika konularında diyalog geliştirmek hedefi içerisinde olmuştur.

10 Temmuz 2015 tarihinde Ufa'da gerçekleştirilen zirvede Beyaz Rusya örgüte gözlemci statüsüyle katılmıştır. ŞİÖ İş Konseyi'nin desteğiyle Beyaz Rusya, insansız deniz araçlarının prototiplerini geliştirme projesinde yer alarak yazılım geliştirmiştir. ŞİÖ bünyesindeki işbirliği sayesinde yüksek kaliteli yazılım ve BT hizmetleri sunarak, teknoloji parkının oluşturulmasına onay almıştır. "Great Stone" olarak adlandırılan bu proje makine yapımı, ince kimyasallar, biyomedikal, ev aletleri ve elektronik ürünlerinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

10 Temmuz 2015 yılında Ufa'da gerçekleşen zirvede Azerbaycan'ın örgüte diyalog ortağı olması kararlaştırılmıştır. Buna takiben 14 Mart 2016 tarihindeki mutabakat zaptı imzalanmasıyla birlikte diyalog ortağı statüsü verilmiştir. Azerbaycan'ın örgütle diyalog ortağı olması ilk defa 2012 yılında Cumhurbaşkanı

¹⁰⁶ "Afghanistan Wants Observer Status in SCO", The Voice of Russia, 26.06.2011, <https://guneyturkistan.wordpress.com/2011/06/26/afghanistan-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligine-talip/>, (Erişim: 15.08.2018).

İlham Aliyev'in örgüte gözlemci statüsü verilmesi konusunda başvurması başlatılmıştır.

Azerbaycan, Rusya ve Çin'in katılımıyla Yeni İpek Yolu koridoru gibi önemli bölgesel projelerinin uygulanmasında yer almaktadır. 14 Mart 2016 yılında Azerbaycan Dışişleri Bakanı Elmar Mammadyarov ve ŞİÖ Genel Sekreteri Reşid Alimov ile gerçekleşen toplantıda terörizm, ayrılıkçılıkla mücadele, bölgesel barış ve güvenlik, ulaşım ve enerji projelerinin güçlendirilmesi üzerine yeni kararlar alınmıştır.

Ermenistan'a Ufa zirvesinde alınan kararla 16 Nisan 2016 tarihinde diyalog ortağı statüsü verilmesine ilişkin mutabakat zaptı imzalanmıştır. Ermenistan 2012 yılında örgüte gözlemci üye statüsü almak için başvuruda bulunmuştur. Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Ufa zirvesinde, *"Uzun vadede örgüt ile işbirliğinin büyük altyapı ve ulaşım projelerinin yeni bir düzeye getirilmesini"* sağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Ermenistan'ın örgüt ile öncelikli işbirliği alanlarına baktığımızda sırasıyla yabancı yatırımların çekilmesi, transit fırsatların kullanımı, yeni ulaşım ve iletişim kanallarının açılması ve son olarak Asya pazarlarına erişim olarak görülmektedir.

Ufa zirvesinde alınan kararla Kamboçya Krallığına ve Nepal Cumhuriyetine sırasıyla 24 Eylül 2015 ve 22 Mart 2016 tarihlerinde diyalog ortağı statüsü verilmiştir. Buna takiben bu ülkelerin temsilcileri ŞİÖ üyesi ülkelerin dış ekonomik ve ticaret faaliyetlerinden sorumlu bakanlarının toplantısına katılmışlardır.

7 Haziran 2012 tarihinde Pekin'de gerçekleşen zirvede Türkiye'nin diyalog ortağı olmasına karar verilmiş ve 26 Nisan 2013 tarihinde mutabakat zaptı imzalanarak statü resmileştirilmiştir. Buna ek olarak 6 Aralık 2013 tarihinde Türkiye ile ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulması konusunda bir mutabakat imzalamışlardır.

Sri Lanka Cumhuriyeti'ne 16 Haziran 2009 tarihinde Yekaterinburg zirvesinde alınan karar ve 6 Mayıs 2010 tarihinde anlaşma imzalanmasıyla diyalog ortağı statü verilmiştir. Aynı şekilde Sri Lanka 6 Aralık 2013 tarihinde ŞİÖ Enerji Kulübü'nün kurulması hakkındaki mutabakatı imzalamıştır.

4.3. Örgütün Diğer Örgütlerle İşbirliği

Şangay İşbirliği Örgütünün diğer faaliyetlerinden biri de uluslararası ve bölgesel kuruluşlar ile işbirliğini yürütmektir. Bu bölgesel ve küresel kuruluşlara *Birleşmiş Milletler, Bağımsız Devletler Topluluğu, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (AGİT), Ekonomik İşbirliği Örgütü, Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı ve son olarak Uluslararası Kızıl Haç Komitesi* örneklerini verebiliriz.

2 Aralık 2004 tarihinde BM Genel Kurulu’nun 65. Genel Kurul toplantısında “*Birleşmiş Milletler¹⁰⁷ ve Şangay İşbirliği Örgütü arasındaki İşbirliği*” kabul edilmiştir. Şangay İşbirliği Teşkilatı için gözlemci statüsü esas alınarak, örgüte oturumlara katılma ve Genel Kurul’un çalışmalarına gözlemci olarak katılma hakkı verilmiştir. Bu iki örgüt arasında *İşbirliği Ortak Bildirisi* imzalanmış ve diğer konuların yanı sıra iletişim ve bilgi alışverişi alanında işbirliğini geliştirmeyi vurgulanmıştır.

ŞİÖ Sekreteryası ve BDT¹⁰⁸ İcra Komitesi arasında 12 Nisan 2005 tarihinde bir Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Bu belgede güvenlik gibi işbirliği alanları olarak tanımlanan bölgesel ve uluslararası güvenlik, terörizme karşı mücadele, aşırılık, ayrılıkçılık, uyuşturucu ve silahlarda yasadışı ticaret, uluslararası suçların yanı sıra ekonomi, bilişim, turizm, kültür, eğitim, bilim, sağlık gibi konular ele alınmıştır.

21 Nisan 2005 tarihinde Endonezya Cakarta’da *Şangay İşbirliği Örgütü ve Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)¹⁰⁹* arasında bir Mutabakat Zaptı

¹⁰⁷ Birleşmiş Milletler, dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinin yer aldığı en büyük uluslararası kuruluşlardan biridir. Birleşmiş Milletler, 24 Ekim 1945 yılında kurulmuştur. 193 ülkenin temsil edildiği devasa bir örgüt olan Birleşmiş Milletler (BM), diğer adıyla Birleşmiş Milletler Örgütü, sadece barış ve insani yardım için çalışan bir kuruluşun ötesinde birçok alanda faaliyetleri olan uluslararası bir örgüttür. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 51 ülkenin katılımı ile kurulan bu örgüt, günümüzde neredeyse dünyadaki bütün ülkelerin yer aldığı devasa bir kuruluş haline gelmiştir.

¹⁰⁸ Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), SSCB’nin dağılmasından sonra 21 Aralık 1991 tarihinde 11 cumhuriyetin bir araya gelmesiyle oluşturulmuş siyasi bir birliktir. Bu birliğe kuruluş aşamasında katılan devletler Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Rusya ve Ukrayna’dır. Bağımsız Devletler Topluluğunun temel amacının siyasi birlik olduğunu belirtmiştir. Ancak zaman geçtikçe üye ülkeler arasında ekonomik iş birliği yapılmak suretiyle ekonomik bir özellik de kazanmıştır.

¹⁰⁹ ASEAN Örgütü, 8 Ağustos 1967’de Malezya, Tayland, Endonezya, Filipinler ve Singapur’un katılımıyla Bangkok’ta kurulmuştur. Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong’un ‘Asya Kaplanları’ olarak adlandırılması, bu ekonomilerinin hızla gelişmesinin ardından ASEAN, benzer

imzalanmıştır. Bu ikili anlaşmaya göre terörle mücadele, uyuşturucu, silah kaçakçılığı, kara para aklama, yasadışı göç gibi işbirliği alanları öncelikli olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra başta ekonomi ve finans ile hidroelektrik olmak üzere enerji, turizm, çevre ve doğal kaynakların kullanımı ve sosyal gelişim alanları da özetlenmiştir.

*Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü*¹¹⁰ ve ŞİÖ arasındaki Mutabakat Zaptı 5 Ekim 2007 tarihinde Duşanbe’de imzalanarak, bölgesel ve ulusal güvenlik ve istikrarın sağlanmasında eşit ve yapıcı etkileşim ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi için temas noktaları tanımlanmıştır. Ayrıca terörizmle mücadele, yasadışı uyuşturucu ticareti ile mücadele, yasadışı silah kaçakçılığının önlenmesi, organize uluslararası suçlara karşı mücadele gibi konularda anlaşmışlardır.

11 Aralık 2007’de Şangay İşbirliği Örgütü Sekreteryası ile *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı*¹¹¹ Sekreteryası arasındaki Mutabakat Zaptı Aşkabat’ta imzalanmıştır. Bu iki örgüt, tarafların ekonomi, ticaret, ulaştırma, enerji, ekoloji, turizm gibi karşılıklı ilgi alanlarına ilişkin bilgi alışverişi ve işbirliği yapılacağı belirtilmiştir.

Şangay’da 20 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleşen toplantıda Şangay İşbirliği Örgütü Sekreteryası ve *Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı*¹¹²

başarıyı yakalamak hedefiyle kurulmuştur. ASEAN, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel alanda işbirliğinin kurulması ve bölgesel istikrarın sağlanmasını hedeflemektedir. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu amaçlar, bölgesel düzen ve refahın gelişimini sağlamak için yerini ekonomik işbirliğine bırakmıştır. Merkezi Cakarta’da bulunmaktadır. Kuruluşunun ardından üye sayısını arttırmış ve Brunei (1984), Vietnam (1995), Laos (1997), Myanmar (1997) ve Kamboçya’yı (1999) da bünyesine dahil etmiştir.

¹¹⁰ BDT üyeleri 1992 yılında 5 yıllıkına Kolektif Güvenlik Anlaşmasını imzalamışlardır. Anlaşma ile üyeler arasında bir savunma ittifakı oluşturulmuş, üyelerden birine yapılacak saldırının bütün üyelere yapılmış sayılacağı hükme bağlanmıştır. KGAÖ’nün temel amacı, tüzüğüyle de belirlendiği üzere, üye devletler arasında barış, uluslararası güvenlik ve istikrarı sağlamak; onların bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kolektif temelde korumaktır. Özellikle belirtmek gerekiyor ki uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözülmesi, KGAÖ’nün en büyük önceliğidir. KGAÖ çerçevesinde kolektif güvenlik sistemi, her üye devletin ekonomik, siyasi, etnik, kültürel, sosyal, çevresel vb. özellikleri özenle göz önünde tutularak inşa edilmektedir.

¹¹¹ 1964 yılında Türkiye, İran ve Pakistan bir araya gelerek bölgesel ekonomik işbirliğini geliştirmek amacıyla Kalkınma için Bölgesel İşbirliği’ni kurmuşlardır. Örgüt, 1979 yılında İran’da gerçekleşen İslam Devrimi’nin ardından işlevselliğini yitirmiştir. 1985 yılında Kalkınma için Bölgesel İşbirliği’nin ismi değiştirilerek Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. Örgütün kurucu üyeleri Türkiye, İran ve Pakistan’dır. Sovyetler Birliği’nin dağılması ile bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan ile Afganistan’da örgüte üye olmuştur.

¹¹² Kazakistan Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev’in 1992 senesinde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na (AGİT) benzer bir yapılanmayı Asya coğrafyasında hayata geçirme önerisiyle başlayan Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA), 2002 yılındaki Zirvede

Sekretaryası arasında bir Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır. Bölgesel çatışmaların çözümü, temel silahsızlanma rejimlerinin güçlendirilmesi, mevcut sorunlara ortak cevaplar aranması, terörizm, ayrılıkçılık, uyuşturucu ticareti, suçlar, yasadışı silah ticareti gibi konular üzerinde anlaşmışlardır.

9 Haziran 2017 tarihinde Astana’da gerçekleşen örgüt üye ülkelerin Başkanlar Konseyi toplantısında Şangay İşbirliği Örgütü Sekreterliği ve *Uluslararası Kızıl Haç Komitesi (ICRC)*¹¹³ arasında bir Mutabakat Anlaşması imzalanmıştır. Bu iki örgüt uluslararası insani hukukun yanı sıra uluslararası insani hukukun temel ilkeleri üzerinde yasal bilginin yayılmasını kolaylaştırmak, insani yardım alanında diyalogun geliştirilmesi ve acil durumların önlenmesi konularında anlaşmışlardır.

kabul edilen “Almatı Senedi” ile örgüt haline dönüşmüştür. Asya’da İşbirliği ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı (CICA/AİGK)’nın toplam üye sayısı 22’dir. CICA’nın üyeleri arasında; Kazakistan, Türkiye, Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Özbekistan, İsrail, Ürdün, Mısır, Filistin, Pakistan, Hindistan, Afganistan, Özbekistan, Bileşik Arap Emirlikleri, Kırgızistan, Japonya, Moğolistan, Filipinler, Pakistan, Vietnam ve Irak bulunmaktadır.

¹¹³ Kızılhaç Örgütü en büyük uluslararası örgüttür. Üye sayısı 250 milyonu aşan örgütün yıllık bütçesi 25 milyar doların üzerindedir. Hizmet verdiği yüksek hümanist idealler hemen hemen tüm dünyada benimsenmektedir. Bugün tüm dünyada 189 ülkede Kızılhaç ve Kızılay örgütleri vardır. Kızılhaç fikrinin babası Henry Dunant. Dunant 1857’de Kuzey İtalya’daki Solferino savaşı sonra insanlara yardım sunabilecek eğitilmiş gönüllü grupların oluşturulması önerisini getirir. Önerisinin kabul edilmesi üzerine 1863 yılında Cenevre’de bir komisyon kurulur ve ertesi yıl bu komisyon Uluslararası Kızılhaç Komitesi’ne dönüştürülür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN ŞANGAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ’NE BAKIŞI

1990’lı yılların başlarında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski Sovyet Cumhuriyetleri bağımsızlıklarına sahip olmuşlardır. Bununla birlikte Türkiye’nin de bu bölgelerde bağımsızlığını kazanmış olan Türk Cumhuriyetleri ile işbirliği içerisinde olma yönündeki ilgisi de artmıştır. Türkiye’nin bu bölgedeki ülkelerin enerji ve doğal kaynaklarını diğer bölgelere kolay ve daha güvenli bir şekilde ulaştırılması kolay olan bir koridor olarak görülmesi, Türkiye’ye bu bölgelerde etki kurmuş olan Rusya, Çin ve ABD’ye karşı stratejik bir fırsat vermektedir.

Bölgedeki ülkeler ile aynı kültüre, tarihe ve soy açısından aynı bağlara sahip olunması Türkiye’yi Şangay İşbirliği Örgütü’ne üyelik için cazip bir özelliktir. Ancak Türkiye’nin AB ile yürüttüğü müzakereler, Batılı ülkeler ile olan tarihsel, siyasi ve ekonomik kökleri, NATO üyesi olması örgüte üyeliği konusunda büyük bir engel olarak görülmektedir. Bunun sonucunda Türkiye’nin Avrasya bölgelerine yönelmesi, AB ve NATO gibi kuruluşlarla olan ilişkilerinde büyük bir sarsıntıya uğrama ihtimali doğurabilir.

Şangay İşbirliği Örgütü üyeliği yanında AB ve NATO gibi kuruluşlarla Türkiye’nin işbirliği yaptığı düşünülürse, bu Türkiye’ye önemli stratejik ve jeopolitik güç kazandıracaktır. Daha açık bir dille ifade edilirse, AB ile siyasi, ekonomik ve tarihsel açıdan önemli ilişkilerin bulunması, Çin ile gelişen ekonomik ilişkileri, Rusya ile olumlu yönde ilerleyen ticari, ekonomik ve diplomatik ilişkileri de hesaba katarsak, dış politikada Türkiye için önemli bir sıçrama tahtası olabilir. Buna Türkistan devletleri ile arasındaki tarihsel ve kültürel bağlarını de eklemeyi unutmayalım. Sonuçta bu üyelikler Türkiye için bir jeopolitik köprü görevi sağlayacaktır. Türkiye’nin ŞİÖ üyeleri ile birlikte yürüttüğü ilişkiler önce bölgesel güç konumunu sağlamlaştırmasını, daha sonra da küresel bir güç konumuna gelmesini mümkün kılabilir ve Türkiye’ye önemli bir avantaj sağlayabilir.¹¹⁴

¹¹⁴ Burak Küntay, *“Turkey on the Path of the European Union”*, New Perspectives on Turkish Foreign Policy, İstanbul, Doğan Kitap, 2013, s.32.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Kasım 2007 tarihinde “11. Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik, İşbirliği Kurultayı” gerçekleşmiştir. Bu kurultayda “Türk Birliği” projesi kapsamında “Türkçe Konuşan Devletlerarası Konsey” oluşturulması Türkiye tarafından gündeme getirilmiş ve Türk dünyasının ekonomik, sosyal, kültürel bütünleşmesine katkıda bulunulmuştur. Orta Asya bölgesindeki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını koruyabilmeleri Türkiye açısından önemlidir ve bölgede dengeleyici bir rol oynaması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Orta Asya Cumhuriyetleri, örgüt içinde Rusya ve Çin'i birbirine karşı denge unsuru olarak kullanırken, diğer yandan ABD'yi bu iki ülkeye karşı denge faktörü olarak kullanmak istemektedirler. Türkiye'nin de bu doğrultuda Doğu ve Batı bloğu arasında benzer bir dengeleme politikası uygulaması mümkündür.

Bugün Türkiye bir enerji koridoru konumundadır. Coğrafi açıdan Orta Asya ve Hazar Denizi petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünyaya açılımını sağlayabilen önemli noktalar arasındadır. Ayrıca, Türkiye *Mavi Akım*, *Türk Akım* ve *Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı* gibi projelerle statüsünü güçlendirmeye devam etmekte olan bir ülkedir. Bölgede yer alan ülkeler stratejik denge sağlamak üzere ve kendilerine sağlayabileceği birtakım faydaları hesap etmek suretiyle bu örgüte tam üye olmuşlardır veya bu üyelik için sıraya girmişlerdir. Buna örnek ise bir yanda Rusya ve Çin ile ilişkilerini normale dönüştürmek, diğer yandan ABD'nin bölgedeki etkinliğini kırmak isteyen ülkelerdir; örneğin İran uluslararası izolasyondan kurtulmak için örgüte üye olmak istemektedir.

Türkiye'nin Rusya ve Çin ile ilişkilerini normal zemine oturtabilmesi için Türkistan coğrafyasındaki akraba topluluklarıyla kültürel bağlarını geliştirmesi büyük önem arz etmektedir. Zira, ortak tarihi ve kültürel bağlara sahip bu toplulukların birbirleriyle yakınlaşması ve müşterek bir payda etrafında toplanması herhalde zor olmayacaktır. Türkiye, toplumlar arasında kurulacak iyi ilişkilerin devletlerarası münasebetlere yapacağı olumlu yansılardan da yararlanarak, hem Çin ve Rus halklarıyla ilişkilerini geliştirmede ve kendisinin bu halklara tanıtılmasında Türk Cumhuriyetlerini bir köprü olarak kullanabilecek, hem de bu ülkelerle siyasi ilişkilerini güçlendirebilecektir. Böylelikle jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin, hem Kafkaslarda etkinliğinin artırılması, hem de Orta Asya

ve Hazar Denizi'nin doğal enerji kaynaklarının Batıya ulaştırılmasında yeni inisiyatifler alması mümkün hale gelebilecektir. Enerjide önemli ölçüde dışa bağımlı bulunan Türkiye açısından stratejik hedeflerini gerçekleştirilebilmesi kaçırılmaz bir fırsat olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye ilk olarak Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan arasında Ocak 2007 yılında gerçekleşen görüşme sonucu örgüte üye olma isteğini ortaya koymuştur. Daha sonra Putin tarafından Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'e bu üyelik isteğinin iletilmesi de Nazarbayev tarafından olumlu olarak bulunmuştur. Ancak Türkiye bu örgüte tam üye olmak için başvurursa da üyeliği kabul edilmemiştir. Aynı dönemde İran gözlemci statüsüyle örgüte kabul edilmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti diyalog ortağı statüsü ile Nisan 2011 yılında örgüte başvurmuş ve yapılan başvuru Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda ele alınarak, 6-7 Haziran 2012 tarihli *Sonuç Bildirgesi'nde* Türkiye'ye “*diyalog ortağı*” statüsü verilmesi kabul edilmiştir.

Bu üyeliği değerlendirecek olursak örgütün Batı karşıtı bir platform olarak görülmesi açısından eleştirilmektedir. Ancak aynı zamanda örgüt Batı ülkeleri ile ilişkiler kurarak denge kurmaya çalışmaktadır. Bu eleştirilerin cevaplanmasında Türkiye'nin Batı ülkeleri ile olan önemli ilişkileri örgüte arabulucu vasfıyla büyük ölçüde fayda sağlayabilir. Ayrıca bu örgüte üyeliği doku uyuşması açısından da değerlendirebiliriz. Çin, Rusya ve Hindistan dışında diğer üyelerin halkları Türk soyundan gelmektedir ve İslam ülkeleridir. Diğer taraftan Kıbrıs meselesi, etnik sorunlar ve terörle mücadele konusunda yapılan dayatmalar, ve en önemlisi Ermeni soykırımını iddiaları gibi sorunlar Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz bakmaya başlamasına neden olmuştur. Bunun neticesinde Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'ne ilk etapta gözlemci statüsüyle başvurmak suretiyle sonradan tam üye olma hedefi stratejik dengeleme açısından önem kazanmıştır.

5.1. Türkiye'nin Örgüte Tam Üye Olma Hedefi

2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile SSCB arasındaki gerginlikler nedeniyle Türkiye Batı bloğundan yana tavır alarak, Batılı ülkeler ile sıkı bir dostluk ve işbirliği halinde olmuştur. Ayrıca, Türkiye 1950-1953 yılları arasında meydana

gelen Kore Savaşında¹¹⁵ askeri açıdan yardımda bulunmasıyla, NATO üyeliğine girme halini elde etmiştir. Bu adımların nedeni toprak iddiasında bulunan SSCB'ye karşı kendini koruma altına almak niyetidir.

SSCB dağıldıktan sonra meydana gelen iki kutuplu sistemin sona ermesi ile birlikte Türkiye çok yönlü bir dış politika izlemeye başlamıştır. Ayrıca 1950'lerden başlayıp bugüne kadar devam eden süreçte Türkiye Avrupa Birliği'ne girmek için çaba gösterse de, bu birliğe üyeliğe kabul edilmesi olumlu olarak sonuçlanmamıştır. Bu olumsuz girişimler sonucu Türkiye bölgesel entegrasyon için yeni arayışlara girmeye başlamıştır. Bunların içinde en çok göze çarpanlardan bir tanesi de Şangay İşbirliği Örgütü üyeliğidir.

Orta Asya bölgesinde Rusya ve Çin stratejik olarak birbirleri ile ortaklık oluşturmuş olsalar da, iki ülke arasında sık sık ekonomik ve jeopolitik rekabet yaşanmaktadır. Şangay İşbirliği Örgütünde Rusya yeni üyeleri örgüte kabul ederek örgütün genişlemesini teşvik ederken, buna karşın Çin ise yeni üye alımlarına olumlu bakmamıştır. Neden olarak ise örgütün yapısını ve şu anda üyelik fırsatlarının oluşmadığı gerekçesini bahane kılmıştır. Rusya lideri Vladimir Putin, Şangay İşbirliği Örgütü'nün bölgesel ekonomik ve güvenlik işbirliği etkisini güçlendirecek *Avrasya Birliği planına* Orta Asya bölgesindeki ülkeleri teşvik etmektedir. Bunun sonucunda bu bölgedeki üye ülkeler ile birlikte Rusya hareket ederek Çin'i siyasi ve güvenlik işbirliği ile ticari ve ekonomik üstünlük alanlarında sınırlamaya çalışmaktadır.

Bu iki süper güç Türkiye'nin ŞİÖ üyeliğine başvurarak tam üye olmasına Batı ile olan sıkı ilişkilerinden ötürü endişeyle yaklaşmaktadırlar. Çünkü onyıllardan beri Türkiye AB üyeliği için müzakereler yürütmektedir. Türkiye'nin Batı ülkeleri ve kurumları ile ilişkileri ve buna ek olarak NATO üyesi de olması Rusya ve Çin'i düşündürmektedir. Çünkü bu iki süper güç yukarıda değindiğimiz AB ve NATO

¹¹⁵ 1950-1953 yıllarında Kuzey Kore ve Güney Kore arasında meydana gelen iç savaştır. Soğuk savaşın ilk yıllarında meydana gelen bu çatışma, ilk önce ABD ve müttefiklerinin daha sonra da Çin Halk Cumhuriyeti'nin katılımıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır. Kore savaşı sonunda Kore'nin bölünmüşlüğü devam etmiş ve iki ayrı yönetimin birbirine olan düşmanlığı bugünlere miras kalmıştır. Savaş, tarafların karşılıklı saldırılarıyla devam etse de birbirine üstünlük kuramamışlardır. Kore Savaşı, 2007'de Kuzey Kore (Sovyet Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti) ve Güney Kore (ABD/ BM ittifakı) arasında imzalanan antlaşmayla yazılı olarak hükmünü bugünlere değin korumuştur.

üyeleri ile siyasi ve güvenlik konusunda önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Bu sebepten dolayı Çin Şangay İşbirliği Örgütü'nün genişlemesine karşıdır ve Türkiye'nin bu örgütte tam üye olarak yer almasına da olumlu bakmamaktadır.

Şubat 2005 tarihinde dönemin Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün Çin'e yaptığı ziyaret sırasında örgüte üye olma isteği olduğunu dönemin Çin Başbakanı Wen Jiabao'ya iletmiştir. Abdullah Gül bu üyeliğin her iki ülke tarafından uluslararası örgütlerde işbirliğini geliştirmeyi amaçladığını belirtmiştir ve Türkiye'nin bu örgüt içine katılarak söz sahibi olma konusunda ilgi gösterdiğini vurgulamıştır. Ancak, Türkiye'nin bu başvurusu olumlu olarak görülüp kabul edilmezken, aynı dönemde örgüte başvuran İran'ın gözlemci statüsüyle örgüte üyeliği kabul edilmiştir.

Çin uzmanlarının ilgili yorumlarına bakıldığında Türkiye'nin örgüte üyeliğini genelde olumlu bulmamışlardır. Çin, Türkiye'nin sadece Şangay İşbirliği Örgütü'ne değil; diğer örgütlere de başvurmasını istememekte; aynı zamanda Asya Pasifik bölgelerindeki çok taraflı işbirliği örgütlere üye olmasını da olumlu görmemektedir. Bunun aksine Çin, Türkiye'nin AB üyeliğine tam destek vermektedir. Çin'e göre Türkiye'nin AB üyeliğinde bulunması Çin ve Türkiye arasındaki ilişkilerinin güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Bu üyelik sayesinde Çin uzmanlarına göre, Türkiye Orta Asya bölgesine yönelmeyecek, AB üyeliğine yönelmesi ile Çin'in Orta Asya bölgesindeki çıkarlarına zarar vermeyeceği gibi, Doğu Türkistan sorunu ile de fazla ilgilenemeyecektir.

China Institute of International Studies (CIIS) Vakfı Başkan Yardımcısı Yu Zhenqi, örgüt genişlemesinde ön şart olarak üyelerin Orta Asyalı olması ve Orta Asya bölgesinin komşuları olması gerektiği vurgulamaktadır. Ayrıca Yu Zhenqi bu bölgelerin dışında üyeliğinin çoğalmasının örgütün icra kapasitesini zayıflatacağını düşünmektedir. Yu Zhenqi, örgütün dışa açılmayı teşvik ettiğini ve bundan dolayı sadece bölgedeki örgüt dışı ülkelere kapısını açmakla kalmadığını, bölge dışı ülkeler ve kuruluşlarla işbirliği sonucunda diyalog ilişkilerini tesis ettiğini belirtmiştir. Yu Zhenqi örgütün dışa açılma politikasını dar anlamda sadece üye sayısının çoğalması

olarak görülmesi ve izah edilmesinin doğru olmadığı gibi faydasının da olmayacağı görüşünü beyan etmektedir.¹¹⁶

Yao Kuangyi'ye göre ise Türkiye'nin örgüte katılımı Avrasya bölgesinin güvenlik ve istikrarına katkıda bulunacaktır. Yao'ya göre, Türkiye Orta Asya bölgesi ile tarihsel ve kültürel bağlara sahiptir ve bölgede kendi nüfuzunu genişletmek niyetindedir. NATO üyesi olan Türkiye'nin geçen yıldan beri bölgesel çatışmalardaki rolü giderek önem kazanmıştır. Türkiye'nin geleneksel bir Batı ülkesi olmaması, özel coğrafi konumu ve tarihsel deneyimleri örgüte üyelikte kolay kabul edilmesi için avantaj sağlamaktadır. Qu Xing, örgütün genişlemesinde bazı sürtüşmeler yaşanabileceğini ve AB'nin genişlemesinden ders alınması gerektiğini ileri sürmektedir. Qu Xing'e göre, yeni üyeleri kabul edilmeden önce mevcut üyeler arasında karşılıklı güven ve işbirliğinin derinleştirilmesi gerekmektedir.¹¹⁷

Şangay İşbirliği Örgütü Araştırmaları Masası Başkan Yardımcısı Li Ziguo, örgütün genişlemesinin hukuki belgelerindeki bazı problemler ve teknik meselelerle birlikte bölgesel sorunların (Keşmir sorunu, Afganistan sorunu gibi) oluşacağı ve örgüt dili olan Çince ve Rusça dilinin yeterli olup olmayacağı gibi sorunlara henüz cevap alınmadığına işaret etmektedir.

Rus uzmanlar ise Çin uzmanlarına göre tam tersi argümanları savunmaktadırlar. Rusya Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki Diplomatik Akademi Doğu Bilimi Araştırma Merkezi Müdürü Andrey Volodin 2012 tarihinde yaptığı açıklamada, şunları beyan etmiştir. *“Şangay İşbirliği Örgütü'nün adım adım genişlediğini görüyoruz. Umarım, hem Hindistan, hem Pakistan, hem İran, hem Afganistan, Şangay İşbirliği Örgütü'nün tam üyeleri olacaktır. Yani, pratik anlamda dünya siyasetinin çoğu çelişkilerinin düğümü olan hemen hemen tüm Merkezi Avrasya, sonuçta Örgüt ağı ile kaplanmış olacaktır”*.¹¹⁸

Ayrıca Türkiye'nin Rusya ve Çin ile farklı siyasal ve kültürel değerlere sahip olması özellikle Ortadoğu ekseninde farklı görüşleri savunması iki cephe arasında derin uçurumlara neden olmaktadır. Örgüt tarafından Türkiye, büyük oranda ABD ile

¹¹⁶ Erkin, E, *“Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü Üyeliği”*, Uygur Akademi Dergisi, 2017, s.14.

¹¹⁷ Erkin, E, *“Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü Üyeliği”*, ss. 28-32.

¹¹⁸ Üstün, Nazlı, *“Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye”*, ETÜD Araştırma Servisi, <http://www.kto.org.tr/d/file/sanghay-isbirligi-orgutu-ve-turkiye.pdf>, 2016, s. 8.

birlikte hareket eden bir ülke olarak değerlendirilmektedir. Son dönemde Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika gütmesi ve ABD başta olmak üzere AB ile yaşadığı önemli kırılmalar örgüt tarafından olumlu bulunmaktadır. Türkiye'nin örgüte üyeliği konusunda Rusya ve Kazakistan'ın bakışı daha olumluyken, Çin Türkiye'nin Asya Pasifik bölgesinde çok taraflı bir iş birliğine dahil olmasına çok da olumlu bakmamaktadır. Ancak Türkiye'nin Batı ile yakın dönemde yaşadığı krizler sonrasında Çin'in de Türkiye'nin üyeliğine bakışı olumlu anlamda gelişmeye başlamıştır.

Türkiye'nin örgüte tam üyeliği olup kabul edilmese de, Nisan 2011 tarihinde Şangay İşbirliği Örgütü Genel Sekreterliği'ne diyalog ortağı statüsü ile başvuru yapmıştır. Bu başvuru üzerine Haziran 2012 yılında gerçekleşen örgüt başkanları zirvesinde Türkiye'nin diyalog ortağı olma konusundaki statüsü kabul edilmiştir. Bu da önemli bir gelişmedir.

Şangay İşbirliği Örgütü Şartnamesi Haziran 2002 tarihindeki zirvede kabul edilmiştir ve bu şartnamenin 14. maddesinde diyalog ortağı olma statüsü ile ilgili tanımlar bulunmaktadır.¹¹⁹ Bu tanımları özetlersek Şangay İşbirliği Örgütü diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla diyalog ilişkileri tesis edebilir, örgüte ilgi duyan ülkeler ve uluslararası kuruluşlara da diyalog ortağı veya gözlemci statüsü tanınabilir. Bu statüdeki ülkelerin örgüt içinde yetkisi sınırlıdır ve sadece bazı teklifleri sunabilirler ve bunun yanında örgüt üyeleri ile işbirliği yapma imkanları elde edebilirler. Yani Türkiye diyalog ortağı statüsü ile örgütün karar alma mekanizmasından uzaktır.

Bu durumda Türkiye'nin örgüt içinde etkili olabilmesi için önce gözlemci statüsüne sahip olması ve sonra da tam üyelik statüsüne sahip olması gerekmektedir. Türkiye'nin bu amacına ulaşip ulaşamaması ise gelecekteki Türkiye-Çin ilişkilerinin seyrine bağlıdır.

¹¹⁹ *Şangay İşbirliği Örgütü Şartnamesi*, <http://rus.sectsco.org/documents/>, 2002, Erişim: 2.01.2019

5. 2 Türkiye'nin Diyalog Ortaklığından Tam Üyeliğe Geçme İsteği

Rusya ve Çin önderliğinde oluşan Şangay İşbirliği Örgütü ABD'nin yürüttüğü tek-kutuplu dünya sistemi yaklaşımına karşı çıkarak, çok-kutuplu sistemin daha yararlı olacağı görüşünü temsil etmiştir. Türkiye bu örgüte tam üye olma isteğinde bulunmuştur, ancak şu anda Türkiye ABD'nin liderlik ettiği NATO'ya üye olması sebebiyle üyeliği zor gibi görünmektedir. Daha önceden belirtildiği üzere Varşova Paktı da NATO'ya karşı olarak kurulmuştu ve bu nedenle ŞİÖ Varşova Paktı'na benzetilmişti. Böyle bir durumda Türkiye'nin üyeliğinin mümkün olup olmadığı düşündürücü bir durumdur. Bunun sonucunda da Türkiye örgütte sadece diyalog partnerliği statüsünü kazanabilmiştir. Yani bu demek oluyor ki Türkiye diyalog ortağı olarak karar verme mekanizmasının dışındadır. Türkiye'nin küresel boyutta daha çok söz sahibi olmasına katkı sağlayacak gelişmelerden biri Avrasya bölgesindeki etkinliğini arttırması ile oluşabilecektir. Bu bölgede Türkiye örgüt sayesinde enerji ve doğal kaynak rezervlerinin ticaretini yaparak daha güvenilir ve daha karlı çıkabilir.

2013 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Afganistan'da gerçekleşen toplantıdan sonra örgütün Genel Sekreteri Dmitry Mezentsev ile örgütün diğer üyeleri ile işbirlikleri konusunda anlaşma imzalamışlardır. Burada Ahmet Davutoğlu bu anlaşmayı *"El ele, omuz omuza yürüyeceğimiz uzun bir yolun başlangıcı"* olarak ifade ederken, Dmitry Mezentsev ise Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü'nün ruhuna büyük katkı sağlayacağından bahsetmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasındaki görüşmede demiryolu projesinin ulaştırma konusunda büyük önem arz ettiği vurgulanmıştır.¹²⁰

Türkiye'nin örgüte üye olarak girmesi sonucunda örgütteki diğer üyelerin Türkiye'den yararlanacağı birçok konu vardır. Bunlardan biri bu örgütteki üyelerin Batılı ülkelerle olan ilişkilerini Türkiye üzerinden dengeleme şansları olmasıdır.

¹²⁰ *Türkiye, Şangay İşbirliği Örgütü'yle diyalog ortağı,*
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/04/130426_sio_turkiye_anlasma, (Erişim: 2.09.2016).

Bunun dışında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için Türkiye'nin sosyal ve ekonomik faydası yadsınamaz ve bu ülkeler Türkiye'yi örnek alarak gelişimlerini sürdürebileceklerdir. Son örnek olarak da Türkiye Çin, Rusya ve diğer üyelerin hepsiyle pozitif olarak ilişkilerini yürütmektedir. Buna ek olarak enerji ve doğal kaynaklarının transferinde Türkiye Cumhuriyeti Orta Asya ve Avrupa ülkeleri arasında ileriki yıllarda daha da önem kazanacaktır.

5.3. Türkiye'nin ŞİÖ Üyeliğinin Avantajları ve Dezavantajları

Türkiye Şangay İşbirliği Örgütüne tam üye olmak niyetiyle başvurmasına rağmen, Rusya ve Çin ile birlikte pozisyon alan diğer üyeler Türkiye'nin tam üye olarak değil de, diyalog ortağı statüsü altında üyeliğini 11 Mayıs 2012 tarihli Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda ele alarak, 12. Liderler Zirvesinde onaylamışlardır. Türkiye'nin örgüte üye olması durumunda elde edeceği kazanımlara bakacak olursak şunları sıralayabiliriz.

İlk olarak Türkiye'nin Çin ve Rusya gibi diğer ülkeler tarafından da tercih edilen siyasi bir ortak olabileceği düşünülmektedir. Şangay İşbirliği Örgütü Türkiye'ye sadece bölgedeki süreçleri dışarıdan gözlemekle kalmayıp, muhtemelen bir bölgesel güvenlik sisteminin oluşturulmasına etki edebilen aktif bir oyuncu olma imkanını sağlayacaktır. Türkiye ŞİÖ'nün Asya bölgesinde planladığı enerji projelerinin gerçekleştirilmesine katılarak, Avrupa ekonomisinin duraklama sürecine girmesi halinde kendi ürünleri için büyük bir satış pazarını elde etme fırsatını yakalamış olacaktır.

Buna ek olarak, örgüt ile işbirliği sayesinde Ankara SSCB'nin dağılmasından sonra oluşan bağımsız ülke topraklarında doğrudan faaliyette bulunmak ile ilgili meşru bir fırsat bulmuş olacaktır. Sonuçta Türkiye örgüte üye olarak örgütün Ortadoğu'ya ve Doğu Avrupa'ya yönelik operasyonel kapsamını ve çalışma şeklini değiştirecek ve Türkiye'nin hem üye ülkeler hem de diğer Asya ülkeleri ile işbirliği gelişecektir.

Günümüzde Türkiye'nin örgüte diyalog ortağı statüsüyle girmesiyle birlikte, Orta Asya bölgesindeki toplumlarla tarihsel, dini, kültürel ve etnik bağlarından

dolayı tam üye olma arzusunu daha güçlü ifade edebilir. Ancak bazı zorluklar Türkiye'nin örgüte üyeliğini engelleyebilmektedir. Çin ve Rusya AB ve NATO üyesi olan Batılı ülkelerle sorun yaşadıklarından dolayı, Türkiye'nin bu örgütte üyeliğine çok sıcak bakmamaktadırlar. Türkiye'nin diyalog ortağı olarak kabul edilmesinin nedeni ise Orta Asya bölgesinin kalkınması ve terörle mücadele konularda büyük katkıları olacağı düşüncesidir.

Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği Orta Asya bölgesinde sosyal, ekonomik ve kültürel ilişkilere gelişmesinde katkı sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya pazarlarında satılması için önemli bir aktör olarak Avrasya enerji koridorunda yer almaktadır. ŞİÖ'nün Türkiye'nin tam üyeliğinden kazanımlarına baktığımızda bu katılım sayesinde örgütün Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da etkinlik ve hareket kabiliyeti artacak, böylece örgüt bölgesellikten daha çok küresel bir aktör konumuna kavuşacaktır.

Üyelikle Türkiye için yeni ticari kapılar açılacak, enerji konusunda büyük ortaklıklar elde edilecek ve önemli bir enerji ticaret merkezi olma noktasında önemli adımlar atılacaktır. Hazar ve Orta Asya bölgesi coğrafyalarında oluşan haksızlıklara ve insan hakları ihlallerinde müdahale konusunda önemli adımlar atılması için de hukuki bir temel oluşacaktır. Ortadoğu bölgesindeki çatışmaların çözümü noktasında örgütün ekonomik, politik ve askeri desteğinin alınabilmesi de çok önemli kazanımlar arasında olacaktır.

ABD'nin NATO örgütündeki ülkelerle birlikte kendi menfaatlerini koruma çabasında olması ŞİÖ'yü güvenlik konusunda yeni görüşmelere zorlamıştır. Türkiye'de bir NATO üyesi olduğuna göre, Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği NATO ve ŞİÖ örgütleri arasında düşük düzeyli gerginliğe sebebiyet verebilir. Şangay İşbirliği Örgütü terörle mücadele konusunda üyeler arasında uzlaşmaya varıp bu soruna engel olmak için çalışacağını belirtmiştir. Bu doğrultuda İran'ın örgüte girmesi istenmiş, ancak ABD buna karşı çıkmıştır. İran ise örgütten aldığı yardımlarla “*Kitle İmha Silahlarına (KİS)*” yönelik olduğu iddia edilen çalışmalarını arttırabilecektir. İran'ın bu tutumu sürdürmesinin halen yaptırım uygulayan ABD ile gerginliğin tırmanmasına sebep olacağı düşünülmektedir. Bu durumda Türkiye'de savunma

tedbirleri almak zorunda kalacak ve milli savunmaya daha fazla kaynak ayırmaya çalışacaktır.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki dönemlerde başlayan enerji kaynakları çekişmesinde Türkiye büyük avantajlara sahip olsa da bunu değerlendirememiştir. Türkiye aracılığıyla enerji kaynaklarının Avrupa'ya ulaşması, İran veya Hazar Denizi'nin altından gerçekleşmekteydi. Türkiye'nin Rusya ile mutabakat gerçekleştirmesi neticesinde AB'nin "*Nabucco Projesi*" olarak adlandırılan girişimin hayata geçme ihtimali düşmüş ve bunun sonucunda da Türkiye enerji konusunda % 65 civarında Rusya'ya bağımlı duruma gelmiştir.

Küresel petrol kaynaklarının % 10'una Afrika ülkeleri, % 57'sine Orta Doğu devletleri ve %9'una Rusya ve "*Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)*" olarak adlandırılan Türk Cumhuriyetleri sahiptir. Verilere baktığımızda dünyada en fazla petrol talebine sahip olan ülkeler ise Avrupa ülkeleri ve Çin olarak bilinmektedir. Amerika bugün dünyanın en büyük petrol ithalatçısı konumundadır. Eğer dünyadaki işlenebilir petrol ve doğal gaz kaynaklarının incelersek bu kaynakların % 70 den fazlası Türkiye'nin yakınlarında olduğunu söyleyebiliriz. Bunun için bugün Türkiye "*Güney Enerji Koridoru*" adlı projede hem yer almakta hem de projeyi desteklemektedir.

Türkiye'nin Rusya, İran, Hindistan ve Çin ile ticaret hacmi yükselmesine rağmen ticaret açığı da büyümüştür. Birçok teşvik programlarına karşın Türkiye ihracatını artırarak bu ülkeler ile ticaret açığını kapamayı, hatta azaltmayı başaramamıştır. Türkiye'nin örgütün önde gelen üyeleri ile ticari ilişkilerinde ihracatın ithalatı karşılama oranı %20'lerin altında seyretmektedir. Bu şartlar altında örgüte üyeliğin AB'ye alternatif olacağı varsayılrsa ve Türkiye bu örgüte üye olsa bile, böyle bir üyelik Türk sanayii ve ticareti için yıkım anlamına gelmektedir. Buna karşın AB ile kurulmuş olan Gümrük Birliği sayesinde Türkiye'nin dış ticareti önde gelen AB üyeleri ile Türkiye lehine fazla vermektedir. Türkiye'nin AB üyeliği sonucunda gelişmekte olan dünya ülkesi sınıfından gelişmiş ülke sınıfına yükselmesi hedeflenmektedir. Türkiye'nin ekonomik, sosyal siyasal, bilimsel ve teknolojik bakımdan AB üyeleri seviyesine çıkması prestijini ve uluslararası politikadaki etkinliğini artıracaktır.

5.4. Örgüt Üyeleri İle Türkiye Arasındaki Ticari İlişkiler

Türkiye Avrupa ve Asya kıtalarının kesişim noktasında olduğundan dolayı ekonomik ve siyasi gelişmelerini hep Batı cephesine yönelik olarak sağlama çabası içinde olmuştur. Bunun için de Avrupa Birliği'nin (AB) bir tam üyesi olma amacı hedefleri arasındadır. Son dönemlerde AB ile ilişkisinin durağan bir şekilde olması sonucu Türkiye alternatif entegrasyonlar, teşkilatlar veya bölgesel işbirliği örgütleri üzerinde durmak ve bu konuda araştırmalar yapmak zorunda kalmıştır. Türkiye dış politikasını geliştirmek yoluyla diğer ülkelerle sıkı bağlar kurarak, küresel alanda önemli bölgelerle stratejik açıdan münasebetlerini ilerletmek için uğraşmaktadır.

Küresel ölçekte diğer bölgelerle diplomatik ilişkilerin sağlanması için ekonomik ilişkilerin de sağlam temellere dayanan ilişkiler olması gerekmektedir. Hem ekonomik hem siyasi olarak AB önemli olsa da, AB ile ticarete azalmalar meydana gelmiş ve yeni dış politika, strateji seçeneklerinin de değerlendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu öne çıkan bölgesel seçeneklerden birisi de Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) olmuştur. Bu örgütte yer alan Çin, Rusya Federasyonu ve İran ile yapılan ticaret artmıştır. Türkiye'nin en büyük iki ticaret ortağı Rusya ve AB olmuştur. Sonraki sırada ise Asya Pasifik bölgesi ülkelerinden Çin Halk Cumhuriyeti yerini almıştır.

Tablo 5. 1. Türkiye'nin ŞİÖ Ülkeleri ile Dış Ticareti

Ülke	Türkiye'nin İhracatı (milyar USD)	Türkiye'nin İthalatı (milyar USD)	Dış Ticaret Dengesi (milyar USD)
Rusya	2 583	19.680	-16.980
Çin	2 870	23.490	-22.570
Tacikistan	0.920	3248	-1989
Özbekistan	1.276	0.450	-420
Kazakistan	0.835	1270	-980
Kırgızistan	0.570	0.380	-370
Pakistan	0.652	0.470	-146
Hindistan	0.980	7200	-6213
Toplam	5658.858	52824.905	-47.166

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (Erişim: 28.12.20017).

Yukarıda Türkiye'nin ŞİÖ üyeleri ile yaptığı ticaret rakamları verilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin Şangay İşbirliği Örgütü üyelerine ihracatı toplam ihracatın yüzde 6'sını, bu ülkelerden yapılan ithalat ise toplam ithalatın yüzde 25,7'sini oluşturmaktadır. ŞİÖ ülkeleri arasında en çok ithalat yapılan ülke Çin ve Rusya'dır. Bu ithalatın büyük oranda yapılma nedeni ise Rusya doğalgaz rezervlerinden ciddi ölçüde satın alınmasıdır. Rusya ve Çin'den özellikle 90'lı yılların sonunda yapılan ithalat son derece artmıştır. Örgüt üyeleri arasında olan Kırgızistan Türkiye ile en az ticaret yapan ülkedir.

Orta Asya bölgesindeki en önemli ticari, ekonomik ve siyasi ortaklarından biri de Kazakistan'dır. Kazakistan ile yapılan ticaret hacmi 2012-2018 yılları arasında dört milyar doların üzerinde olarak gerçekleşmiştir. Kazakistan'a Türkiye'den giden yatırım hacmi iki milyar doları aşmaktadır. Rusya Federasyonu ise ülkemizin ikinci en büyük ihracat ve ithalat ortağıdır. Ayrıca Rusya ile vizelerin kaldırılmasıyla, Rusya turizmde en fazla Türkiye'yi tercih eden ülkeler arasında olmuştur. Türkiye 2016 yılında Şangay İşbirliği Örgütü üyesi olan ülkelere karşı 47,1 milyar Dolar dış ticaret açığı vermiştir. Bu açık 2017 yılındaki toplam dış ticaret açığının yüzde 70,5'ine denk gelmektedir.

Tablo 5. 2: Türkiye'nin AB ülkeleri ile dış ticaret (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	AB	%	İTHALAT	AB	%
2017	157.094	73.906	49.50	234.156	93.662	40
2016	104.227	50.551	48.50	146.254	56.945	38.94
2015	143.838	63.998	44.49	207.234	78.681	37.97
2014	157.610	68.514	43.47	242.177	88.783	36.66
2013	151.802	63.039	41.53	251.661	92.457	36.74
2012	152.461	59.398	38.96	236.545	87.657	37.06

2011	134.906	62.589	46.39	240.841	91.439	37.97
2010	113.883	52.934	46.48	185.544	72.391	39.02

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (Erişim: 28.12.2017).

Tablo 5. 3: Türkiye’nin ŞİÖ ülkeleri ile dış ticareti (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	ŞİÖ	%	İTHALAT	ŞİÖ	%
2017	157.094	6283	4	234.156	56.197	24
2016	104.227	3.884	3.73	146.254	32.189	22.01
2015	143.838	7.696	5.35	207.234	47.373	22.86
2014	157.610	11.082	7.03	242.177	52.447	21.66
2013	151.802	12.836	8.46	251.661	52.731	20.95
2012	152.461	11.521	7.56	236.545	51.179	21.64
2011	134.906	10.111	7.49	240.841	91.439	37.97
2010	113.883	8.269	7.26	185.544	41.346	22.28

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (Erişim: 28.12.2017).

Yukarıdaki tabloda AB ve Şangay İşbirliği Örgütü’nün Türkiye’nin ihracatından aldıkları pay oranları gösterilmektedir. Tabloya göre 2017 yılında AB ihracatta % 49,50 ile oldukça yüksek orana sahiptir. ŞİÖ ise 2017 yılında % 4’lük bir orana sahiptir. Özellikle Rusya ve Çin’e yapılan ihracat, bu payın artışında etkili rol almıştır.

Tablo 5. 4: Türkiye-ŞİÖ Dış Ticaret Hacmi

Ülke	2015	2016	2017
Rusya	23.991	16.900	22.250
Çin	4000	3700	4100
Kazakistan	64.2	281	296

Kırgızistan	77	62	69
Hindistan	655.200	617.752	632.859
Tacikistan	366.688	357.489	372.642
Özbekistan	16.360	6.547	9.423
Pakistan	72.267	66.079	68.975

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (Erişim: 28.12.2017).

Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar olan sürede Orta Asya Devletleri ile Türkiye arasında siyasi ve ekonomik alanda sağlıklı bir ilişki yürütülmemiştir. Bunun sebebi ise, Türk Dış Politikasının öncelikleri kadar Moskova tarafından yürütülen politikalarlardır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Türkiye bu bölgelerde lider olma fırsatını yakalamıştır.

Türkiye Orta Asya bölgesindeki enerji ve doğal kaynakların Batı Avrupa ve diğer ülkelere kolay yoldan ulaştırılması için bir enerji koridoru olarak kalmaya devam etmektedir. ŞİÖ'ne daha önce de değindiğimiz gibi üye olma isteğinin nedeni olarak bölgedeki ülkeler ile tarihi ve kültürel bağların bulunması olarak gösterebiliriz. Bir taraftan NATO üyesi olan ve bir taraftan da AB ile tam üyelik müzakere süreçlerini yürüten Türkiye Batı dünyası ile olan ilişkilerini bozmadan Avrasya seçeneğini de çok iyi değerlendirmesi gerekmektedir. Çünkü bu bölgede akraba toplulukları, dost ve kardeş Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri bulunmaktadır.

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise Türkiye'nin ŞİÖ ile ilişkilerin geliştirilmesi, SSCB'nin dağılmasından sonra uzun yıllar ihmal ettiği Orta Asya bölgesinde etkin olması ve jeopolitik konumu nedeniyle sahip olduğu avantajını kullanarak bölgesel güç olabilme potansiyelini geliştirebilmesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 5. 5. ŞİÖ Ülkelerinin Ticaret Ortaklıkları

	GSMH (milyon\$)	İhracat (milyon\$)	İthalat (milyon\$)	Ana İhracat Ortaklar.	Ana İthalat Ortakları
Çin	10492 514	2.27000	1.23000	ABD, Hong Kong	Güney Kore, ABD, Japonya

Rusya	1.280000	269000	180000	Hollanda, Çin, Almanya,	Çin, Almanya, ABD
Kazakistan	183.6000	32.8000	26.6000	Çin, Rusya, Fransa, Almanya	Rusya, Çin, Almanya
Kırgızistan	6.6000	1.01000	5.14000	İsviçre, Özbekistan, Kazakistan	Çin, Rusya, Kazakistan
Hindistan	2.19000	261000	339000	ABD, UAE, Hong Kong	Çin, BAE, Suudi Arabistan
Tacikistan	8.5000	0.780	3.26000	Türkiye, Kazakistan, İsviçre	Çin, Rusya, Kazakistan, Iran
Özbekistan	51.5000	7.11000	9.3000	İsviçre, Çin, Kazakistan, Türkiye	Çin, Rusya, Güney Kore, Kazakistan, Türkiye
Pakistan	269000	24.2000	48.1000	ABD, UAE, Afganistan, Çin	Çin, Suudi Arabistan, BAE

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>, (Erişim: 28.12.2017).

Yukarıdaki tabloyu inceleyecek olursak Şangay İşbirliği Örgütü ülkelerinin ticaret ortaklıkları olan verileri görebiliriz. Kısaca özetleyecek olursak bu tabloda görüldüğü gibi örgüt 34 trilyon \$ civarında bir gayri safi hasılaya sahiptir. Üyelerin ihracat oranları ithalat oranlarından daha fazladır. Ana ithalat ve ihracat ortakları incelendiğinde ise, bazı AB ülkeleri ve ABD göze çarpsa da, ticarete daha çok kalemin ve daha büyük hacmin birlik içerisinde döndüğü anlaşılabacaktır. Nüfus açısından büyük orana sahip olan Hindistan ve Çin'in ekonomik güçlerini gösteren gelişmişlik düzeyleri açısından sahip oldukları hacim ve artış oranı uzun vadede tüm küresel dengeleri değiştirecek gibi görülmektedir.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın 1947 yılından 1991 yılına kadar sürdüğü yıllarda Çin ve Rusya'nın ilişkileri çok iyi durumda değildi. 1990'li yıllarda SSCB'nin parçalanması ve Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte uluslar arası ilişkiler sistemi yapısal bir değişime uğramış ve yeni halini almaya başlamıştır. Bu iki sosyalist ülke *Avrasya güvenliği* prensibi bağlamında ulusal güvenliğine muazzam önem veren ülkelerdir. Rusya ve Çin'in Avrasya coğrafyasında 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra uluslararası terörizm ile mücadele ve tek kutuplu dünya sisteminin değişmesi gibi meseleler üzerinde ortak çıkarları oluşmuştur. İki ülke arasında ilişkilerin temelini oluşturan uzlaşma, ABD'ye karşı ortak hareket etmek, iki ülke arasındaki sınır sorunlarını çözmek, silah alım-satımı ve teknoloji transferi gerçekleştirmek, enerji ve hammadde alanında işbirliği yapmak, Orta Asya'da radikal İslam'ın yükselişini engellemek gibi önemli konuları içermektedir.

Orta Asya üzerinde çıkar çatışması ve rekabet söz konusu olsa da Rusya ve Çin ortak hedefler etrafında toplanabilmek açısından ikili ilişkilerde işbirliğini ön plana çıkarmaktadır. Başka bir deyişle bu iki ülke ABD liderliğindeki Batı ittifakına karşı çıkarak, ABD merkezli tek kutuplu dünya düzeninin sürdürülebilir olmadığı fikrinde birleşerek bir ittifak kurmuşlardır. Avrasya bölgesindeki terör hareketlerinin, ayrılıkçılığın ve dini aşırıcılığın artışı, özellikle 11 Eylül 2001 sonrası güvenlik yönü ağır basan ittifak içerisinde olan Çin ve Rusya'yı buluşmaya iten en önemli faktörlerdir.

Şangay İşbirliği Örgütü Soğuk Savaş sonrasında özellikle Avrasya bölgesinde yoğunlaşan bütünleşme faaliyetlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Soğuk Savaşın ardından iki kutuplu sistem yerini tek kutuplu sisteme bırakmış ve Kafkasya, Baltık, Orta Asya ve Doğu Avrupa devletleri güvenliklerini sağlamak için bir seçim yapmak zorunda kalmışlardır. Bu devletlerden bazıları, özellikle Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri, seçimlerini NATO'dan yana yaparken, diğerleri ise Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın oluşturduğu BDT'ye katılmışlardır. ABD önderliğindeki NATO günden güne dünyada etkisini arttırırken, BDT'nin güvenliği sağlamakta yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Rusya ve Çin'in önderliğinde ortaya çıkan ŞİÖ kısa

sürede bünyesinde farklı statülerde devletleri barındırmaya başlayarak geniş bir coğrafyaya yayılmış ve Asya güvenlik sistemleri arasında yerini almıştır.

Şangay İşbirliği Örgütü Orta Asya Cumhuriyetleri için Çin ve Rusya arasında dengeli ilişkiler geliştirerek hem her iki güçle olan sorunlarını çokuluslu bir platformda giderme, hem de, Pekin ve Moskova'yı birbirine karşı kullanma açısından bir zemin hazırlamıştır. En azından tek bir güce dayanmaktansa iki büyük bölge gücüne dayanır hale gelmişlerdir. Bu yönüyle ABD'nin Afganistan'a yerleşmesi Orta Asya ülkeleri açısından büyük bir fırsat doğurmuş ve bölgede üçüncü bir güç merkezi ortaya çıkmıştır. Herhangi bir süper gücün tek başına egemen güç olma düşüncesi artık ortadan kalkmıştır. Oluşan bu ortamın daha fazla devlet ve bölgesel siyasi mekanizmayı beraberinde getirmiş olması, ABD'nin bölgede güç kaybetmesine neden olmuştur. Devletlerin birbirleriyle etkileşimi artmıştır. Yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi Orta Asya'nın stratejik önemini arttırmıştır. Amerika'nın Afganistan'daki askeri gücünü koruması ise Irak'taki etkinliğini azaltmasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya ve Çin'in de bölgede etkin olma isteği, bölgedeki hareketliliğin ileride artacağına bir göstergesidir.

İlk yıllarda sadece ulusal sınırlarda güvenliği sağlamak amacıyla kurulan ŞİÖ, zamanla faaliyet alanlarını genişleterek bölgede önemli bir güç odağı teşkil etmeye başlamıştır. Bu çalışmada ŞİÖ'nün kuruluşu, misyonu ve düzenlediği zirveler anlatılarak Rusya ile Çin'in örgüte dair beklentileri tartışılmıştır. ŞİÖ günümüzde *BM Güvenlik Konseyi'nin* daimi üyelerine ve dünyadaki nükleer güce sahip ülkelerin yarısına sahiptir. Üye sayısı az olmasına rağmen sahip olunan bu güç bölgesel bir örgütün etkinliğini göstermesi açısından önemli bir ölçüttür.

Geniş bir coğrafyayı içine alan örgüte üye ülkelerin sahip olduğu siyasi, askeri ve ekonomik potansiyel örgütün önemini açıkça ortaya koymaktadır. Üyelerin topraklarında dünya nüfusunun dörtte biri yaşamakta olup sınırları Avrupa'dan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. Örgüte, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan ile birlikte BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden ikisi; Rusya ve Çin üyedir. ŞİÖ çerçevesinde bölge güvenliğini sağlamak üzere üye ülkeler arasında askeri tatbikatlar yapılmaktadır. Orta Asya ülkelerinin örgüte üye olma sebeplerini terör, ayrılıkçılık ve aşırılıkla mücadele gibi konular

oluşturmaktadır. Ancak bu devletler için asıl güvenlik unsuru, Rusya ve Çin gibi iki güçlü komşu ile iyi ilişkilere sahip olmak demektir.

ŞİÖ Deutschyen anlamda bir güvenlik topluluğu olması halinde başarılı bir bütünleşme girişimi olarak öne çıkması mümkündür. Karl Deutsch'un kurguladığı model ışığında ŞİÖ'nün, Asya bölgesinde bir “*güvenlik adası*” olması muhtemeldir. ŞİÖ Afganistan, Keşmir, Kore yarımadası gibi uluslararası kriz bölgelerinin çevrelediği bir coğrafyada; Fergana Vadisi ve Doğu Türkistan gibi iç sorunların yaşandığı alanlarda; ayrıca İran, Pakistan ve Hindistan gibi sorunlu alanlarla çevrili bir coğrafyada faaliyet göstermektedir. Bu nedenle son gerçekleşen ŞİÖ Zirvelerinde uluslararası güvenlik sorunlarına yönelik görüşler beyan edilmeye başlanmıştır.

Örgütü bir güvenlik topluluğu yapan asıl unsur, üyelerin temel ortak hedef değerlerde buluşmaları ve karşılıklı olarak birbirlerinin duyarlılıklarına saygı göstermeleridir. Bu temel değerlere bakacak olursak, ilk olarak örgüt üyelerinin yönetim modelleri birbirlerine oldukça benzemektedir. İkinci olarak, sınır güvenliği ve bölgenin istikrarı, örgütün temel amacıdır. Bu amaçla bölgede bölge dışı aktörlerin müdahaleci girişimleri karşısında ortak bir tutum sergilenmektedir. Ayrıca, Şangay mekanizması radikalizm ve terörizme karşı başarılı ve olumlu bir şekilde işlemiştir. Türkiye SSCB sonrası bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerle yakın ilişkiler kurmuştur. İlişkileri ilerleten iki taraflı ziyaretler sayesinde bu cumhuriyetlerle işbirliği ilerletilip, bölgedeki etkinlik kuvvetlendirilmiştir.

Türkiye'nin diyalog ortağı olduğu ŞİÖ ile terörle mücadele, ulaşım, enerji, savunma gibi alanlarda ortaklık ilişkileri sürdürülmektedir. Çin ve Rusya ŞİÖ içerisinde Orta Asya Devletleri için bir denge faktörü olarak kullanılmaktadır. Buna ek olarak Orta Asya Devletleri Rusya ve Çin'e karşı ABD'yi bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmaktadırlar. Türkiye Batı dünyası ile ilişkilerini sınırlandırmadan Avrasya opsiyonunu olumlu bir şekilde değerlendirmelidir. Türkiye coğrafi konumunun bir avantajı olarak Doğu-Batı dünyaları arasında köprü görevi görmektedir. Türkiye'nin global bir güç olma ihtimali olan böylesi bir örgüte üye ya da gözlemci olması, bölgede efektif bir politika uygulamasına destek olacaktır. Öte yandan Türkiye bunu yaparken ABD ve AB ile mevcut ilişkilerine zarar vermemelidir.

Türkiye ve ŞİÖ karşılıklı olarak üyelik konusunda tereddütlü olsalar da, Türkiye'nin Avrupa ile Orta Asya arasında stratejik bir köprü görevi gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Bu nedenle ŞİÖ, Türkiye ile sıcak temas halinde kalmak zorundadır. NATO ülkeleri Türkiye'nin ŞİÖ içerisinde olmasını destekleyen bir örgüttür. Çünkü Türkiye'nin Orta Asya, Rusya ve Çin ile kültürel, ekonomik ve diplomatik etkileşimleri bulunmaktadır. Türkiye'nin örgüte üye olması halinde NATO ve ŞİÖ üyesi olarak Türkiye coğrafi konumu itibarıyla iki önemli güvenlik topluluğu arasında bir köprü görevi görecektir. Türkiye'nin dış politika önceliklerini yıllarca AB üyelik süreci belirlemiştir. Türkiye'nin kendilerine öncülük etme isteğine şüphe ile yaklaşan Orta Asya devletleri, bu görevi Rusya'ya layık görmüşlerdir. Bu iki önemli neden Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin önüne geçmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye ŞİÖ içinde yeteri kadar etkin olamamış ve dış politika uygulamasında öncelik bulamamıştır. Bu durum Türkiye açısından örgüt üyeliğinin Avrupa Birliği'ne alternatif olamayacağı savını güçlendirmektedir. Ancak örgütün kurulduğundan bu yana bölgedeki nüfuz mücadelesinde bir taraf olarak yer almış olması, bu örgütün güçlenmesinin Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkilere zarar verip Türkiye'nin siyasi çıkarlarına gölge düşmesine sebep olabilir. Gerek bu bakımdan, gerekse özellikle enerji açısından Orta Asya'nın, Türkiye için çeşitli imkanları barındırması bakımından bölgedeki gelişmelerin yakından izlenmesi Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Bu durum Türkiye'nin üye olamasa bile ŞİÖ ile ilişkilerini geliştirme vizyonundan vazgeçemeyeceği anlamına gelmektedir. Türkiye Orta Asya ile tarihindeki etkileşimleri ve çıkarları nedeniyle sadece diyalog ortağı olarak yetinemez. Orta ve uzun vadede ŞİÖ'ye tam üye olma noktasında Ankara'nın girişimleri devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Cüneyt:** “Asya’nın NATO’su: Şangay İşbirliği Örgütü”, Cilt 5, Sayı 30, *Ezgi Kitabevi Yayınları*, 2006.
- Akarıslan, Mediha:** “Değişen Dünya Dengeleri: Rusya Federasyonu Yakın Çevre Politikası ve Türk Cumhuriyetleri”, *Ezgi Kitabevi Yayınları*, 1994.
- Alpargu, Mehmet:** “ŞİÖ’nün Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkilerine Muhtemel Etkileri konulu bildiri”, *SAREM Semineri*, 2003.
- Andican, Ahat:** “Çin Satrancında Orta Asya”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 12, Sayı 1, 2006, s. 7-36.
- Aslan, Yasin:** “Yirmi birinci Yüzyılda Güç Dengeleri, Sarı İstila”, Ankara, *Berikan Yayıncılık*, 2004.
- Ateş, Davut:** “Uluslararası Sistem”, *Uluslararası İlişkilere Giriş, Küre Yayınları*, 2014.
- Aydın, Mustafa:** “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler, Baskın Oran, Türk dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Belgeler”, *İletişim Yayınları*, İstanbul, 2002.
- Aydın, Mustafa:** “Türkiye’nin Avrasya Politikası”, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.
- Blank, Stephan:** “The Shanghai Cooperation Organization and Its Future”. *Central Asia & Caucasus Analyst*, 2007.
- Brzezinski, Z:** “Büyük Satranç Tahtası”, Çev.: Yelda Türedi, İstanbul, *İnkılap Kitabevi*, 2005.
- Büyükbaş, Hakkı:** “Şangay İşbirliği Örgütü”. *Uluslararası Örgütler ve Türkiye*, *Konya Çizgi Kitabevi*, 2006.
- Çeçen, Anıl:** “Türkiye ve Avrasya”, *Fark Yayınları*, Ankara, 2006.
- Çoban, E:** “Soğuk Savaş Sonrasında Rusya-Çin İlişkileri ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, *Ankara Üniversitesi SBE*, Ankara, 2003.
- Çoğal, N:** “Çok Kutuplu Dünya Projesi: Şangay İşbirliği Örgütü”, 2016, s. 32-48.
- Çolakoglu, Selçuk:** “Şangay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Çin. Uluslararası İlişkiler”, Cilt 1. Sayı 1. 2007.
- Çomak, Hasret:** “2010’lu Yıllarda Şangay İşbirliği Örgütü’nün Geleceği ve Türkiye”, II. *Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi*, 22-24 Ekim 2008, Bışkek, Kırgızistan, s. 336-344.
- Çomak, Hasret:** “21. Yüzyılda Şangay İşbirliği Teşkilatının Yeni Yönelimleri ve Türkiye ile Yeni İşbirliği Yaklaşımları”, *TASAM Yayınları*, İstanbul, Haziran 2005.

- Çomak, Hasret:** “Küresel Kutuplaşma Çerçevesinde Şangay İşbirliği Teşkilatının Geleceği ve Bu Durumun Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri”, 2006, s. 15-27.
- Dadabayeva, Z:** “Strany Şanhayskoy Organizatsii Sotrudničestva: vzaimniye interesı i protivoreçiya”, *Izvestiya Uralskogo gosudarstvennogo ekonomiçeskogo universiteta*, Cilt: 24, No: 2, 2009.
- Deutsch, Singer:** “Multipolar power systems and international stability”, *World Politics*, 1964, s. 280-354.
- Dugin, Aleksandr:** “Rus Jeopolitiği”, *Küre Yayınları*, İstanbul, 2010.
- Efegil, Ertan**
Mustafaoğlu, Neziha: “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”, *Akademik Bakış*, C.2, Yaz, 2009.
- Ekrem, Erkin:** “Çin'in Orta Asya Politikaları”, Ankara, *Ahmet Yesevi Üniversitesi*, 2016, s.43-57.
- Ergin, S:** “Şangay Beşlisine Doğru Yeni Dış Politika Hedefimiz”, *Hürriyet yayınları*, 2013. s.14-18.
- Erkin, E:** “Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği”, *Küre Yayınları*, İstanbul, 2016.
- Erşen, Emre:** “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi Ve Şangay İşbirliği Örgütü”, Cilt: 5, Sayı: 52, 2013.
- Eslen, Nejat:** “Yükselen Güç, Şangay İşbirliği Örgütü”, *Küre Yayınları*, İstanbul, 2007.
- Hekimoğlu, N. Asem:** “Rusya'nın Dış Politikası 1”, Vadi Yayınları, Cilt:2, Sayı: 32, 2007.
- Ortaylı, İlber:** “Tek Kutuplu Dünyanın Sonu geldi”, Ulaşım tarihi: 6 Nisan.2015,
<http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/tek-kutuplu-dunyanin-sonu-geldi-h41394.html>.
- Işık, N:** “Türkiye ile Şangay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 2016, s. 151-174.
- İzzetgil, Elşan:** “Şangay İşbirliği Örgütü ve Türkiye”, *Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi*, 2013, s. 88-127.
- Karaca, Kutay:** “Şangay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Türkiye'nin Örgüte Yaklaşımı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ocak 2008, s. 5-9.
- Karaca, Kutay:** “ŞİÖ ve Gelecekte Oynayabileceği Rol Üzerine Değerlendirmeler”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Ocak 2006, s. 15-25.

- Kaya, İrfan:** SSCB Sonrası Orta Asya ve Avrupa Birliği'nin Bölgeye Bakışı, 2006, s. 89-105.
- Kartal, B:** “Türkiye’deki Gençliğin Şanghay İşbirliği Örgütüne Yönelik Tutumuna Pazarlama Perspektifiyle Bakış”, *International Conference On Eurasian Economies*, 2011, s. 24-29.
- Kamalov, İlyas:** “Rusya’nın Orta Asya Politikası”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı: 89, Eylül 2007.
- Kamalov, İlyas:** “Şangay Ekseni, NATO’yu Dengeleyebilir mi?”, *Stratejik Analiz Dergisi*, Sayı: 69, Ocak 2006, s. 12-13.
- Kantarci, Şenol:** “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvelik Stratejileri*, Sayı 16, 2008, ss. 27-39.
- Kengerli, A:** “Orta Asya’da Bölgesel İşbirliği: ŞİÖ’nün Rolü”, 30 Haziran.2015, <http://politikaakademisi.org/2015/06/30/orta-asyada-bolgesel-isbirligi>
- Koldunova, Y:** “Rol Şanhayskoy organizatsii sotrudničestva v regione Tsentralnoy Azii: Sravnitelnyy analiz issledovatel'skih diskursov”, *Sravnitel'naya politika*, No: 2, 2013, s. 60-69.
- Kessikbayev, A:** “Şangay İşbirliği Örgütü: Güvenlik Teşkilatından Bölgesel Kutup’a Doğru”, *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 2016.
- Kohen, Sami:** “Şangay Şakası Ciddi mi oluyor”? *Milliyet Yayınları*, 2013.
- Kurat, A. Nimet:** Türkiye ve Rusya”, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara, 1990.
- Layne, C:** “The unipolar illusion revisited: The coming end of the United States’ unipolar moment”, *International Security*, 31 (2), 2006, s.15 -81.
- Mearsheimer, John:** “Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War”, *International Security*, 15(1), 1990.
- Mitzen, J:** “Power in Concert: The Nineteenthcentury Origins of Global Governance”, *University of Chicago Press, Chicago*, 2013.
- Oğan, Gökçen:** “Üye Devletlerin Perspektifinden Şangay İşbirliği Örgütü, Stratejik Analiz”, Kasım 2007.
- Özdağ, Muzaffer:** “Medeniyetler Çatışması Üzerine, Rusya Özel”, *Avrasya Dosyası*, Ankara, 1994.
- Örmeci, Ozan:** “Şangay İşbirliği Örgütü”, *Uluslararası Politika Akademisi*, 2012.
- Özdaşlı, Esmâ:** “Çin ve Rusya Federasyonu’nun Perspektifinden Şangay İşbirliği Örgütü”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi SBE Dergisi*, 2012, Sayı: 6, s. 100-157.

- Schroeder, P. W:** “The Nineteenth Century System: Balance of Power or Political Equilibrium”, *Review of International Studies*, 1989.
- Schweller, R:** “The Balance of Power in World Politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*”, 2016.
- Spykman, N. J:** “America’s Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power”, New York, Harcourt, Brace and Company, 1942.
- Uzer, Umut:** “21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 8, Bahar.
- Waltz, K:** “America as a Model for the World? A Foreign Policy Perspective”, PS, Cilt XXIV, No 4, Aralık 1991.
- Wohlforth, W. C:** “The stability of a unipolar world”, *International Security*, 24 (1), 1999, s. 25-37.
- Yardımcıoğlu, M, H. Koçarslan:** “Çok Kutuplu Dünyaya Doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2012, s. 163-174.
- Yüce, Ç. Kürşat:** “Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele”, *Ötüken Yayınları*, Ankara, 2006.
- Yorkan, Arzu:** “ŞİÖ’nün Bu Yılki Zirvesine Enerji Damgasını Vurdu”, *TASAM Yayınları*, 31 Ağustos 2008.
- Yıldız, F:** “Avrasya Jeopolitiğine Rus-ABD Yaklaşımları”, *21. Yüzyıl Dergisi*, 2007, s. 122-145.
- Zeyrek, Can:** “Orta Asya’da Etkin Bölgesel Bütünleşme Çabaları: Şangay İşbirliği Örgütü”, *Ege Akademik Bakış*, 2010, s. 570-675.

